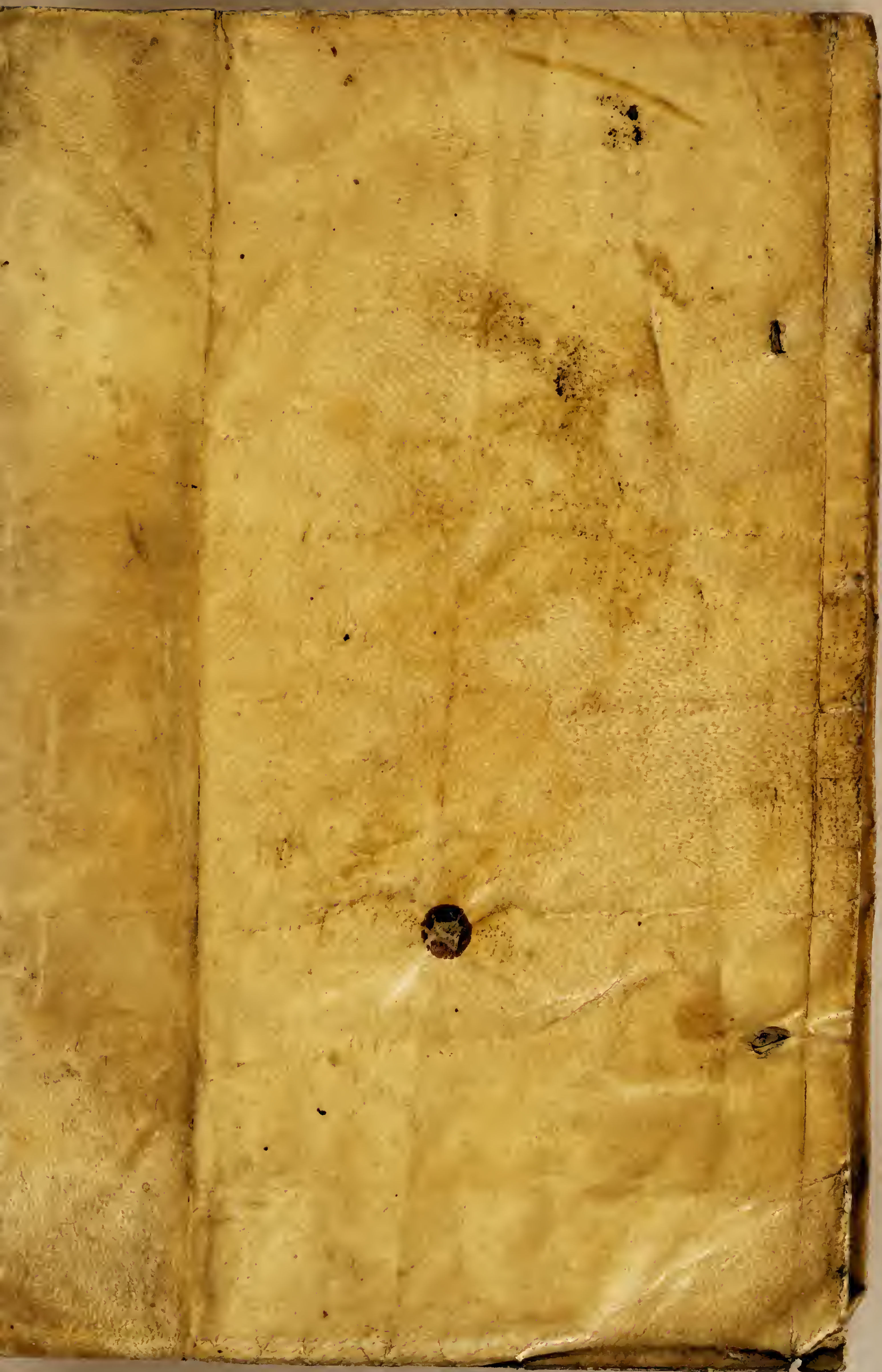

[illegible] — 1
[illegible] — 2
[illegible] — 2
[illegible] — 1

M. ANTONII MVRETI

I.C. ET. CIVIS. R.

ORATIONES. XXIII

Earum index statim post Praefationem continetur.

Eiusdem interpretatio quincti libri Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum.

Eiusdem hymni sacri, & alia quaedam poematia.

VENETIIS. ∞ DLXXV

Apud Aldum.

EX . PRIVILEGIO MAXIMILIANI . II IMP . CAES . AVG.

Editio Aldi Manutij
Paulli F. Aldi N.

M. ANTONIVS MVRETVS S. D.

SCIPIONI . GONZAGAE Marchioni, & S. R. I. Principi.

FFERO tibi munus, Scipio Gonzaga, *si aut ex sua, aut ex tua dignitate spectetur, perexiguum; si ex uiribus meis, mediocre; si ex animo, magnum. Orationes quaedam sunt, uarijs a me temporibus habitae: quas, cum partim dispersae atque errantes uagarentur, partim apud me in aduersarijs neglectae iacerent, nunc in unum corpus collectas*

ut edi ac diuulgari paterer, amici quidam, multo mei, hac quidem in parte, quam par est, & quam ego ipse uellem, studiosiores, impulerunt. Satis superq. fuerat, earum partim in scholastico puluere, atque in illis eruditorum hominum umbraculis, non tantum recto, ut dicitur, stetisse talo, sed plausum etiam & ἐπισημασίας tulisse: partim in illo consessu, quo nullum habet terrarum orbis augustiorem, & silentio auditas, & principum uirorum testimonio commendatas fuisse. Superarat fortuna spes meas: quam saepius sine caussa experiri, negant esse sapientis. Neque nescius eram, morosiora ac difficiliora esse legentium, quam audientium, iudicia: saepeq. accidere, ut, quae audientes mirabamur, eadem legentes rideamus. Sed quid facerem? Cupienti mihi iam latere, amici obstiterunt:

runt: quibus parendum fuit: ne, ſi in negando pertinax eſſem, ſuperbiae denique id potius, quam modeſtiae, adſcriberetur. Cum igitur inibi eſſet, ut ederentur, libenter arripui occaſionem diu optatam inſcribendi tibi, ut nunc fit, aliquid depromptum ex ſtudijs meis, eademq. opera teſtificandi et iudicij de te, & mirifici cuiuſdam amoris erga te mei. Vere enim hoc dicam SCIPIO: cum omnes qui te norunt, ita te ament, ut eorum nemo ſit, qui ſe ſtudio atque obſeruantia tui cedere cuiquam putet, ego tamen mihi uideor diuturna & accurata notatione & obſeruatione earum rerum, quae te uſque eo omnibus amabilem reddunt, ſingulare quiddam praeter ceteros πεπονθέναι. Quid eſt enim, quod ad conciliandas ac deuinciendas hominum uoluntates ualeat, quin id in te omni ex parte perfectum reperiatur?

Nihil hic de ſumma atque antiquiſſima gentis ueſtrae aut nobilitate aut potentia dicam: nihil de toto illo genere bonorum, quod ita tuum eſt, ut & aliorum ſit. Alios & iſta amatores habent. Ego in te nihil amo, niſi teipſum. Itaque ut ille rex potentiſſimus ex amicis ſuis alium dicebat eſſe φιλοβασιλέα, *alium* φιλαλέξανδρον: *ita tu, alios eſſe, qui & alia in te ament, me plane & ex animo* φιλοσκιπίωνα *eſſe tibi perſuadeas licet. Ac teipſum cum dico, ne illam quidem dico & oris & totius corporis dignitatem, quae tibi omnium elegantiorum hominum animos primo ſtatim adſpectu conciliat, conſtituens, quoad eius fieri poteſt, ante eorum oculos, & ingenium & mores tuos. Quamuis enim uere dixit neſcio quis poetarum, gratiorem in pulchro corpore eſſe uirtutem: ea tamen eſt in te ueriorum ac ſolidiorum bo-*

norum

norum copia, quae te his ſecundae, ut ita dixerim, notae bonis cenſeri non ſinat. Ingenium excellens, & in quo, tamquam in pingui ac feroci ſolo, omnes te dignae artes ita facile comprehendant, ut eas non ab alijs accipere, ſed ex te ipſe parere ac proferre uidearis. Quo tu uſus ita ut decuit, a Graecae Latinaeq. linguae intelligentia, a poetarum, hiſtoricorum, rhetorum cognitione ad philoſophiam, & ad eam, quam tibi ab ineunte aetate propoſueras, quaeque tibi nunc in amoribus ac delicijs eſt, theologiam ea celeritate properaſti, ut, quae honoris ac dignitatis praemia confecto ſtudiorum curriculo tribui ac decerni ſolent, ea tu tunc meritiſſimo conſecutus ſis, cum adhuc maturum uideri poterat, de animo ad illas grauiores diſciplinas adijciendo cogitare. Atque ut iſtius generis ingenium numquam ita

esse otiosum potest, ut omnino nihil agat: quod tibi dabatur a seuerioribus studijs excepti ac subseciui temporis, eo tu, quasi ludibundus, eas artes, in quibus ingenui adolescentes exerceri olim Athenis solebant, ita omnes didicisti, itaq. te in eis exercuisti, ut in earum qualibet cum summis artificibus comparari facile possis. Quid nunc ego mores illos tuos plane, ut poetae loquuntur, aureos laudem? Potuitne quisquam umquam bonus tecum biduum uiuere, tuaeq. suauitatis partem aliquam gustare, quin, ut sibi totam aetatem tecum exigere liceret, optauerit? Ita tu, quod rarissimi exempli est, summam integritatem uitae cum summa comitate ac facilitate copulasti. Sed nolo nunc plura de te: ne ipsi tibi molestus sim. Equidem cum de scriptis meis non magnopere laborare soleam, tamen hunc librum praecipue cupio & celebrari

brari

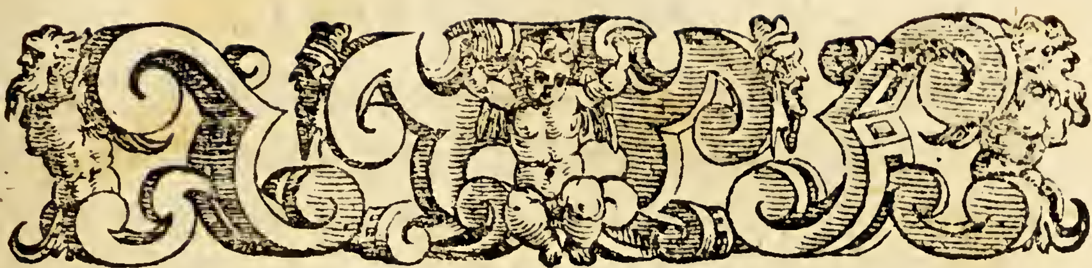
brari nunc, & ad posteros peruenire: ut exstet aliquod testimonium iudicij de singularibus tuis uirtutibus mei. In quo ne forte quis eorum, qui te non norunt, nam de ijs, quibus tu notus es, nihil tale metuo, assentationi & consuetudini datum esse aliquid suspicetur, Deum immortalem testor, nihil umquam a me uerius, magisq. ex animi mei sententia scriptum esse, quam ea, quae de tuis laudibus scripsi. A te peto, ut me ames: quo me ipsi mihi efficias cariorem. Vale. Romae. Kal. Mai. ∞ D LXXI.

Index Orationum.

ris

M·ANT·MVRETVS
I·C·ET·CIVIS·R·
ANN·AGENS·
XLVII

M. ANTONII MVRETI

ORATIO. PRIMA

HABITA. VENETIIS MENSE. OCTOBRI ANNO. ∞. D. LIV

VAE *singula hominibus ad dicendum accedentibus timorem facere consueuerunt, patres amplissimi, uosq. ceteri ciues ornatissimi, ea mihi sese hodierno die obijciunt uniuersa. Siue enim loci amplitudo afferre perturbationis aliquid potest, Venetijs dicimus: siue audientium dignitas, magna lectissimorum hominum adstante frequentia dicimus: siue ipsa orationis materia, dicendiq. condicio, ita dicimus, ut sit nobis eodem tempore de ingenio, de doctrina, de gloria, ornamentisq. omnibus*

in hoc litterarum certamine periclitandum. Venetijs dicere, si quisquam est, qui parum putet, eum necesse est in maximarum, earundemq. toto orbe notissimarum rerum ignoratione uersari. Ecquis enim est hodie tam inaccessus, tam ab omni hominum consortio remotus in terris locus, quo non huius praestantissimae ciuitatis fama peruaserit? quis populus, quae gens, quae hominum natio uel tam immanis atque barbara, uel tam exculta disciplinis atque artibus, quam non iampridem florentissima Venetorum respublica non gloria modo & splendore nominis sui, uerum etiam admiratione compleuerit? Haec uero firmamenta reipublicae, haec ornamenta Italiae, haec uirtutum omnium, laudandarumq. artium praeclarissima lumina intuentem, non commoueri, tantum id quidem est, ut, non dicam in meam hanc mediocritatem ingenij, sed uix in quemquam hominem, qui ceterorum de se iudicia extimescat, cadere posse uideatur. Etenim si eloquentissimos olim uiros accepimus, cum ad dicendum uenissent, unius principis adspectu ita conturbatos fuisse, ut obmutescerent: quid mihi tandem animi esse oportet, qui neque comparandus cum illis omnino sum, & apud uos dico, senatores amplissimi, ad quod cum oculorum conuerto aciem, totidem mihi consessum principum uideor intueri? Ac ceteri quidem sae

pe

pe ad eam excusationem confugiunt, ut se, cum tenuitatis suae conscij essent, tamen uel necessitate, uel officio impulsos, uel amicorum siue precibus, siue tempore aliquo adductos, dicendi munus non tam appetiuisse, quam detrectare non potuisse dicant; quam totam rationem nobis hodierno die ipsa rei natura, condicioq· praecludit · Non enim detrectantes, sed ultro nobis deposcentes hanc dicendi prouinciam, ad eam non alienis precibus impulsi, sed uestra incredibili benignitate admissi sumus: ut si minus ex aliqua parte nostra uobis approbata fuerit industria, caussa nulla sit, quin omnes accusandam potius nostram temeritatem, quam imbecillitatem subleuandam putent · Equidem cum & ab ineunte aetate, tum domesticis excitatus exemplis, tum ipsa hortante natura, honestarum artium studia coluerim, & ubi primum per aetatem licuit, quae mihi meo ipse labore pepereram, alijs tradere ingressus, nouem prope iam annos in hac dicendi, et docendi exercitatione consumpserim; tamen superiora illa considerans, ita commouebar animo, facile ut hoc potuerim abstinere consilio, nisi me huc summa de uestra singulari humanitate concepta spes, & magna quaedam approbandae uobis, si minus eruditionis, at certe uoluntatis meae cupiditas impulisset · Ac mihi quidem, &, cuius rei caussa in hunc locum

adſcenderim, & ad quos uerba facturus ſum, co gitanti, prorſus ita uidetur; nullo in argumento meam commodius orationem poſſe uerſari, quam ſi, litterarum diſciplina quantum non ornamen ti ſolum, uerumetiam praeſidij bene temperatis ciuitatibus afferat, tum adhibitis rationibus, tum etiam exemplis, atque ex ueteribas ſaeculis repetita memoria exponam: minime id quidem, quo uos, tales uiros, commonefaciam, excellenti bus a natura ingenijs praeditos, eruditos a ſtu- dijs liberalium doctrinarum, a diuturno aſſiduoq. magnarum rerum uſu peritos: ſed quia libenter facio, ut, quarum artium percepta ſcientia unum quemque ueſtrum uehementer affici conſtat, ea- rum animos ueſtros iucunda commemoratione delectem. Quae cum ita ſe habeant; mihiq. ipſa per ſe delectae ad dicendum materiae dignitas ſatis magnam audientiam factura uideatur: ta- men magis conſuetudine, quam quod ita neceſſa- rium iudicem, petam a uobis, ut mihi, res pul cherrimas breui oratione comprehendere medi- tanti, exigui temporis attentionem ne denege- tis. Magna omnino uis, magnumq. momentum poſitum eſt in litteris, uiri ampliſſimi, ad conſer uandas, boniſq. cumulandas omnibus ciuita- tes. Nam cum felicitas publica, ad quam huma na omnia referenda ſunt, e ſingulorum ciuium fe licitate conſtet: ſingulorum autem felicitas in

exco-

excolenda, exercendaq. uirtute praecipue ſita ſit; & ad perfectam uirtutem conſequendam, neceſſariam quandam praecurſionem adhibeant litterae: illud profecto conſequitur, ut, niſi in qua litterarum cultura uigeat, florere abſolute ciuitas nulla poſſit. Ponite uobis ante oculos, omnes aetatis humanae partes; omnem publicorum temporum uarietatem, omnes inſtituendae uitae rationes & uias animo & cogitatione percurrite: nullam omnino reperietis, quae non ita litterarum auxilio indigeat, ut, eas ſi quis ſuſtulerit, ſolem ipſum de mundo ſuſtuliſſe uideatur. Eae nos, ubi primum firmius incedere, atque articulatius loqui coepimus, de ipſo prope nutricum acceptos ſinu, titillatione quadam honeſtiſſimae uoluptatis alliciunt, allectos praeceptis ſaluberrimis complent: non tantum bene dicendi, uerum etiam bene uiuendi commonſtrant uias: excitant in animis noſtris igniculos gloriae: quantus ſit in uirtute ſplendor, quanta in uitijs deformitas, edocent: quae qui ſemel bene penitus imbiberint, ij numquam non poſtea & uitij turpitudinem omni ſtudio refugient, & officij honeſtatisq. rationem rebus alijs omnibus antepo nent. Vt autem in ſemente poſita ſpes meſſis eſt, ita totius reliquae uitae exſpectatio ab educatione pueritiae pendet. Vbi uero infirmam illam ineuntis aetatulae teneritatem robur adoleſcen-

tiae excepit, quae tandem alia res aut animum praeclararum rerum ſtudio accendere, aut effe-rentibus ſeſe cupiditatibus, quibus ea pars inſi gniter agitari ſolet, frenos iniÿcere, praeter lit-terarum tractationem, poteſt? Themiſtoclem olim, cum ſomnum capere adoleſcens non poſſet, dicere ſolitum tradunt, ſe Miltiadis trophaeo, quieſcere uolentem, excitari: quanto eos acrius incendi, atque inflammari neceſſe eſt, qui quoti-die non unius, ſed innumerabilium hominum uirtute praeſtantium trophaea non e marmore conſtituta ad exigui praedicationem temporis, ſed ad omnem aeternitatem commendata litte-ris intuentur? Neque uero pertimeſcendum eſt, ne aut labore frangantur, aut uoluptatis irre-tiantur illecebris ÿ, qui aetatis ſuae florem lit-terarum ſtudÿs dedicandum eſſe ſtatuerunt. Tan ta ſi quidem eſt oblectatio paullatim acquirenda cognitione rerum ſeſe paſcentis animi, ut, ea qui fruuntur, ab ÿs neque laboris taedium, neque auocantium uoluptatum blanditiae ſentiantur. Itaque ſapienter poetae, cum ceteros omnes deos Veneris Imperio ſubdidiſſent, in Mineruam mo do & in ſtudiorum praeſides Muſas nihil ei, ni-hil Cupidini iuris eſſe uoluerunt. Quinetiam il-lud ab ÿſdem memoriae proditum eſt, Iaſonem olim, ceterosq. Argonautas, cum eam inſulam, quae ab amoenitate, florumq. copia nomen in-uenerat,

uenerat, praeternauigarent, periculumq· esset, ne molli, ac delicato Sirenum cantu, quae eam insulam incolebant, ad exitium perducerentur, unum in Orpheo perfugium habuisse: qui cum assedisset in puppi, simulq· fides blandis impellere digitis, simul uocem illam, qua rupes nemoraq· traxerat, explicare coepisset, tanta simul aures animosq· audientium uoluptate compleuit, ut iam Sirenum uocibus nemo nauigantium moueretur· Hoc figmento, quid tandem aliud doctissimi homines, nisi id, quod nos uolumus, indicarunt? Florida uidelicet illa insula iuuentus est· eam qui quasi praeteruehuntur, magno in periculo sunt, ne Sirenum, id est, uoluptatum blanditijs decepti, & a recto itinere abducti, in uada & scopulos deferantur· Quodnam igitur huic tanto periculo comparatum remedium est? quod, nisi Orphei, optimi ac sapientissimi uatis, lyra? cuius suauitatem qui percipiunt, ij & Acheloidum cantus pro nihilo putant, & tandem institutum illud iter emensi, uellus aureum, id est, uirtutem cum immortali coniunctam gloria consequuntur· Nimirum ut maior lux minorem, ita minoris uoluptatis sensum perceptio maioris exstinguit· Quanto autem uoluptas ea, quae discendo sentitur, ceteris omnibus maior, sinceriorq· sit, uel illud indicio est, quod aliarum, etiam qui eis plurimum tribuunt, sa-

tietatem tamen quandam esse, ac taedium, confitentur; huius ut quisque percepit plurimum, ita eam acrius, atque auidius concupiscit. Quod si cui forte dubium est, prodeat in medium Chrysippus, qui saepe studio intentus tanta uoluptate perfruebatur, ut eum tamquam extra se positum cibi potionisq. caperet obliuio. Prodeat sollertissimus ille caelestium orbium non perscrutator tantum, sed etiam imitator, Syracusanus Archimedes, qui non modo earum rerum, quas natura fert, prae ea, quam capiebat e studijs, oblectatione memor non erat; sed in illa ipsa Syracusanae urbis direptione, ita defixus erat in studio, ut prius hostilis gladij cuspidem corpore exceperit, quam urbem in hostium potestatem uenisse sentiret. O rem omnium saeculorum admiratione dignissimam. Diripiebatur urbs ea tempestate omnium opulentissima; effusi per uias milites, ut in quemque inciderant, sine ullo sexus, aetatis, ordinis discrimine obuios contrucidabant; undique gladiorum fulgor praestinguebat oculos; undique armorum sonitus, undique cadentium tectorum fragor audiebatur; puerorum eiulatibus, mulierum lamentis, morientium gemitibus, militum clamoribus, priuata publicaq. omnia circumsonabant; ipsa urbs paene dimota & conuulsa sedibus suis, suorum ciuium in caede ac sanguine natabat; cum unius

hominis

hominis mens in media ciuitate, ciuitatis ipsius casum ac ruinam non sentiebat. Solonem uero accepimus, cum in lectulo, morti proximus, decumberet, inaudissetq. assidentes amicos, de re quapiam, summisse, ne ipsi molestiam parerent, disputantes, erecto, ut potuit, iam semimortuo capite, rogasse eos, ut aliquanto loquerentur elatius; sibi, si etiam moriens aliquid discere potuisset, discessum e uita iucundiorem fore. O discendi cupiditas; quid non efficis, ubi semel generosa ingenia occupasti. Tenebatur homo sapientissimus grauissima ui morbi defixus in lecto: uicinitate iam mortis ab omnibus paene corporis partibus sensus abscesserat: egregius ille animus, mox liber ac solutus futurus, e corporeis uinculis exsilire cupiebat: cum quidquid supererat uirium, eo contulit, ut deficiente lingua, uocibusq. interruptis, ac morientibus suum doctrinae, cognitionisq. desiderium indicaret. Quid hunc uerisimile est firmum ac ualentem fecisse; qui ne mori quidem, nisi discendo, uoluerit? Merito igitur tam diu floruit Atheniensium resp. quam diu tam praeclari uiri tenuit disciplinam. Sed, ut eo redeamus, unde nos facta praeclarissimorum hominum mentio paullisper abduxit; dici profecto non potest, adolescentes nobilissimi: uos enim, uos mea iam compellabit oratio: dici, inquam, non potest, ea studia, in

quae nunc toto pectore incumbitis, quanto olim uobis & ornamento, & auxilio futura ſint, cum uos & generis ueſtri nobilitas, & ueſtra uirtus ad reip. gubernacula admouerit. Etenim quibus artibus ciuitates praecipue conſeruantur, pietate, iuſtitia, fortitudine, inprimisq. prudentia; earum ſunt omnium artium quaſi ſemina litterarum prodita monumentis. Neque uero haec a me ita diſputantur, ut contendam, niſi litteris eruditum, ciuem patriae utilem eſſe neminem poſſe; ſed hoc dico; niſi litteris exculti ſint ij, qui uelut in reip. puppi ſedentes, clauum tenent, multis eos muneris ſui, ijsq. praecipuis partibus neceſſario defuturos. Nam, cum duo publicorum temporum genera ſint, unum pacis, alterum belli, quorum alterum ſemper optabile eſt, alterum numquam optabile, nonnumquam neceſſarium; quomodo, ut hanc partem priore loco attingamus, in pace, ciuibus iura deſcribere, quantum cuique tribuendum ſit, intelligere, ciuium inter ſe diſſidia componere, uerba publice facere, legationes cum laude gerere, praeterita tenere, futura proſpicere, quid in omnibus rebus factu optimum ſit, uidere, & ex alijs alia colligere poterit, niſi qui haec ſibi de litterarum fontibus haurienda omnia ex iſtimauerit? Niſi uero eorum recipienda ſententia eſt, qui fieri putant poſſe, ut qui reip. praeeſt, quamuis litterarum ſit

expers,

expers, tamen ad eas res, quas modo enumerauimus, aliena opera non incommode utatur. An uero T. Manlium Torquatum, memoriae proditum est, cum consul declaratus fuisset, excusasse ualetudinem oculorum, & summum Imperium detrectasse; quod indignum duceret, ei capita ac fortunas ceterorum committi, qui alienis oculis omnia gerere cogeretur: qui alieno ingenio, alienaq. lingua ad omnia uti necesse habebunt, ij satis ad gubernandos ceteros idonei uidebuntur? At oculorum quidem lumine carentes, nihil prohibet acie ingenij etiam futura cernere, optimeq. consulere: quales in fabulis Tiresiam, in historijs Appium legimus: cuius uero doctrinarum luce careat animus, quid is tandem gerere, quid suscipere, quid cogitare praeclarum potest? Sed sunt quidam homines, qui cum litterarum tractationem tranquillis pacatisq. temporibus & honestam in primis & utilem esse fateantur: ijdem tamen, cum occupata bello aliquo ciuitas est, latere eas, quasi perterritas metu, & inter tubarum lituorumq. clangorem, nullum sui amplius praebere usum arbitrantur. Quorum nobis hac in parte coarguendus error est, &, quantum uel in medio bellorum tumultu litterae ualeant, aperiendum. Etenim si corporis tantum, non etiam animi, uiribus bella gererentur, tum isti fortasse aliquid dicerent: nunc quis est, qui cum

mihi

mihi & maximum esse in bellis consilio ac prudentiae locum, & eas uirtutes bona ex parte litterarum studio comparari, certe quidem insigniter augeri, confirmariq. concesserit, idem tamen earum scientiam in bello inutilem esse contendat? An ignoramus celebre illud regum regis Agamemnonis uotum, qui ut Troia facilius potiretur, non Achillis, aut Aiacis, sed Nestoris decem similes optabat sibi? Neque temporis nobis ad uiuendum a natura praescripti ea longitudo est, neque ita fert humanarum rerum ratio, ut multis admodum bellis interfuisse unus idemq. possit: itaq. qui unum alterumue spectarunt, multum sibi militaris prudentiae collegisse existimantur. quid eos iudicabimus, qui hoc sibi diuturna librorum euolutione pepererunt, ut omnibus, quotquot post hominum memoriam gesta sunt, bellis interfuisse uideantur? Quod si quis ita bella aliquot spectare posset, ut utriusque partis consilia teneret, rerum administrandarum uiam, rationemq. cognosceret, euentus animo cerneret, quid non ei postea in rebus bellicis omnium consensu tribueretur? at haec omnia, qui uersantur in litteris, aliaq. plurima, ac pulcherrima otiosi ac sedentes consequuntur. Taceo, quam multa expressa sint eruditissimorum hominum scriptis de uirtute, de gloria, de caritate patriae, de animorum aeternitate, de praemijs,

mijs, quae post mortem manent eos, qui se pro patria animose ac fortiter gesserint, quae tantam uim habent, ut neque qui ea ignorent, uerae laudis habere gustum, neque qui tractant, uerae ac solidae gloriae ullam omnino rem anteferre possint. Quid illud, an non quantiuis est, quod saepe labantes iam ac deficientes exercitus eloquentum hominum uoce legimus fuisse reuocatos? Citetur testis Lacedaemoniorum ciuitas, cuius exercitus Tyrtaei poetae uersibus inflammatus, pulcherrimam illam de Messenijs uictoriam reportauit. Dies me deficiet, si aut eruditos homines, qui bellicis laudibus praestiterunt, aut fortissimos Imperatores, qui eruditionis & doctrinae gloria excelluerunt, enumerare instituam. Nam & Architam Tarentinum sexies exercitum duxisse comperimus, & Melissum naualibus aliquot uictorijs insignem fuisse, & ter stipendia fecisse Socratem, & Platonem, & Xenophontem egregiam in bello ciuibus suis operam praestitisse. Quid illa propugnacula Graeciae, Periclem, Themistoclem, Epaminondam loquar? Quid illa Romani Imperij columina, Scipiones, Lucullos, Fabios, Marcellos, aliosq. innumerabiles proferam? quos omnes cum bellicis laudibus claros, tum praestantes doctrinae studijs fuisse, historiae loquuntur. Nam Iulium Caesarem, quis nescit, utra laude praestaret, ambi-

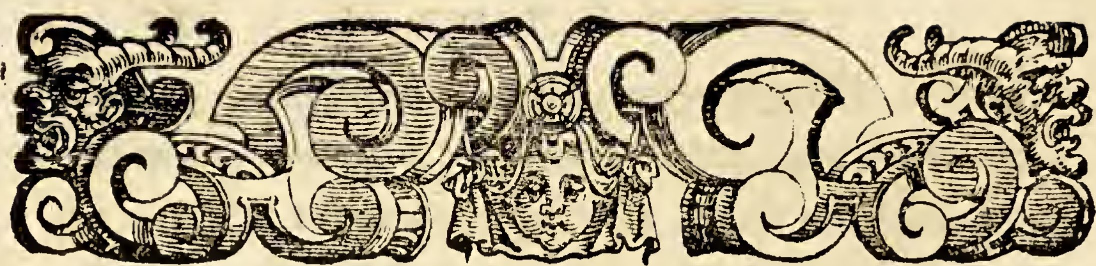
guum

guum posteris reliquisse? Brutus autem, quanto litterarum ardore flagrauerit, uel ex eo colligi potest, quod ea ipsa nocte, quae mortem ipsius antecessit, Platonis dialogum de animorum immortalitate legisse aliquoties dicitur. Atque hoc praeclare olim intellexisse uidentur Mitylenaei, praecipuam esse in rep. uim litterarum, qui, quos populos bello deuicerant, nullam eis aliam poenam irrogabant, nisi ut ne liberos suos litteras edocerent. sciebant uidelicet eas tantum ciuitates florere posse, in quibus litterarum studia colerentur. Cuius rei cur tandem aliunde exempla repetamus? An uero, ciues, quod uiget hodie uestra resp. quod floret, quod beata est, quod cum ceterae orbis uniuersi partes grauissimis bellorum tempestatibus agitentur, una haec (quod ei Deus opt. max. proprium ac perpetuum faxit) in pace atque in otio conquiescit, aliunde id fieri creditis, quam quod ei & praesunt homines cum ceteris omnibus, tum hac eruditionis & sapientiae laude clarissimi, & semper eorum simillimi praefuerunt? O diuine Plato, tua sunt omnia & dicta & cogitata praeclare. Tu dicere solebas, tunc demum resp. beatas fore, cum eas aut philosophi coepissent regere, aut qui regerent, philosophari. Tuum hoc sapientissimum oraculum perpetua iam mille amplius annorum felicitate Venetorum resp. comprobauit. Equidem quo longius

gius

gius in altum inuehor, patres amplissimi, eo mihi amplior & patentior orationis quasi cursus ostenditur. sed & temporis me ratio, & uestra singularis sapientia, ut uela contraham, portumque tandem aliquando respiciam, monet. Neque enim credibile est, posse aut me, aut quemquam de litterarum praestantia, fructibusque, qui ex earum tractatione capiuntur, uobiscum melius, aut copiosius, quam unumquemque uestrum secum loqui; & mihi non tam orationis conquirenda copia est, quam uestra satietas refugienda. Itaque finem dicendi faciam, si uos prius etiam atque etiam rogauero, ut si forte minus a me ornate ac copiose dictum est, quam & huius loci amplitudo, & summa audientium dignitas postulabat, meum tamen iccirco placendi uobis studium ne improbetis. Ego quidem si non indignus a uobis, qui saepius audiar, iudicer, erit, quod mihi magnopere gratuler: sin forte: sed reprimam me: neque committam, ut meis ipse uotis uidear male ominari: qui tamen a tot, tam praeclaris uiris, tanta benignitate auditus fuerim, magnum mihi non huius modo laboris, sed totius anteactae uitae fructum hodierno die uestro singulari beneficio uideor consecutus.

DIXI.

ORATIO SECVNDA

HABITA. VENETIIS POSTRIDIE. NON. OCT. ANNO · ∞ · D · LV

ERMVLTOS *esse intelligo, qui de his litteris, quae humaniores uocantur, eam animo imbibere sententiam, ut earum tractationem leue quiddam esse, ac nugatorium existiment: neque aut magnos admodum labores ab ijs suscipi, qui eas iuuentuti tradant; aut eorum magnopere fructuosam esse reip. industriam: in eis denique non exquisitam ullam, ac reconditam, sed circumforaneam quandam, haustamq. de triuijs ac circulis requiri doctrinam putent. a quibus ego quoniam ita dissentio, ut ex omnibus, qui se aliquid docere profitentur, horum uel grauissimum munus esse contendam: neque ullos*

esse,

esse, qui aut laborum plus perferant, aut maiores in rep. pariant fructus: doctrinae denique a nullo hominum genere maiorem aut copiam requiri, aut uarietatem arbitrer: constitui hodierno die, patres amplissimi, uosque ceteri uiri ornatissimi, eam mihi ad dicendum materiam sumere, & nobilissimam studiorum partem, quantum id quidem in me positum erit, a contemptu, atque ab intolerabili eruditorum hominum insolentia uindicare. & uero quid aut huic tempori, aut omnino meo muneri facere conuenientius possum; quam ut, quae mihi studia celebritatis aliquid cum alijs in locis, tum hac ipsa in ciuitate pepererunt; a quorum ego ueluti fontibus ad hanc quantulamcumque profluxi hominum famam; ijs quoque uicissim oratione mea splendoris ac claritatis afferre aliquid coner? praesertim cum, qui hoc litterarum genus aspernantur, facere nullo modo possint, quin de uestra, patres amplissimi, singulari, spectataque in omnibus rebus, ac paene diuina sapientia non nihil eadem superbia detrahant. Etenim si haec tota res tam leuis est, quam isti eam uideri uolunt: quae uos tandem caussa commouit, ut proximo superiore anno, propositis publice libellis, studiosorum hominum animos ad nobilem illam ingenij doctrinaeque contentionem excitaretis; utq. ijs, qui uobis in eo certamine probati essent, ho-

nestissimum postea praemium ex aerario decerneretis? quae certe una res ad coercendam istorum temeritatem satis ponderis habere debebat: ut si hebetiores eos natura, stolidioresq. finxisset, quam ut peruidere harum rerum praestantiam possent; quod tamen uestro talium uirorum iudicio probatum foret, magnum esse aliquid, ac praeclarum suspicarentur. Sed quoniam cum ijs, qui auctoritate non mouentur, rationibus agendum est: adeste animis; mihiq. breuiter ostendenti, quam uaria, quamque multiplex eruditio requiratur in ijs, qui litteras humaniores docent; eademque opera, quantos ex eorum nauitate atque industria resp. percipiat fructus; non aures modo, sed mentes quoque attentas, quaeso, paullisper adhibete. Atque adeo, ut haec tota controuersia melius dijudicetur, operae pretium est, initio, quaenam sit istorum contemptorum humanitatis oratio, cognoscere. qui quoniam eos, qui hasce litteras tractant, ad nullum fere maioris momenti negotium adhiberi uident, non ad iudicandas lites, non ad agendas caussas, non ad dicendam de rebus grauioribus sententiam: facile in eam opinionem prolabuntur, ut ab eis, praeter poeticas quasdam fabulas ad pueriles animos hilarandos compositas, & aliquot leuia comendae, ac poliendae orationis praecepta, nihil omnino teneri putent. quid autem magni

negotij

negotij est, inquiunt, in puerorum consessu de eiusmodi figmentis commemorare, ac modo de Thebano, modo de Troiano bello, modo de Vlixis, aut Aeneae erroribus, molli, & ad inanem oblectationem composito sermonis genere disserere; identidemq. uelut e quibusdam arculis accommodata colorandae orationi pigmenta depromere? Ecquae autem magna eruditio est, scire, quot nauibus Graeci ad oppugnandum Ilium accesserint; quot filios habuerit Priamus; Helenam rapuerit Alexander, ut Homerus, an Helenae simulacrum, ut Euripides prodidit? quod emolumentum ex istorum omnium scientia; quod detrimentum ex ignoratione percipi potest? Nam ceterarum quidem artium professores quantum utilitatis afferant, perfacile est ad intelligendum. siue enim dialecticos spectes; ab ijs certa quaedam ueri falsiq. in rebus omnibus cognoscendi ratio traditur: ij se, quid cuique consentaneum sit, quid repugnans, quid ex quoque efficiatur; quae sit diuidendi, quae finiendi, quae argumentandi ratio, & tenere, & alios docere praeseferunt. quid physici? qui rerum principia caussasq. tractant; qui, quomodo quidque gignatur, quoque modo intereat, edisserunt; qui nimborum, fulminum, tempestatumq. caussas; qui corporum caelestium magnitudines, interualla, cursus, progressiones, institiones: qui ani-

mi naturam, qui rationem ſenſuum, qui animantium omnium ortus, uictus, figuras: qui ſtirpium, qui omnium ferme rerum, quae gignuntur e terra, naturas ita perſequuntur, nulla ut pars ab eis caelo, mari, terra, ut poetae loquuntur, praetermiſſa ſit; haec cum tractant, mediocriter ne reip. proſunt? Nam ſi ad eos te conuertas, qui eam ſuſceperunt philoſophiae partem, in qua de rebus expetendis fugiendisq. diſſeritur; ij uero ſunt, quorum induſtriae nulla umquam poterunt praemia ſatis ampla reperiri. quibus enim, quamque praeclaris in rebus eorum diſputationes conſumi uidemus? qui hoc primum docent, qui ſit finis, quid extremum, quid ultimum bonorum omnium: quod unum intueri, quo omnes actiones, omnes cogitationes, omnia conſilia referri oporteat: quot ſint uirtutum, quotque uitiorum genera; quibusq. modis illas aſſequi, ab his declinare poſſimus: quo modo exſultanti, iactantiq. ſe, & detrectanti rationis imperium frenos inijcere oporteat cupiditati: tum quo modo quiſque ſe in re familiari gubernanda gerere debeat: poſtremo, quo nihil pulchrius, nihil praeclarius, nihil denique diuinius ne uotis quidem conceptis optari poteſt, quibus moribus, inſtitutis, legibus temperandae ſint ciuitates: quibus illae modis fundari atque inſtitui; quibus augeri, atque amplificari, quibus

bus

bus denique copiosissimae, locupletissimae, uno uerbo, beatissimae effici possint. o res praeclaras, & ardentissimo studio, summaq. corporis atque animi contentione dignissimas. o uitae philosophia gubernatrix, o uirtutum omnium parens, uitiorum omnium expultrix. tuum est falsarum opinionum temeritatem diripere: tuum est omnem inanitatem & errorem amputare, ac circumcidere: tuum est uitiorum fibras euellere, stirpes elidere, semina exstinguere. merito diuinus Plato nihil te praestantius hominum generi a dijs immortalibus dari potuisse dicebat. eant nunc isti uerborum magistri, fabularum interpretes, nugarum architecti: perfricent frontem, si quam habent, & se ulla ex parte cum philosophiae doctoribus conferendos esse praedicent. qui si aliquod forte paullo abstrusius loquendi genus, aut aliquam uoculam non ita peruulgatam, aut quampiam paullo reconditiorem fabulam reperire potuerunt, dignos se inaurata statua putant. nonnumquam etiam de eiusmodi tricis ita inter se digladiantur, ut pro aris & focis certamen suscepisse uideantur. haec fere est, patres amplissimi, eorum, qui studia laboresq. nostros deprimere conantur, oratio: qui quod philosophiam laudant, libentibus id nobis, atque approbantibus faciunt: numquam enim cuiquam concedemus, ut eam plus amet, pluris ue

faciat : quod autem nullum censent studijs atque artibus nostris cum ea esse commercium ; in eo quantopere fallantur, facile ex ijs, quae dicturus sum, intelligetur. Nam primum omnium, si hoc ipsis concederemus, nihil aliud a nobis, quam poeticas fabulas, & exornandae orationis praecepta tradi: non ex eo tamen efficeretur, quod isti uolunt, inanem quandam, & ludicram nostram omnem esse doctrinam, neque alio, quam ad puerorum animos uana quadam oblectatione demulcendos, referri. Etenim poetarum fabulae, quas isti tantopere exagitant, & insectantur, non leuia quaedam, & frugis expertia otiosorum hominum commenta sunt : immo uero sub eis, uelut inuolucris, atque integumentis, omnis doctrina elegans, omnis ingenuo homine digna cognitio, omnis, deniq. sapientia continetur. Eratosthenem quendam fuisse aiunt, qui poeticen ita contemneret, ut Homerum ineptae loquacitatis magistrum nominaret. at certe Plato, at Aristoteles, quorum non paullo maior est, quam nescio cuius Eratosthenis, auctoritas, ita saepe repetitis ex eo testimonijs utuntur ad confirmanda ea, quae tradunt, ut eum non tantum studiosissime legisse, sed uix umquam de manibus deposuisse uideantur. Itaque mirari soleo, cum quidam, qui se philosophos uideri cupiunt, & quidem eiusmodi philosophos, ut, tam

quam

quam Atlante caelum, ita philosophiam superci lio suo niti putent, ita despicatui ducunt poetas, ut eorum scripta adspicere se dignari negent. qui quidem cuiusmodi philosophi sint, ipsi uiderint; cum eos contemnant, quos philosophorum coryphaeus Plato, modo sapientiae patres ac duces, modo deorum interpretes, modo deorum filios uocat. Aristoteles autem, cuius isti se germanos esse interpretes gloriantur, non tantum, ut ante dixi, in omnibus scriptis suis identidem poetarum testimonijs utitur, uerum etiam libro primo de sapientia, philosophum omnem, fabularum amatorem esse confirmat. quod igitur Aristoteleos esse se aiunt; fortasse uerius, sine dubio quidem uerisimilius dicerent, si se ab Epi curo esse affirmarent: hunc enim ex omni memoria unum fuisse philosophum accepimus, qui cum omnem elegantiam doctrinae, tum poetarum praecipue scripta contemneret. quod quidem se, negligendis poetis, ex Aristotelis disciplina ac familia censeri uolunt; in eo, meo quidem iudicio, faciunt & impudenter, & imperite. At enim id mihi hoc tempore propositum non est, ut de poetarum laude dicam: quod si esset; facile ostenderem, omnia praecepta uitae, omnia uirtutum officia nihilo ab eis deterius, quam a philosophis ipsis, doceri. non igitur, cum poetarum libros interpretamur, inanibus fabel-

lis, nutricum more, animos ducimus; ſed ſementem quandam uirtutis atque doctrinae facimus: non in leuibus, minimeq. frugiferis rebus operam ſumimus; ſed praecepta ſapientiae, quo facilius in animos influant, inſatiabili quadam admirabilium rerum uarietate condimus. quid, cum ornate ac copioſe loquendi praecepta tradimus, ludere uidemur, an ea docere, quae ſemper principem locum in omni bene inſtituta ciuitate tenuerunt? an neſcimus, eloquentiam a grauiſſimis auctoribus rerum omnium reginam uocari? haec enim eſt illa uirtus, quae quamlibet in partem arbitratu ſuo flectit audientium animos, eosq. pulchritudinis ſuae ſplendore obſtupefactos, quibuſdam uelut habenis numeroſae orationis regit. haec illa eſt, quae conſolatur maerentes, afflictos excitat, iacentes erigit: quae ſceleratis exitio eſt, innocentibus praeſidio: improbis terrori; probis ornamento. hac Cicero fretus Catilinae furores, & nefarie in patriam inita conſilia diſſipauit: hac togatus ſuperauit armatos: ut uel inimicorum confeſſione omnibus triumphis maiorem adeptus lauream diceretur. hac inſtructi qui ſunt, maius omnibus tyrannis imperium in homines obtinent. ſiquidem tyranni poſſunt illi quidem corpora conſtringere; animis nullam adhibere uim poſſunt: hi uero dominantur in animis. quae

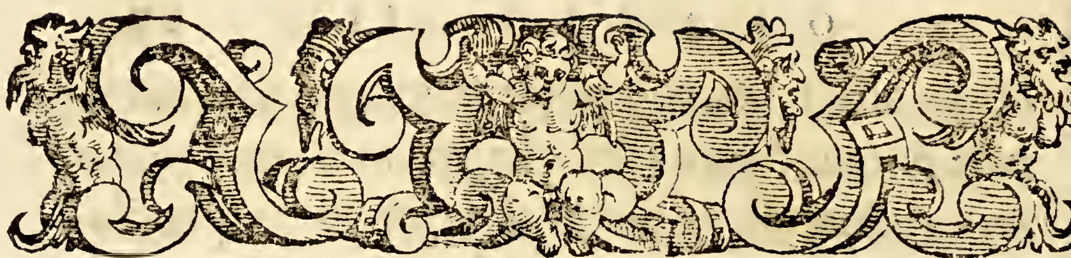
que

que ipsis honesta atque utilia uidentur, ea non facere modo alios, sed etiam uelle cogunt: illi inuitis imperant; hi uolentibus: illi & oderunt omnes, & odiosi sunt omnibus; hos in omne hominum genus beneficos, perpetua omnium beneuolentia comitatur. neque uero non qui eloquentiam contemnere se simulant, illius praestantiam intelligunt: sed quod assequi non queunt, inuidiose uituperare malunt, quam ingenue de imbecillitate suarum uirium confiteri. Orationis igitur meae summa eo redit denique: etiam si nihil aliud a nobis requireretur, quam ut explicaremus poetarum fabulas; & iuuentuti quasi uias, quibus ad dicendi facultatem peruenire posset, indicaremus: tamen neque mediocriter reip. prodesse nos, neque paruis in rebus contemnendisq. uersari. Nunc tantum abest, ut ea solum requirantur a nobis; ut nulla sit ars digna hominis liberaliter educati studio, cuius non aliqua cognitione oporteat tinctum esse eum, qui munus hoc cum laude sustinere meditetur. itaque hoc inter nos & alios interest, quod alij eos tractant scriptores, quorum uno aliquo de genere tota disputatio est. non enim fere in libris dialecticorum, physicorum ue, aut in ijs quibus medicinae iuris ue ciuilis scientia continetur, quidquam reperias, cuius intelligentiam non ex illis ipsis, de quibus

inſcripti ſunt, artibus repetere poſſis: at nobis ij quotidie ſunt explicandi libri, qui cum ſcripti ſint a uiris omni ſcientia excultis; ipſi quoque innumerabiles locos ex omni diſciplinarum genere depromptos habent. itaque ceteri etiam ſi eam unam artem teneant, quam docent, aliarum omnium ſint omnino rudes: tamen ſufficere poſſe ſuo muneri exiſtimantur: neque umquam aut medico turpe habitum eſt, neſcire leges; aut iuriſperito uel medicinam, uel aſtrorum ſcientiam non tenere. nos uni ſumus, quibus omnis illa liberalium artium uarietas non pertractanda quidem, ac pernoſcenda penitus, ſed deguſtanda tamen, & delibanda neceſſario eſt. non longe abierimus. ſuperiore anno Ciceronis orationes in Verrem interpretati ſumus. quam multa ibi nos explicare meminerunt, qui tum aderant, in quibus alios propemodum omnes iuris ciuilis ignoratio fefellerat? libros eiuſdem de finibus nuncipſum interpretandos ſuſcipimus. quam multa nobis ex omnibus philoſophiae partibus depromenda erunt, quibus ignoratis, hos quoque libros ignorari neceſſe eſt? quid aſtrorum ratio? quid terrarum ſitus? niſi qui haec utraq. utcumque teneat, ſatis ne ſe quiſquam idoneum poetarum interpretem profiteri poteſt? et tamen uſque eo alienis laboribus iniqui homines reperientur, qui ludere nos, ac iocari, & nihil in do-

cendo aliud, quam puerilem uoluptatem, aucupari putent? nam illud quoque minime praeter mittendum est, quod a grauiorum artium doctoribus neque ornata, neque elegans, neque, multis quidem in locis, latina oratio postulatur. Itaque ruant licet in dicendo, & impure, improprie, barbare loquantur: suo id eis quodam iure licere creditur. at nobis dicentibus, sunt, qui quosdam quasi laqueos tendant; ut si quid exciderit parum expolitum, diem nobis continuo dicant uiolatae latinitatis. quodque postremae iniquitatis est, peccare nos putant, nisi in ijs etiam, quae subito fundimus, plurimi illigati sint & uerborum & sententiarum lepores. quae cum ita sint, quis est, qui non intelligat, si hominum exspectationi huius professionis satisfacere cupiamus, infinitos esse nobis labores exhauriendos? desinant igitur, desinant isti alienae industriae contemptores, gloriae obtrectatores: comprimant uocem stultitiae atque inuidentiae indicem. Vos uero, patres amplissimi, pergite, ut facitis, benignitate uestra labores nostros fouere: ut haec florentissima, & bonarum artium studijs deditissima iuuentus, exercitationibus hisce nostris ad uirtutem praeparata atque praeculta, uestram olim in hac felicissima rep. gubernanda sapientiam facilius imitari queat.

D I X I.

ORATIO TERTIA

HABITA . VENETIIS MENSE . OCTOBRI ANNO . ∞ . D . LVII

I quis forte uestrum est, auditores, cui admirabile uideatur, quod cum ceteri ordinis mei homines in orationis fere alicuius, aut poematis explicatione uersari soleant, eos sibi libros, quibus abditarum retrusarumq. rerum ex uberrimis illis hausta philosophiae fontibus tractatio continetur, interpretandi quidem caussa, uix esse attingendos putent: ego contra & altero ab hinc anno quinque Ciceronis libros, quibus de summo bono in contrarias partes copiosissime disputatur, explicauerim, & hoc tempore Tusculanas mihi potissimum disputationes, in quibus huius anni curriculum conficerem, elegerim:

rim: is ſi mei conſilij atque inſtituti cauſſam rationemq. cognouerit, ſimul & id, quod facio, probabit, & me, ſi aliter feciſſem, iuſtam doctorum & intelligentium reprehenſionem nullo pacto effugere potuiſſe exiſtimabit. Ego enim, auditores, ſemper in ea fui ſententia, praeclaram illam minime communium contritarumq. rerum ſcientiam, quam philoſophi & tenere ſe, & alijs tradere profiterentur, ita eſſe cum facultate ornate copioſeque dicendi coniunctam atque copulatam; ut eas qui diſtrahere ac diuellere conarentur, & uel rerum cognitionem ſine ullo factae ac politae orationis inſtrumento conſectari ſe dicerent, uel uerborum floſculis contenti, ne adſpirarent quidem ad reconditos ſapientiae fructus, peſſime utroſq. tum ſuis, tum alienis ſtudijs conſulere & exitiale quaſi corporis & animi diſſidium inducere arbitrarer. Igitur & ab ipſo aetatis meae principio ita ſtudiorum meorum rationem comparaui, ut exornandae orationis curam cum rerum inueſtigatione coniungerem: & poſtea omnibus qui ſe in diſciplinam mihi dederunt auctor fui, ut eandem illam uiam, quam praeſertim praeſtantiſſimorum omnis memoriae hominum ſignatam atque impreſſam ueſtigijs uiderent, ipſi quoque toto pectore, omniq. animi contentione ſequerentur, Animaduerteram enim, & eos, quorum omnis

in con-

in concinnitate uocum, et in uerbis tamquam ad normam dirigendis, quadrandis, componendis consumeretur industria, ab ijs, quibus cor, ut aiunt, saperet, ut leues futilesq. contemni: & eos qui se ita penitus rerum indagationi tradidissent, ut de comparanda lautae orationis supel lectile non laborassent, quasi agrestes ac barbaros quosdam ab omnibus elegantiorum hominum coetibus repudiari. Ergo simul atque mihi publice munus illud adsignatum est, ut iter uo bis ad ea studia praeirem, quibus exculti, reipublicae aliquando usum aliquem afferre possetis: statim id consilium cepi, ut alternis annis modo Ciceronis orationes, modo eiusdem ad philosophiam pertinentes libros interpretarer. Itaque primus, ut meministis, annus in aliquot Verrinae accusationis librorum explicatione consumptus est. secundo dissidentes ueterum de summo bono sententias quinque libris expositas accurate persecuti sumus. tertium Catilinariae sibi orationes uindicarunt. hoc autem quarto, quem nunc felicibus ingredimur auspicijs, quas uobis, anditores, quam exquisitas, quamq. praeclaras auidarum doctrinae mentium epulas apparaui? decreui enim animos uestros ipsa sui cog nitione pascere, eorumque uim ab omnibus rebus externis auocatam, totam in seipsam collige re, & ad naturae suae contemplationem traducere,

cere,

cere, uos denique ipsos uobis ostendere, & illam diuinae aurae particulam, quae in nobis omnibus latet, considerandam, cognoscendamq. proponere. Excutiendae nobis erunt omnes ueterum philosophorum bibliothecae: perlustranda omnis antiquitas: replicanda omnium ueterum historiarum, monumentorumq. memoria: ut sciamus, quid homines sapientissimi de humanis animis senserint, quibus rationibus & argumentis adducti diuinos esse eos, & interitus expertes cum sibi, tum alijs persuaserint: exagitanda & coarguenda eorum caecitas, amentia, immanitas, qui alia in opinione fuerint: confirmandus ac muniendus animus aduersus mortis metum; proferenda exempla eorum, qui mortem partim aduentantem despicatui habuerint, ac pro nihile putauerint, partim etiam cunctantem cupide accersierint. Stulte illi quidem: sed tamen ut aperte ostenderent, se nullo modo de animorum immortalitate dubitare: ut corporeis uinculis exsuti ac liberi, in illas sedes, in quibus puros a scelerum contagione animos post obitum uersari acceperant, euolarent. O praeclaram disputationem & uestro omnium concursu, studio, attentione dignissimam. Etenim si uere scripsit Aristoteles, magis expetendam esse quantulamcumque praestantium rerum, et remotarum a captu uulgi cognitionem & intelligentiam, quam communium,

& per-

& peruagatarum quamlibet exquisitam tractationem: quis est qui non uideat, quantulamcumque cognitionem animi, quo nihil est diuinae naturae propius aut similius, quamlibet accuratae aliarum rerum cognitioni multis esse partibus anteponendam? Et si nemo est, quem non uel nitido concepta speculo, uel periti artificis expressa manu corporis sui figura delectet: quanto iucundius quantoq· suauius esse debet, expressam doctissimorum hominum ingenijs animi sui quasi quandam imaginem contueri? Quid illud? quanti tandem faciendum putatis, quod uitam nihil magis conturbet, quam mortis metus, eas nos rationes, quibus ille pellatur, allaturos esse profitemur? Non sine magnis haec meis laboribus, sudoribus, uigilijs fient, sed mihi cum rerum ipsarum pulchritudo, tum flagrantissima cupiditas studia uestra modis omnibus adiuuandi, omnem laborem non modo facilem ac tolerabilem, uerumetiam dulcem iucundumq· reddit. Alios uulgaria atque obsoleta delectent: uos mecum, auditores, ad haec recondita & abstrusa contendite. Illos humilia, nos sublimia: illos procliuia, nos ardua: illos in promptu posita, nos a uulgarium oculis remota delectent: illos deterreat & exanimet difficultas, nos exacuat & exstimulet: illos frangat ac debilitet, nos confirmet ac reficiat labor: illi nihil sibi proponant,

quod

quod non quilibet unus e multis consequi possit: nos quidquid ignaui uel sperare audeant, nostro indignum studio esse ducamus. Sed quoniam non nulli reperiuntur, qui, quod uel erroris caligine occaecati, haec philosophiae cum eloquentia coniunctio quam sit fructuosa, non uident; uel inuidiae ueneno suffusi, ad quae adspirare ipsi non queunt, ea praestare alios indignantur: uel denique, quod, si omnia aliorum consilia atque instituta reprehendant, ita se demum sibi aliquam iudicij famam confecturos esse confidunt: qua in re nobis laus ac commendatio debetur, ea in ipsa reprehendere nos atque accusare non uerentur: clamantq. regendos esse professionum fines, suisq. quamque limitibus ac terminis coercendam: neque patiendum ut aut philosophi, quae sunt eloquentium usurpent: aut diserti philosophica attingant: eiusque rei rationes quasdam afferunt, non admodum ualidas illas quidem, sed quae tamen aliquem minus peritum in fraudem inducere posse uideantur: statui hodierno die, auditores, uobis disceptatoribus atque arbitris aduersus eos disserere, & quidem ea lege disserere, ut nisi eos non dicam ego, sed ipsa philosophia eloquentiae armis instructa fregerit atque abiecerit, caussam nullam dicam, quin illi praeclare sentire, nos desipere; illi considerate ac sapienter loqui, nos uaticinari atque insanire; illi stu-

dijs adolescentum optime consulere, nos ijsdem uehementissime officere iudicemur. Intelligitis autem, esse mihi cum duplici hominum genere negotium: quorum alij leuem & ineruditam loquacitatem, alij inornatam & indisertam philosophiam colunt: aduersus quos utrosque dum dissero, peto a uobis per eas ipsas artes, de quibus dicere institui, quarum utramque uobis maximopere cordi esse noui, ut studium meum attentione uestra excitetis, attentionem silentio indicetis. Primum autem congrediamur cum delicatis istis & mollibus, quos perinde ac paruos puerulos, seuera & torua quodammodo philosophiae facies ita deterret, ut ad eam propius accedere non audeant: efficiemus enim de duobus alterum: ut aut fusi ac fugati, molesti nobis esse desinant, aut, quod malim, confirmati, ac bene sperare iussi, socios se nobis honestissimi laboris adiungant. Vos igitur alloquor, quicumque uocum illecebris tamquam aliqua dulcedine cantuum capti, ad eas, tamquam ad Sirenios scopulos, adhaerescendum putatis. Ecquid intelligitis, omnem orationem ex rebus constare & ex uerbis: rerum autem copiam & ubertatem non aliunde, quam a philosophis peti posse: idcircoq. esse philosophiae cognitionem eloquenti futuro necessariam? Non enim ut luscinijs canendi, sic hominibus loquendi facultatem oblectationis

caussa

caussa natura concessit: nec tantum munus suum, tamq. praeclarum ad aures modo demulcendas uoluit adhiberi; sed cum eos ita fabricata esset, ut eis rationis societatem cum dijs immortalibus intercedere uoluisset, aptosq. eos fecisset ad rerum praestantissimarum cognitionem adhibito studio consequendam: instrumentum etiam largita est, quo de illis rebus inter se disserere, easq. alij cum alijs communicare possent. Placet autem hoc loco huius disputationis principia paullo altius repetere: & ex ipsis philosophorum libris caussae nostrae firmamenta desumere, atque istis philosophiae contemptoribus, earum rerum quas contemnunt specimen aliquod exhibere. Interiectum quodammodo & intermedium est hominum genus inter animantes consilij expertes, & inter purissimas illas mentes ab omni corporis societate secretas: ita ut illis quidem superius perfectiusque sit, his autem inferius, minusq. perfectum. nam illae quidem sensibus tantum degentes, nulla prorsus ratione ad intelligentiam & cognitionem progredi queunt: hae uero sine ullo sensuum adminiculo ac ministerio, simplicissimis notionibus, quaecumque ipsis ad intelligendum obiecta sunt, apprehendunt. Homines autem possunt illi quidem ad rerum intelligentiam prouehi, eoq. sunt mutis animantibus superiores: sed, quoniam immortalis ipso-

rum, & ſimplex, & caeleſtis animus, mortalis, & concreti, & terreſtris domicilio corporis hebetatur, eo fit, ut ad cognitionem & ſcientiam ſine ſenſuum miniſterio peruenire non poſſit. Itaque recte Plato mentis internuncios, quaſiq. ſatellites ſenſus nominauit, eosdemq. duces ad ueritatem eſſe dixit: eius autem auditor Ariſto teles pronunciauit, nihil intelligi, niſi prius aliquid ſenſu perceptum fuiſſet, quod quaſi uiam ſtrauiſſet ad illud intelligendum. idemq. alio loco ſtatuit, ſi cui ſenſum aliquem a primo ortu natura denegauerit, eidem neceſſario aliquam eſſe ſcientiam deſuturam. Cum autem duobus tamquam itineribus ad ſcientiam peruenire liceat: quod alia reperimus ipſi per nos, quaſiq. parimus, alia uero ab alijs accipimus: quorum illam inuentionem, hanc diſciplinam uocant: neceſſe erat, ad earum utramq. ſenſum aliquem accommodari. Sed cum ceteri ad eam rem minus apti forent, oculorum quidem ſenſus ad rerum praeſtantiſſimarum indagationem, aurium uero ad earundem, cum ab alio traderentur, perceptionem ab ipſa natura conſtitutus eſt. inſtrumentum autem communicandarum participandarumque animi notionum eadem natura orationem eſſe uoluit: cumque ceteris animantibus ſonos modo quoſdam dediſſet, quibus uoluptatem, dolorem, deſideria naturae, affectus denique indicarent: diſtin-

distinctam hominibus, articulatamq· tribuit uocem, unde eos Homerus μέροπας nominauit: quam cum ipsi arbitratu suo flexissent atque uariassent, quasiq· compacto statuissent, quam cuique uoci uim esse uellent, tum eo instrumento ad ea quae animo concepissent patefacienda uterentur. Sic fit, ut res quidem ipsae singulares percipiantur sensibus: qua ex perceptione exsistunt in animis rerum uniuersarum notiones: ad eas uero euoluendas & in medium proferendas adhiberi debeat oratio: cuius usus cum ad eos tantum qui eodem tempore, iisdemq· in locis uiuerent pertineret, hoc amplius machinata est hominum sollertia, litteras, quae, ut uoces notionum, sic hae uocum ipsarum essent notae; efficerentque, ut & absentes cum absentibus, & ij, qui multis ante saeculis floruissent, cum omni posteritate quasi colloqui possent. Ex hisce liquido constare arbitror id, quod in huius sermonis ingressione posueram: orationem non oblectandarum aurium caussa nobis esse a natura tributam: sed ut animus, cum se rerum cognitione saturasset, haberet, quo modo alios ad earum communicationem uocare posset. Quo modo autem poterunt aut quidquam communicare cum alijs, qui nihil ipsi, nisi loqui, didicerint: aut quidquam egregium discere, nisi qui philosophorum monumenta contriuerint? Etenim qui sunt

tandem ſcriptores illi, qui diſtincte ordinateq. dicendi praecepta tradunt? philoſophi. qui rerum admirabilium, quae in terris, mundoq. fiunt, cauſſas aperiunt? philoſophi. qui herbarum, qui ſtirpium, qui animantium, ortus, progreſſus, naturas, uires, utilitates proſequuntur? philoſophi. qui de officio, qui de uirtute, qui de ratione inſtituendae uitae, qui de moderandis affectibus diſputant? philoſophi. a philoſophis omnis doctrina liberalis, a philoſophis omnis hiſtoria, a philoſophis omnis artium uarietas ſumi poteſt: ab his oratores, ab his imperatores, ab his rerumpublicarum rectores exſtiterunt: neque quiſquam umquam aut in dicendo, aut in rebus gerendis excelluit, qui non prius in philoſophorum officina politus ac limatus fuiſſet. Ac mihi quidem ſaepenumero permirum uideri ſolet, reperiri nonnullos uſque eo excordes, ut oratoris munus ab homine philoſophiae ignaro ſuſtineri poſſe credant. nam cum illi ipſi fateantur, tria eſſe, quae orator dicendo efficere debeat, ut fidem faciat ijs qui audiunt, ut eos ſuauitate perfundat, & ut eorum animos aptis & accommodatis ad obtinendum id quod uult affectibus concitet: nullum eſt horum, quod mihi ſine philoſophiae auxilio perfici poſſe uideatur. An uero faciendae fidei erit idoneus, qui non illos a philoſophis propoſitos fontes animo & memoria contineat,

tineat, ex quibus ad omnem disputationem incredibilis argumentorum copia emanat? ratiocinationes autem contexere, & id, quod probandum susceperis, acute circumscripta conclusione conficere, tum ea quae ab aduersarijs allata sint subtiliter dissoluere, quorum tandem est, nisi philosophorum? Neque uero uideo, quo modo delectare, nisi forte pueros aut homines puerorum simillimos, queat inanis & nullo librata sententiarum pondere oratio. Quid ita? nempe quod, ut praeclare docet Aristoteles, is demum motus efficit uoluptatem, qui perducit id, quod mouetur ad statum naturae ipsius accommodatum & congruentem. Itaque corpora cum aut exinanita sunt, aut redundant, tum perceptione cibi ac potionis, tum depulsione & eiectione superfluentium rerum laetantur; & in animis idem usu uenire credendum est. quid est autem, quod natura duce concupiscat animus, ad quod feratur, cuius perpetua quasi fame sitiq. teneatur? Doctrina nimirum atque cognitio: hic illi cibus, hic pastus proprius ac naturalis est: eo alitur ac reficitur, eo saturatur ac gliscit. Ergo illi tantum concionis animos insatiabili oblectatione deuinciunt, quorum omnis sermo cum urbanitatis sale perspersus est, tum distinctus & illuminatus doctrinae notis, quorum ex ore, tamquam ex perenni quodam fonte, numquam intermitten-

te, nuſquam inſiſtente fluxu, nouarum uſque & admirabilium rerum copia incredibilis profluit: ij demum modo clamores faciunt, modo auditores admiratione percuſſos ſilere, & uno in obtutu defixos haerere cogunt. Illud uero, quod in oratoris officio tertium ponitur, concutere audientes omni genere affectuum, eorumq. pertractare intimos ſenſus, & quocumque collibuit flectere, quis umquam niſi philoſophia munitus conſequetur? An uero uel accendere, uel reſtinguere iracundiam, uel incutere, uel excutere timorem, uel conflare inuidiam, uel leuare, uel ad miſericordiam adducere, uel a miſericordia abducere audientes, & eos quaſi gubernaculo quodam linguae impellere arbitratu ſuo poterit is, qui non horum omnium affectuum cauſſas rationesq. pernouerit? Sed increbuit ſermo quidam hominum imperitorum, qui ita dictitant, ut ne inſpiciantur quidem philoſophorum libri, ſatis magnam tamen earum omnium rerum uberemq. notitiam ex ipſis rhetorum ſcriptis poſſe deſumi. quod ſi ita eſt, quid quaeſo commouit ueteres illos, qui dicendi laude ceteris antecelluiſſe perhibentur, ut tantam curam tantumq. ſtudium in audiendis philoſophis & in perſcrutandis penitusq. cognoſcendis eorum praeceptis conſumerent? Quid Periclem illum, cuius in labris perſuadendi deam ſeſſitauiſſe dictum

ctum est, quem fulgurare, quem tonare, quem permiscere Graeciam comici ueteres tradiderunt? quid igitur illum impulit, ut Anaxagorae se physico erudiendum daret, eumq. affectaretur, si ad illam, ad quam adspirabat, eloquentiae laudem, nihil in illius doctrina intellexerat esse momenti? quid Demosthenem, quid M. Tullium commemorem? tantam in utroque dicendi copiam fuisse censemus, nisi ille Platonem, hic Philonem, Diodotum, Posidonium, aliosq. permultos nobiles philosophos studiose ac diligenter audisset? qui si ea, quae ab illis accipiebant, a dicendi magistris accipere potuissent, non ab alienis illa mutuari & corrogare potius, quam domo & a suis petere maluissent. At queruntur asperam quodam modo & salebrosam esse philosophiam, inamoenumq. illius studium, quodq. nulla dulcitudine aut allicere aut allectos detinere animos possit. O molles ac uoluptarios homines. Vos igitur in tanta rerum praestantia ac dignitate etiam delicias quaeritis? & quo uobis itinere ad sapientiam aditus patet, suscipere illud abnuitis, nisi uiam uideatis tum mollissimam & planissimam, tum rosis & uiolis constratam, quamq. uiridantes omni ex parte opacent patularum arborum comae? At etiam si perpetuo per Athonis & Caucasi niues, si per feruentes Libyae arenas gradiendum foret, tamen,

men, si uiri essetis, omnem laborem omnemq. difficultatem contemneretis. Sed non patiar uos diutius in errore uersari. Scitote enim, hoc studium, quod uos asperum & inamoenum putatis, ita esse dulce, itaq. iucundum, ut nihil suauius, aut iucundius ne uotis quidem conceptis expeti possit. cui rei uel illud argumento sit, quod, qui se illi semel penitus tradiderunt, ij postea neque rei familiaris cura, neque honorum cupiditate, neque corporearum uoluptatum blandimentis ab eo auocari queunt. Possem hoc loco euagari latius, & id, quod dixi, tum repetitis e uetere memoria, tum uiuis ac spirantibus exemplis confirmare, nisi me temporis ratio breuem esse admoneret. Nunc igitur, quam poterimus breuissime, eorum refutemus errorem, qui se ita philosophiae studio contentos esse aiunt, ut omnem orationis cultum penitus negligant. quorum non unum genus est. quidam enim nihil aliud dicunt, nisi uerborum elegantiam philosopho minime necessariam esse. quidam etiam indecoram esse contendunt: sunt qui, cum eam non indecoram esse fateantur, fieri tamen negant posse, ut unus idemq. in utroque excellat; & tum rerum scientia polleat, tum dicendi facultate praestet: iccircoq. nolle se in sequendo eo, quod assequi numquam possint, operam perdere. Cum primis illis non multum nobis negotij est.

nam ne nos quidem dicimus ita necessariam esse philosopho eloquentiam, ut, ea si careat, nomen suum tueri ac retinere non possit. Sed profecto sordida hominum, planeq· misera uita sit, si studia nostra necessitate tantum, non etiam commoditate & ornatu dirigantur. Casis contectis stramine & angustis tugurijs, ac gurgustijs, opertis etiam plaustris, ut Scythae, aut, ut Cynici, dolijs caeli defendere iniurias possumus: idq· ad necessitatem satis est. num iccirco aedificandi artem repudiemus? In uestitu cultuq· corporis, si nihil spectemus aliud, nisi ut imbres, ut niues, ut uentos, ut solem, ut frigus arceamus: satis fuerit, uel pellibus animalium corpus amicire: an quisquam propterea honestior ciuilem ea in re consuetudinem negligit? Sic & in hoc genere studiorum non in ijs modo, quibus nullo modo carere, uerumetiam in ijs, quibus satis commode carere non possumus, elaborandum: neque tantum necessitas, uerumetiam dignitas & pulchritudo spectanda est: praecipue cum omnibus propemodum in rebus decorem & elegantiam cum summa utilitate natura ipsa copularit. Hos igitur sine ulla contumelia dimittamus: tantum moneamus, ut, si in omnibus uitae partibus ornatus rationem habendam esse ducunt, in studijs quoque eam omittendam non esse fateantur. Isti nobis acrius inse-

ctandi ſunt, uehementiusq. repellendi, qui dedita opera barbariem in loquendo diligunt, & non aliter ſe philoſophos uiſum iri putant, quam ſi dictione inquinatiſſima utantur, &, ut ſues in luto ac coeno, ſic ipſi in orationis ſordibus uolutentur. Antiquis temporibus quoddam ſtultorum genus fuiſſe proditum eſt, qui pedore ac ſqualore horridi, pannis obſiti, ſemper illoti, ſemper intonſi, ſemper impexi, illo ipſo incultu ac neglectu corporis philoſophorum nomen in uulgus aſſequebantur. Non ualde diſſimilis eſt eorum amentia, qui orationem nullo ſtudio excultam, nulla diligentia expolitam, nullo artificio elaboratam, philoſophiae profeſſoribus conuenire aiunt. Atque illi tamen eo tolerabiliores: quod corporis colendi curam multi, ornandae orationis ſtudium nemo olim, qui aliquo inter philoſophos loco haberetur, neglexit. niſi forte quis Epicurum & eos qui ab eo ſunt obijciat: quos ego uix in hominum, in philoſophorum quidem numero, nullo modo habendos eſſe cenſeo. Eſt autem operaepretium audire, quomodo hanc ſuam tam praepoſteram, tamque abſurdam opinionem confirment. Grauis alicuius et ſeuerae matronae philoſophiam ſimilem eſſe aiunt, quam omnis fucus dedeceat: quae natiua pulchritudine contenta, augere eam pigmentis & lenocinijs non laboret. ut incultos & horren

tes

tes ſolitarioſq. lucos plus habere maieſtatis ac uenerationis, quam nitidas et uiridicatas, et digeſtis in quincuncem arboribus conſitas ſiluas, ſic ſqualentem, &, ut ita dixerim, impexam, neſcio quo modo auguſtiorem & maieſtatis pleniorem uideri, quam comptam, & quaſi unguentis delibutam orationem. Quibus nos ita reſponſum uolumus: non ſi calamiſtro intortus capillus, & buccae minio ac ceruſſa fluentes, et uulſa ſupercilia, & quaeſitus arte dentium candor matronam dedecent: continuo illuuiem & ſitum, ac ſordes decere. Eſt & ſuus non modo matrifamilias, uerum etiam uiro cultus. &, ut reprehendendus ſit, ſi quis quotidie radatur ad ſpeculum, quod tamen Africanum feciſſe accepimus, & facie feminibusq. laeuatis in publicum prodeat: ſic ſi quis Patroclem illum imitari uelit, quem cauillans Ariſtophanes, numquam in uita lauiſſe dicit, ita ut numquam os, numquam manus abluat, numquam ſudorem detergeat, nemo ſit, qui non foedum illius adſpectum, & taetrum ac uirulentum, qui ex eo afflabitur, odorem abominetur. Neque uero nos a philoſopho exigimus, ut uerborum paritatem ac ſimilitudinem aucupetur, neque ut in rotundandis periodis occupetur: neque, ſi agreſtem eſſe illius & inconcinnam locutionem nolumus, effeminatam & canticorum ſimilem uolumus:

neque

neque tam ut rerum praestantiam uerborum splendore illuminet, quam ut ne illam orationis impuritate contaminet, postulamus. Tu mihi cum de rebus cognitu dignissimis dicere ingressus sis, ea uerborum portenta euomas, ut, qui aderunt, non hominem loqui, sed asinum rudere existiment: & tamen ea fatuitate atque impudentia sis, ut homines polite dicendi cupidos despicias, & istud, quod tu facis, uoces philosophice loqui? Nam quod in eo maiestatem quandam, & quasi religionem inesse uis: uide ne potius impium sit, ut uasa Deo dicata impuris manibus, ita philosophiam impuro sermone tractare. enimuero, si ea demum sacra ac religiosa sunt, quae ornatu carent: remoueatur aurum a templis: gemmae, signa, tabulae, donaria denique omnis generis remoueantur. sin hoc uel cogitare nefarium est: fateamur id, quod ratio quodam modo ipsa praescribit, neque opes usquam melius, quam in Dei cultu, neque dicendi copiam praeclarius, quam in excolenda exornandaq. philosophia collocari. Superest, ut ijs satisfaciamus, qui negant philosophiam cum eloquentia posse coniungi; necessarioq. qui alteram ex animo colat, ei esse alteram deserendam: qui ad utramque animum adiecerit, ne utraque excidat, periculum esse. Qui cum haec dicunt, si de sui tantum ingenij imbecillitate loquerentur,

tur,

tur, ferendi essent: nunc, cum ex se ipsis alios me tiantur, &, quod se praestare posse diffidunt, id uniuerse ac generatim fieri non posse pronuncient, in eo quam uehementer errent, admonendi uidentur · usque eo ne rerum ueterum, & eius ipsius, quam profitemini, philosophiae imperiti estis, ut summam in philosophis ueteribus exstitisse dicendi uim ac copiam nesciatis? ecquis umquam Platonem, aut philosophiae scientia aut dicendi facultate superauit? de quo Cicero bonus in primis aestimator eloquentiae ita magnifice sentiebat, Iouem ut ipsum, si Graece loqui uellet, non alio quam Platonis sermone usurum esse diceret · quid Aristoteles? non & ipse dicendi praecepta unus omnium optime tradidit, & ea dicendi copia fuit, ut eum idem Cicero auro fluentem fluuium nominarit? non Xenophontis summi philosophi ore Musas quasi locutas ferunt? non Theophrastus a loquendi diuinitate nomen inuenit? non posterioribus saeculis eam in Carnaede uim fuisse proditum est, nullam ut umquam rem confirmandam susceperit, quam non probauerit; nullam impugnandam, quam non euerterit? Sed quid uetera & externa exempla conquirimus, cum recentium & domesticorum copia suppetat? haec ciuitas quam multos & olim protulit, & quotidie profert, qui ut nemini, quin utraque laude praestiterint, ita omnibus,

mnibus, utra potius praestiterint, ambiguum relinquunt? quorum uos adolescentes, per Deum immortalem, exemplum imitamini, neque committite, ut Veneta ciuitas, quae semper toto orbe terrarum habita est fecundissima uirorum omni uirtutis et doctrinae laude praestantium parens, per uestram ignauiam, atque desidiam ista tam praeclara laude spolietur. an uero uos, illis orti maioribus, qui nihil umquam sibi dulce praeter uirtutem, & eruditionem putarunt, quidquam uirtuti, quidquam eruditioni anteponendum esse ducetis? at exterae nationes, non alio potius, quam Venetorum hominum exemplo, ad eas colendas excitari atque inflammari solent. hic sedem uirtutis, hic domicilium litterarum, hic seminarium quoddam praestantium uirorum esse omnes uno consensu gentes exterae confitentur. hanc uos tam praeclaram, tamq. magnificam laudem, quae ad hunc usque diem, semper & creuit & floruit, uestra culpa decrescere ac deflorescere patiemini? non per illos Contarenos, Barbaros, Bembos, Donatos, ceterosq. heroas, consecrata ad omnem posteritatis memoriam nomina, qui numquam in caelum hominum praedicatione conscendissent, nisi, quamdiu uixere, illam, ad quam mea uos cohortatur oratio, philosophiae cum eloquentia coniunctionem, posthabita omni alia cogitatione, coluissent.

Hos

Hos ſpectate adoleſcentes, hos intuemini, horum de gloria dies noctesq· cogitate, & ad eam ueſtra induſtria exaequandam contendite · Habetis in hac ciuitate publice conſtitutos homines eruditiſſimos, qui uobis in illo itinere duces optimi eſſe poſſint · Quorum me in ſocietatem, licet ualde ipſis omnibus imparem, quando ipſa reſpublica uocauit, & eo me collocauit in gradu, unde poſſem in ipſius ciuitatis oculis uoluntatis erga uos meae quotidianas ſignificationes dare: equidem non parcam labori: abiectisq· alijs omnibus curis, quantum conniti atque efficere potero, tantum conferam ad ingenia ueſtra omni genere diſciplinarum liberalium, quantum quidem in me fuerit, excolenda ·

D I X I ·

ORATIO QVARTA

HABITA. ROMAE XVI. KAL. DECEMBR. ANNO. ∞. D. LXIII

VETERI *consuetudine receptum est, ut omnes, qui artem aliquam publice docendam suscipiunt, eam primam habeant concionem, qua rationem instituti sui cum eius, quam se tradituros esse profitentur, artis laude coniungant, eoque quidquid habent in dicendo uirium conferant, ut in ea cum utilitatis & emolumenti, tum dignitatis & amplitudinis longe plurimum inesse confirment. Quae consuetudo etsi minime reprehendenda mihi quidem uidetur: quod omnia laudanda sunt, quae ad amplificandam honestarum artium dignitatem, et ad excitandum in hominum animis earum stu*

dium

dium pertinent : tamen illud habet incommodi, quod, dum omnes promiscue iisdem fere afficiuntur laudibus, eiusdemque rei gloriam diuersarum artium homines ad suam quisque traducere ac transferre conantur : fit, ut in uulgus eleuetur omnium auctoritas : & ut, quoties aliquis de quacumque arte quippiam honorifice ac splendide dicere ingressus est, circumfusa multitudo ita eum loqui opinetur, non quod ita sit, sed quod eam tunc artem ornandam celebrandamque susceperit, idem de alia dicturus, si alia sibi extollenda & exaggeranda esset. Ergo, ut qui comoedias aut tragoedias spectant, cum histrionem aliquem in proscenio auro ac purpura fulgentem uiderint, facile intelligunt, illa ornamenta ipsius propria non esse : sed futurum, ut aeque illis indueretur quilibet alius e grege, qui ad tempus eam personam sustineret : ita, qui eiusmodi orationes audiunt, cum hanc aut illam artem magnificis & exquisitis exornatam laudibus uident, statim iudicant, nihilo magis eas in hanc, quam in illam, conuenire : futurumque ut eadem de qualibet alia dicerentur, cui orator, tamquam choragus, eas quasi partes mandare atque imponere uoluisset. Quae cum mihi de principio in mentem uenirent, propemodum in eam me sententiam adduxerant, ut eam philosophiae partem, quae ad confirmandos mores,

instituendaeque uitae rationem pertinet, quotidianis disputationibus, quantum meae uires ferent, illustraturus, nihil initio, quo dignitatem ipsius uobis commendarem, dicendum arbitrarer; uerentem, ne cum suis eam modo ac propijs laudibus extulissem, communes tamen illae nonnullis ac tralaticiae uiderentur. Simul autem illud cogitabam, si qui nondum peruidissent, assidua, & diligens harum praeceptionum tractatio quantum momenti habeat ad bene beateque uiuendum, fore, ut breui eis pro me res ipsa loqueretur: ex qua multo id eos melius, multoq. perfectius, quam aut ex mea, aut ex cuiusquam oratione cognituros. Sed ab ea me sententia abduxit amicorum aliter sentientium auctoritas, qui cum alia multa, tum hoc argumentum attulerunt: cum haec ipsa philosophia praecipiat, non esse cuiquam temere a publica consuetudine discedendum, minime conuenire, qui eam se traditurum profiteretur, eum in ipso quasi uestibulo illius praecepta migrare. Quocirca dicam hodierno die breuiter & modice de moralis philosophiae laudibus, deque fructibus, quos illa suis cultoribus pollicetur: sed philosophico magis, quam oratorio more: non ut ei quidquam alieni affingam, aut quae ipsius propria sunt, amplificandi caussa in maius extollam: quorum alterutrum si coner, ipsa mihi philosophia, ut

est ueritatis amans, tamquam Achilli Homerica Pallas, manum iniiciat: sed ut nudo ac simplici orationis genere, quale ueritatis proprium esse ait Euripides, ea, quae ad rem facere uidebuntur, exponam. Primum igitur non artium modo, sed omnium omnino humanarum rerum dignitatem atque praestantiam ex fine, ad quem earum quaeque dirigitur, quemque sibi proponit, pendi ac spectari arbitror oportere: ut, quanto cuiusque finis praestantior ac diuinior est, tanto ipsa ceteris excellere iudicetur. Quo posito: est enim ita perspicuum, ut probationis non indigeat: quis umquam reperietur tanta ui praeditus ingenii, tanta eloquentiae copia instructus, qui se de philosophia, pro ipsius dignitate, uerba facere posse confidat? Non enim illa sibi opes ac copias, quae & saepe possessoribus suis exitio sunt, & tam multis casibus eripi possunt; non honores & imperia, quae, quod concupiuerint, multi, quod aspernatus sit, nemo umquam uituperatus est; non quidquam denique proponit eiusmodi, quo & carere sine probro, & abundare sine gloria liceat: sed eam, ad quam omnes adspirant, quam sibi uotis omnibus expetunt, ad quam omnes suas actiones, omniaque consilia referunt, felicitatem. Quanto igitur ceteris omnibus bonis antestat felicitas, tanto philosophia ceteris artibus antecellit. Quod

si tanto studio coluntur artes quaedam, quae nihil sibi aliud, quam lucrum, & rei familiaris amplificationem tum incertam, tum laboris ac periculi plenam proponunt: quanto haec studio digna est, qua parantur uerae illae opes animi, quae non furto eripi, non incendio absumi, non naufragio absorberi possunt: quaeque certam rectamque uiam commonstrant ad persequendum id bonum, quo cetera omnia continentur? Si tanto in honore medicina est, quod habere leuationem morborum, quibus tentatur corpus, bonaeque ualetudinis ac firmitatis tum effectrix esse, tum conseruatrix creditur: qui tandem honores excogitari poterunt ea arte digni, quae se in animis idem effecturam esse profitetur? Nam & praestantior corpore animus est; & huius, quam illius, multo plures morbi, multoque periculosiores. Quod si cui forte dubium est, excutiat ille paullisper intelligentiam suam, secumq. reputet, quam saepe unius hominis ambitio, auaritia, libido integras funditus euerterit ciuitates. His autem & similibus morbis medetur philosophia, eamque in suis efficit animi firmitudinem, quam non uoluptatum illecebrae, non dolorum faces, non diuitiarum splendor, non obscura & contempta paupertas, non honorum sitis, non ignominiae metus, non uitae cupiditas, non mortis terror conuellere ac labefactare possit. Vt

enim

enim Olympi cacumen poetae semper quietum esse aiunt: propterea quod altius sit, quam ut eo uis uentorum tempestatumq. perueniat: sic philosophorum animus sublimior & excelsior est, quam ut istos flatus sentiat furentium, & de rebus abiectissimis inter se humi digladiantium cupiditatum. Stat ille, ut in medio mari edita & altissimis defixa radicibus rupes: cuius summa fluctus ne attingunt quidem; infima sic uerberant, non ut eam commoueant, sed ut ipsi frangantur. Nouit philosophus uulgarium uoluptatum blanditias partim puerilium oblectamentorum similes esse, indignas non modo quas consectentur, sed quas respiciant uiri; partim cum dedecore ac turpitudine coniunctas, ut satius sit, quouis dolore lacerari, quam uenenata ac pestifera earum suauitate mulceri. Habet alias ex sese proprias ac perpetuas uoluptates, easdemque sincerissimas, nullaq. ne minima quidem permistione molestiae contaminatas, quas ex ipsa uirtute, & ex honestis actionibus carpit: ijs fruitur, ijs mentem pascit, eis se oblectat, eas solas caras ac iucundas habet. Nam ut in beatorum insulis dicuntur esse arbores quaedam adspectu iucundissimae, quarum in ramis toto anni tempore cernere est alios fructus mites iam, & ad maturitatem perductos, alios maturescentes, alios pubentes adhuc, & in primum se flo-

rem induentes : ſic in eorum, qui uere ac ſerio philoſophantur, animis toto uitae tempore aliae actiones honeſtae ac laudabiles confectae iam ſunt, & abſolutae, aliae in eo ſunt ut abſoluantur, aliae inchoantur adhuc & informantur, primiſque, ut ita dixerim, lineis deſignantur. Itaq. aliarum recordatione ac conſcientia, aliarum tractatione ac praeſentia, aliarum meditatione & proſpicientia ſic afficiuntur, nihil ut ſibi praeterea iucundum aut amabile exiſtiment. Immenſa etiam illa & inexplebilis accumulandarum opum auiditas, quam, incertum eſt, copia an inopia magis incedat, radices agere in animo philoſophiae praeceptis conſito & exculto non poteſt. Quid ita? Nimirum quia haec id uel praecipue in ſuorum animis inſerit, naturales opes & terminatas eſſe, & facile parabiles : eas qui adeptus ſit, nihil ei amplius appetendum: non qui plurimum habeat, ſed qui minimum deſideret, ditiſſimum eſſe: nihil magni faciendum, quod aeque peſſimus atque optimus quiſque conſequi poſſit. Neque tamen eorum conſilium probat, qui aut aurum in mare abieciſſe, aut poſſeſſiones ſuas incultas ac deſertas reliquiſſe memorantur : haec enim aut ignauorum hominum uidentur, aut pecunia uti neſcientium: quorum utrumque in uitio, non in laude ponendum eſt. Ac fuere quidem ij, de quibus illa narrantur, philoſophi: ſed rudior

illa

illa quaedam, et simplicior philosophiatum fuit: politior nostra haec, & ad usum ciuilem accommodatior: quae docet, opes, siquis aut a parentibus acceperit, aut industria sua quaesierit, aut alia quapiam honesta ratione ad eas peruenerit, non aspernandas aut reijciendas esse, sed ita habendas, ut uirtutis, non ut luxuriae, administras. Nam illud mihi quidem permirum uideri solet, quid ita ueteres illi iudicarint, non posse se simul & rem habere, & in sapientiae studia incumbere: qui mihi etiam uidentur, quo facto summam diuitiarum contemptionem significare ac praeseferre uoluerunt, eo ipso indicasse nimiam quandam erga eas naturae suae propensionem, si nummos in arcam condere non poterant, ut non omnes cogitationes suas in eandem arcam includerent: neque, quamdiu patrimonium habebant, imperare sibi, ut alijs rebus contemplandis ac cognoscendis uacarent. Equidem numquam eum militem laudauerim, neque fortem habendum duxerim, qui aduersarium a se quam longissime amoueat, ne cum eo manus conserat: sed eum potius, qui & congrediatur, & uincat. Neque uero uideo, qui minus impedimento sit egestas studijs, quam diuitiae. Necesse est enim, qui, unde uiuat, non habet, eum sibi uitae subsidia aliunde quaerere: in quo quantum temporis ponit, tantum de sapientiae studijs

diis detrahit. Melius igitur philosophia, cui qui se regendos permittunt, ij opes, si non habent, non requirunt; si habent, utuntur ut decet: neque umquam torquentur aut augendi cupiditate, aut amittendi metu. Quid ego nunc de perturbatrice humanarum rerum, optimi cuiusque ingenij corruptrice, concitatrice bellorum omnium, ambitione, quam semper uirere in eorum quos semel occupauit animis, neque umquam consenescere, grauissimus auctor ait Thucydides, uerba faciam? Numquid illius umquam facibus accendi poterit pectus, quod infusa prius philosophiae praecepta irrigauerint? Immo uero etiam si antea subiecti ab ea ignis aliquid forte conceperit, id totum instillata philosophia restinguet. Ea enim magistra ac praeceptrice cognoscimus, uerum decus, ueramq. gloriam in sola uirtute positam esse: eam qui consecutus sit, quid alij de se iudicent, non admodum laborare oportere: praecipue uero despiciendam leuis & imperitae multitudinis temeritatem, quae ad mandandos honores caeco saepius & inconsiderato impetu, quam certo, & explorato iudicio fertur. Praeclare & sapienter Cato: malle se dicebat, quaerere homines, cur sibi posita non esset statua, quam si quaererent, cur posita fuisset. Eodem animo sunt ueri omnes philosophi: esse se, ut de Amphiarao ait Aeschylus,

quam uideri optimos malunt: honores autem & magiſtratus aut non petunt, aut alienae, non ſuae utilitatis cauſſa petunt: neque, ſi adepti ſint, exſultant: neque, ſi repulſam tulerint, anguntur animo, ſed placate id & moderate ferunt: aut, ſi quando dolent, reip. dolent uicem, non ſuam. Caeſarem ferunt, cum pontificatum petiturus ad comitia deſcenderet, matri dixiſſe, illam eo die aut pontificem habituram filium, aut exſulem. Iam tum praeſagire ac praecognoſcere licebat, ambitionem illam ingens aliquod malum ciuitati daturam. Itaque, quid poſtea effecerit, uidemus. At Cato, in petitione praeturae etiam Vatinio poſthabitus, aequiſſimo, ac moderatiſſimo animo tulit. Ita ſunt philoſophi. maximam uoluptatem in praetermittendis uoluptatibus, maximas opes in quieto, ac contento ſuis animo, maximam gloriam in non ambienda gloria ponunt. Satis honoratum putant eſſe, qui honore dignus ſit: ſatis magnum regem, qui ſeipſum regere; ſatis potentem imperatorem, qui cupiditatibus ſuis imperare poſſit: qui uero eis plane domitis ac ſubactis iugum rationis, quod illae ne conentur quidem umquam excutere, impoſuerit, ab eo omnes aliorum uictorias triumphosq. ſuperatos. Quod ſi libidinem, auaritiam, ambitionem peſtes quaſdam ac furias eſſe nouimus, quae funditus humanam ui-

tam

tam conturbent: quantus honos habendus est philosophiae, quae se omnes earum conatus repulsuram, omnes igniculos repressuram, omnia semina elisuram, non magnificentius, quam uerius, pollicetur? uidere uos opinor, quam se latus orationi meae campus ostendat, si, quaecumque hoc loco se offerunt, persequi, & in singulis insistere atque immorari uelim. Nam cum uirtus nulla sit, de qua non splendide, & ornate dicere; nullum uitium, in quod non grauiter, & copiose inuehi liceat: quidquid de eorum utrolibet dici potest, idem ad philosophiam laudandam accommodari potest: quam uirtutis indagatricem, uitiorum expultricem Latinorum omnium eloquentissimus uere ac merito nominauit. Sed non committam, ut cuiquam uidear transilire eos terminos, quos initio pegi: potiusq. reprehendi me patiar, quod multa, quae fusius explicare licuisset, compresserim, ac coartauerim, quam quod in ulla re dilatanda euectus sim longius iusto, neque satis mihi temperare potuerim. Nunc illud mihi etiam atque etiam considerate: ceterarum omnium artium fines, neque eos modo, sed omnia prorsus, quae bona putantur in uita, nisi quis philosophiam uitae ducem habeat, pestifera ac perniciosa esse. Da homini non philosopho opes ac copias: da honores atque imperia: da firmam ualetudinem: da gladiato-

rium

rium totius corporis robur: da multarum magnarumq· rerum cognitionem ac ſcientiam: da flexanimam illam, ut poetae uocant, & omnium rerum reginam eloquentiam: da quidquid in filijs parentum uotis optari ſolet: quo eiuſmodi plura in talem hominem congeſſeris, eo illum magis & in ſuam & in aliorum perniciem armaueris· Opibus abutetur ad ſuam libidinem explendam: imperijs ad alienam libertatem opprimendam: firmitate & robore ad obeunda facinora: ſcientiam copiamq· dicendi ad circumueniendos ciues ſuos, ad perturbandam remp· ad omnia denique tum ſacra, tum profana permiſcenda, & euertenda conuertet· Da haec eadem uero, minimeq· fugato philoſopho: deum quendam ad bene faciendum humano generi e caelo demiſſum eſſe dices· Atque hoc illud eſt, quod in Alcibiade minore ſiue Plato, ſiue Xenophon diſputat, ea quae ſuapte natura bona ſunt, ſine ſcientia eius quod optimum eſt, quam eandem & philoſophiam eſſe ſtatuo, ad perniciem non ad ſalutem ualere· O praeclaram laudem philoſophiae, cuius ope ne mala quidem nocere; qua detracta, ne bona quidem prodeſſe poſſunt· Merito dixit Plato, nullum a dijs datum eſſe hominibus ea maius aut praeclarius donum· merito Cicero, unum diem ex eius praeceptis actum immortalitati anteponendum· Neque uero non illud ad eius, de qua

proprie

proprie sermo nobis institutus est, philosophiae laudem ac commendationem facit: quod omnia propemodum, quae a ueteribus de philosophia honorifice dicta sunt, ad hanc pertinent, quae in uitae ac morum emendatione uersatur. Non enim Plato, cum illam nobilissimam uocem, tam quam ex oraculo, edidit, tum demum beatas ciuitates fore, cum aut regnarent philosophi, aut reges philospharentur, intellexit, tum id euenturum, cum reges aut in disserendi subtilitate, aut in peruestigandis rerum naturalium caussis occupati essent: quae quamquam praeclara sunt, longissime tamen absunt ab eo, ut beatas respublicas efficere possint: sed, cum uirtutis pulchritudine incensi omnes uires suas ad eam non cognoscendam modo, sed exercendam, excolendam, propagandam contulissent. At contra quidquid inanibus imperitorum ac maledicorum sermunculis aduersus philosophiam iactatum est, quoscumque in eam aculeos scurrilis quorundam libido coniecit, quidquid ad minuendam ipsius dignitatem ueteris comoediae licentia effutiјt, id omne, si diligentius excutiatur, ad dialecticos potius, et ad physicos, quam ad politicos, pertinere uidebitur. Quod si ullus in orbe terrarum locus est, ubi politicen florere, suamque dignitatem obtinere deceat, Romae id Romae potissimum fieri debet: cui urbi a primo

ipsius

ipsius ortu diuino permissu datum est, ut alijs imperaret: unde leges, unde iura, unde religionem ceterae nationes & olim petierunt, & nunc petunt: unde quondam exstiterunt tam multi clari uiri, qui haec praecepta, quae nos tradituri sumus, exemplo suo comprobarunt. Nolite enim putare illa lumina, Camillos, Curios, Fabricios, Fabios, Scipiones, Laelios, ceterosq· praestantes uiros, quos olim haec urbs innumerabiles tulit, quorum quotidie nomina auditis, facta legitis, monumenta cernitis, statuas tanta cum admiratione intuemini, quod de philosophia neque disputarunt fere, neque scripserunt, eo minus philosophos fuisse. Vita illi, non oratione; factis, non dictis; moribus, non sermonibus, philosophabantur: quod pulcherrimum ac uerissimum est philosophandi genus. Integritatem, iustitiam, fidem, fortitudinem, omnem denique uirtutem & colebant ipsi, & alios colere iubebant. eo ad tantam maiestatem atque amplitudinem peruenerunt, ut pleraeq. gentes, quod ipsae olim a talibus uiris subactae ac superatae sint, quam quod ipsae alias deuicerint, praeclarius sibi ac gloriosius ducant. Quantam oportet gloriam fuisse uincentium, cum uicti tot post saeculis glorientur? Eorum ego potissimum exemplis, adolescentes, incitabo uos quotidie atque exacuam: neque ullum ex Aristotele prae-

ceptum

ceptum proferam, cuius non ex hac urbe plurima maximeq. illustria exempla repetantur. Constitui enim, quando PIVS optimus ac sanctissimus Pontifex, qui ipse omnis uirtutis perfectissimum exemplar est, eum mihi honorem detulit, ut a me uirtutis & officij praecepta uobis proponi atque explicari uoluerit, modis omnibus eniti, ut ea non arido, & inculto, & molestis implicato questionibus orationis genere prosequar: sed, quantum id quidem in me erit, florido, & ubere, &, quasi stellis quibusdam, ita petitis ex uetere historia exemplis illuminato atque distincto. Peto autem a uobis, ut, si & in ijs rebus, quas tractare institui, summam dignitatem inesse cernitis, & me nullis uigilijs, nullis laboribus, nulli denique rei parcentem, ut uestris commodis consulam, uidebitis, industriam meam diligentia ac beneuolentia uestra adiuuetis.

DIXI.

ORATIO QVINCTA

HABITA . ROMAE VII . ID . NOVEMB. ANNO . ∞ . D . LXIV

SVPERIORI anno, cum iniunctum mihi Pontificis auctoritate munus obire inciperem, multa dixi de laudibus Philosophiae, cohortatusque uos sum quam potui diligentissime, si tranquillitatem uitae, si libertatem, si dignitatem atque honestatem, si salutem denique & uestram & publicam caram haberetis: ut, quae ars tranquillaret animos, quae eos a taeterrima uitiorum seruitute in iustam plenamq. libertatem assertos ad uerum decus quod in uirtute positum est traduceret, quae denique & singulos priuatim & publice totas ciuitates conseruaret, eius in studium toto pectore, alia omni co-

gitatione posthabita, incumberetis. Quam cohortationem meam etsi non praeteruectam esse aures uestras, sed in animis plurimorum penitus insedisse uel ex eo probabiliter intelligi potuit, quod mihi postea ex hoc ipso loco philosophiae praecepta tradenti satis frequentes assiduam operam dedistis, facere tamen pro meo erga uos amore non possum, quin uos hoc quoque tempore non adhorter tantum, sed obsecrem etiam & obtester, qui iam iter illud ingressi estis, ut constanter persequamini: qui nondum, ut id uobis, primo quoque tempore ingrediendum esse statuatis. Nulla enim uitae pars, nulla uiuendi ratio, carere fructu, qui ex eorum, quae nos quotidie tractamus, cognitione percipitur, sine maximo incommodo potest. Magnum est, fateor, rerum naturalium principia caussasque nosse: siderum ceterorumq. corporum caelestium situs, magnitudines, interualla scientia comprehensa tenere praeclarum: illa uero etiam quam in haec inferiora uim habeant, quidque ad quamlibet multos annos effectura sint, sine ullo errore posse praedicere, prope diuinum. Sed certe, quod ne illi quidem ipsi, qui ea se docere profitentur, negauerint, eorum, in quibus nostra exercetur industria, & fructuosior cognitio est, & perniciosior ignoratio. Itaque ut nos iis qui abdita illa & retrusa tractant & ingenij acumine, & do-

ctrinae

ctrinae magnitudine, & rerum admirabilitate non inuiti cedimus: ita ipsi nobis, nisi ualde iniqui sunt, ea, quae disputantur a nobis, & magis necessaria esse, & uberiores hominum generi fructus afferre fateantur necesse est. Nullus enim umquam, quod illa aut non teneret, aut etiam negligeret, minus propterea uir bonus, aut minus utilis patriae ciuis existimatus est: haec aut ignorata aut neglecta non singulos modo perdiderunt homines, sed integras funditus afflixerunt & euerterunt ciuitates. Nos, quae adolescentum, quae constantis aetatis, quae senum officia sint, quaerimus: nos quid domi, quid militiae, quid a priuatis, quid ab ijs, qui cum imperio sunt, praestari debeat, disputamus: ex nobis intelligit pauper, quo modo tolerare inopiam; diues, quomodo uti diuitijs debeat: a nobis quid inter patrem et liberos, quid inter uirum & uxorem, quid inter fratres, cognatos, amicos, ciues, quid denique inter omnes homines obseruari par sit, explicatur: nos fortitudinis, nos temperantiae, nos liberalitatis, nos iustitiae, ceterarumq. uirtutum uim atque naturam disputationibus nostris patefacere atque illustrare conamur. Sine horum praeceptorum cognitione muta conticescet eloquentia, manca & mutila erit iuris legumq. cognitio: illa ipsa domina & regina artium theologia animos requirit diligen-

ti harum rerum tractatione praeparatos atque praecultos. Quae cum ita sint, quamcumque quis uitae uiam ingredi parat, ita statuere debet, ceterarum philosophiae partium cognitionem sibi & utilem & honorificam, huius plane necessariam esse. Sed sunt quidam peruerso homines ingenio, qui caussas, propter quas & ipsi a pulcherrimo studio abstineant, & ab eodem ceteros auocent, comminiscuntur. Partim enim communia & contrita esse dicunt, quae hic docentur, ut ad ea percipienda doctore nihil opus sit: partim non habere eam uim, ut ad uirtutis studium excitent. cuius rei argumentum capiunt ex eo, quod innumerabiles & olim fuerunt, & hodie sunt, qui cum haec omnia se scire profiteantur, nequissime tamen & flagitiosissime uiuunt. Quibus utrisque breuiter respondere institui: & efficere, si possum, ut ij, qui ista temere iactant, cognoscant errorem suum: cumq; se nihil dicere uideant, sententiam mutent: sin minus, nihil est enim difficilius, quam uincere pertinaces: certe quidem, ut ne alij stultitiae & maleuolentiae plena eorum oratione moueantur. Primum igitur agamus cum istis, qui, ut ad cibos nimium dulces, ita ad disputationes nimium apertas & faciles nauseare se dicunt. Ex quibus libenter quaesierim, qui tandem fiat, ut, quibus rebus omnes ad alia studia inuitari atque

allici

allici solent, iisdem se ipsi ab hoc studio auerti absterrerique dicant. Certe enim, cum ea, quae docentur utilia & praeclara sunt, si eodem accedit, ut clara, perspicua, aperta, cognitu facilia sint, eo maiores concursus ad eos qui illa docent fieri constat. Quid igitur cum illis agas, qui, quae res ad concilianda ceterorum studia plurimum ualere consueuit, ea se ipsi tardari ac retrahi aiunt? Ego uero, etiamsi praecepta uirtutis quamlibet multis obstructa difficultatibus forent, laborandum tamen, & sudandum, & numquam nisi eis cognitis ac comprehensis conquiescendum putarem: nedum ea, quia, ut isti uolunt, a quolibet non tardissimo neque inertissimo percipi possunt, omittenda aut minoris facienda censeam. An de rebus ad uitam nihil pertinentibus inter homines eruditissimos summa contentione disputabitur, in eisque, quia inuolutae & prope inenodabiles sunt opera praeclare collocari uidebitur: haec quae uitam omnem continent, ut nimis obuia & in medio posita, negligentur? Quamquam quid diutius ita disputamus, quasi eis concedamus, quod uolunt, nihil hic doceri, quod non aut etiam uulgo notum sit, aut quiuis sine doctoris opera facile consequi possit? Ergo ille omnium, qui tunc erant, mortalium, ut creditum est, sapientissimus Socrates, qui nulla umquam alia de re,

quam de uirtutibus & uitijs disputauit, uulgaribus & satis per se notis in rebus spatium aetatis omne consumpsit? Quid Plato? quid Xenophon? quid Aristoteles? quid ceteri suae quisque aetatis principes uiri? quid erat caussae, cur tam multa in hoc genere scripta posteritati relinquerent, si nihil egregium, nihil exquisitum, nihil excellens, sed ea tantum, quae quilibet e populo satis per se intelligeret, litteris mandaturi erant? Videlicet, quia iustitiam, fidem, temperantiam, liberalitatem omnes assidue in ore habent, neque quisquam est, ne ex ima quidem faece uulgi, quin se de eiusmodi rebus optime iudicare posse confidat, iccirco nullam magnam eruditionem in eis cognoscendis sitam esse arbitrantur. Quod tamen longe secus est: interestque nimium quantum inter eos, qui tantum tenent nomina, & eos, qui ex eruditorum hominum scriptis ac sermonibus de rebus ipsis uere iudicare didicerunt. Plena est exemplorum uita communis, ex quibus facile intelligi licet, quam saepe uulgus hominum in iudicandis uirtutibus uitijsque fallatur. Quod ni ita est, cedo caussam, cur qui mimis, lenonibus, parasitis, adulatoribus plurima largiuntur, & suo & multorum iudicio sint liberales: cur multi restricti, tenaces, sordidi, qui facilius patiantur sibi dentem unum ex ore excuti, quam nummum

unum

unum ex arca moueri: parcimoniae ac frugalitatis nomen ferant: cur tam multi ad audiendum proiecti & temerarij commendentur pro fortibus, tam multi timidi & ignaui pro cautis & consideratis praedicentur. Quid? iurisconsultorum uigiliae in quo consumuntur: quid spectant eorum labores, qua in re eorum acutissima exercentur ingenia, nisi ut uidere ac dijudicare possint, quid in quaque re iustum iniustum ue sit? Non igitur, ut nimium facilis, despicienda est ars ea, quae uirtutum omnium uim naturamq. pertractat, cum in una uirtute cognoscenda uideamus tamdiu, tanta diligentia, ab hominibus summo ingenio praeditis laborari. Informauit quidem natura & impressit in animis nostris adumbratas quasdam uirtutum et uitiorum omnium notiones: sed illae tantam uim non habent, ut quisquam eis fretus confidere debeat, se sine disciplina uere de rebus expetendis fugiendisq. iudicaturum. Quod si nos nihil aliud, nisi haec tam utilia, tamq. salutaria quamlibet nudo & inornato dicendi genere traderemus, calumniari tamen nemo nos posset, nisi alienae nimis iniquus aestimator industriae, ut in rebus nimium peruulgatis & facilibus occupatos. Nunc cum & ad salubres animorum epulas condimentum sermonis, quantum in nobis est, adhibeamus: & res suapte sponte pulcherrimas, tum

praestantissimorum omnis aeui scriptorum testimonijs fulcire ac corroborare, tum insatiabili quadam ueterum exemplorum copia exornare atque illustrare soleamus: tamen ne inuenientur, qui eleuare labores nostros audeant: quaeque praestantur a nobis ijs sudoribus, ac uigilijs, quarum ipsi nobis conscij sumus, ea quemlibet unum e multis ludibundum perficere posse contendant? Qui si periculum facerent ipsi, quam non quarumlibet uirium sit munus hoc ita ut nos facimus, sustinere & exsequi, fortassis, experientia edocti, minus de se elate ac magnifice sentirent, minus de alijs maledice contumelioseque loquerentur. Sed omittamus istos. nescio enim quo modo factum est, ut de re dicere ingressus, de me plura quam uolueram dixerim: quod ipsum ut facerem, quorundam me hominum, quos nominare nihil necesse habeo, iniquitas coegit. Difficilior cum eis luctatio est, qui negant, sermonibus nostris quemquam ad uirtutem incitari: idque ex eo colligunt, quod saepissime contingit, ut qui optime loquuntur pessime uiuant. Nos uero si diceremus eam in disputationibus philosophicis inesse uim, ut ex audientium animis uitia radicitus euellere, uirtutesque eisdem ingenerare possent, merito ut uani atque inepte gloriosi reprehenderemur. Multas magnasq. mercedes, ut ait Theognis, ferrent philosophi, si, quemadmodum

Circe herbis & cantibus suis homines statim conuertebat in feras, ita ipsi suis sermonibus ex feris homines facerent, id est, homines ferarum simillimos ad uirtutem a uitio, ad rationem a furore, ad humanitatem ab immanitate reuocarent. Et tamen aliquid se aliquando eiusmodi effecisse philosophiae gloriari licet. Producet enim Polemonem ab infami uita moribusq. perditissimis ad bonam frugem & ad seueritatem unica Xenocratis disputatione reuocatum. Sed ut non peraeque in omnibus campis agricultura, ita non in omnibus animis philosophia idem efficit. Illud quidem certe negari non potest, aut nullam omnino esse artem, quae medeatur animis, quae quanta sit in uitijs deformitas, quanta in uirtute dignitas, doceat, quae ab illis auertat, ad hanc incitet; aut eum honorem philosophiae potissimum esse tribuendum. Quod autem obijciunt plerosq. philosophorum factis dogmata sua euertere, neque ignem aquae magis contrarium esse, quam eorum mores orationi: ita enim loqui, ut uitio, ita uiuere, ut uirtuti bellum indixisse uideantur: utinam tale esset, ut id nobis infitiari liceret. Est enim acerbissimum negare non posse, quod sit turpissimum confiteri. Sed quoniam ijs, quae omnibus nota sunt, fidem abrogare uelle dementiae est: non negabimus uerum esse, quod obijcitur: tantum deprecabimur,

bimur, ne propter hominum uitia res ipsa in inuidiam uocetur, ne ue, quorum facta merito auersamur, eorundem sermonem immerito repudiemus. Vt enim quorundam ex Epicureis dogma reprehenditur, uita laudatur: sic horum uitam reprehendere, doctrinam amplexari debemus. Polycletum insignem statuarum opificem tradunt librum de artificio suo edidisse, quem Canona, id est Regulam inscripsit: quo libro omnia, quae in statua hominis fingenda obseruari conueniret, quae singularum partium minimarum maximarum figura esset, qui situs, quae inter se proportio, subtilissime & accuratissime persecutus est. eodem autem tempore statuam a se factam publice proposuit, in qua ea omnia diligentissime obseruata erant: ne quid praecipere alijs uideretur, quod non ipse praestaret: quam statuam ipsam quoque Canona nominauit. Vellem eandem rationem philosophi teneremus: neque tantum traderemus alijs praecepta, ad quae uitam suam dirigerent, uerum etiam uitam nostram ad ea conformatam ostenderemus. Magna sine ulla dubitatione praeceptis nostris ex eo accederet auctoritas. Sed, quando id optandum potius, quam sperandum uidetur, quod in frugibus, in fetibus arborum, in corporibus animantium, quibus uescimur, facimus, ut refectis & amputatis ijs, quae inutilia sunt, ijs, quae prodesse pos

sunt,

ſunt, utamur; idem in hoc genere philoſophorum faciendum eſt, ut, reiecta eorum turpi flagitioſaq. uita, grauem ſeueramq. doctrinam non auribus tantum, ſed multo magis animis combibamus. Non enim, ſi qui ex medicis cibo ſe & potu aliquando ingurgitant, eo illis continentiam praecipientibus, qui ſapiunt, minus parent: ſed, illi quidem quid agant, non laborant: artis autem ipſius placitis & decretis obtemperant. Nam cum alicuius mores & praecepta congruunt ac concinunt: tunc aut utraque laudanda ſunt, aut utraque uituperanda: cum diſcrepant & diſſident: cauſſa nulla dici poteſt, quin alterum retinendum ſit, alterum reijciendum, horum a dictis facta ita diſtare conſtat, ut non caelum a terra longius diſtet: ſunt autem facta turpiſſima: igitur ſermones quibus ea ipſa facta damnantur, ac reprehenduntur, digniſſimi qui audiantur. Atque, ut medici, quo maiorem auctoritatem arti ſuae concilient, ſolent interdum enumerare quoſdam e praecipuis auctoribus diſciplinae ſuae, qui, quod ita ſe compararunt, ut praecepta ſua non oſtentationem ſcientiae, ſed legem uitae putarent, diutiſſime ſaluberrimeq. uixerunt: ita nos nihil, ſi uolumus, impedit, quam libet multos philoſophos nominare, qui, quod decretis ſuis paruerint, quasque leges alijs proponebant, ipſi ſeruauerint, merito ſunt apud omnes

popu-

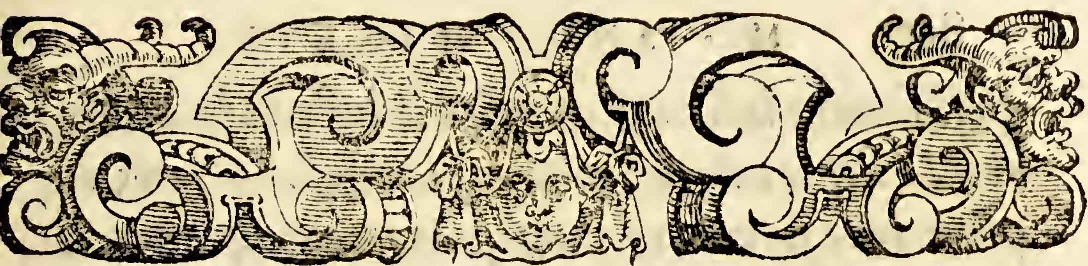
populos numquam intermorituram gloriam consecuti. Illi fortassis nominabunt Hippocratem, Asclepiadem, Galenum: quorum primus usque ad annum centesimumquartum aetate prouectus est: alter eo processit artis suae fiducia, ut ausus sit cum fortuna sponsionem facere, ne medicus haberetur, si ullo umquam morbo tentatus esset: & uictor, cum ad extremam senectutem sine ullo morbo peruenisset, scalarum lapsu exanimatus est: tertius cum imbecilliori ualetudine usus esset adolescens, ita eam arte correxit, ut ad septuagesimum annum peruenerit. Nos e philosophiae castris ad repellendos ipsius uituperatores primum quidem in aciem educemus illud honestatis, illud modestiae, frugalitatis, innocentiae, fortitudinis, omnis denique uirtutis specimen & exemplar Socratem: qui ita locutus est, ut ex eius sermonibus omnes quae postea consecutae sunt philosophorum disciplinae fluxerint: ita uixit, ut hodie quoque nomen illius non hominis, sed integritatis & innocentiae nomen putetur. Cui succedet par illud nobile in eodem institutum ludo Xenophon & Plato: quorum uterq. summam in dissimili genere eloquentiae laudem pari uitae grauitate cumulauit. Proxime hos Xenocrates: de cuius eloquentia dicit Polemo: de continentia Phryne: de frugalitate & contemptione pecuniae Alexander: de fide & iustitia uni-

uersus

uersus populus Atheniensis, qui eum, dicto publice testimonio, ad aras iurandi caussa accedentem, una uoce reuocauit, ac iurare uetuit: parum sibi decorum ratus, tam spectatae fidei uiro, nisi iurato, non credidisse. Inde aeternum Alexandri crimen Callisthenes, unoque uerbo tota uetus Academia, & Lyceum, & illa non tam Myconis & Polygnoti picturis, quam Zenonis & Chrysippi disputationibus nobilitata porticus, quibus ex omnibus quasi uirtutis & doctrinae officinis innumerabiles uiri incertum doctiores an meliores prodierunt. Agmen claudent Epictetus, Plutarchus, Musonius, ceteriq. illi aetati suppares, quos ita philosophatos accepimus, ut ijs, quibus cum uiuebant, ad omnia recta & laudabilia non uoce magis quam exemplo praeirent. His copijs facile speramus fore, ut eorum, qui philosophiam maledictis incessere audent, retundatur audacia. Qui si ita uicti erunt, ut deinceps in nostrum se numerum aggregari uelint, & in eius ipsius, quam oppugnabant, castris stipendia facere incipiant, uictoriam adepti erimus longe ei dissimilem, quam ueteres Cadmeam nominabant. Illa enim & uictori luctuosa erat, & uicto: haec et uictoribus erit laetitiae, & uictis saluti. Sin, cum se fractos ac perculsos uideant, permanebunt tamen in eadem prauitate atque obstinatione animi: &, ut ignaui canes, philosophiam,

phiam, ad quam propius accedere non audent, eminus allatrabunt: uos tamen, optimi adolescentes, quorum caussa hic a me institutus est sermo, quibus mei labores seruiunt, quorum ad utilitatem omnes mei conatus, omnes uigiliae, omnia studia referuntur, urgete constanter propositum: neque patimini uos cuiusquam sermonibus a suscepto studio abduci. In ea aetatis parte constituti estis, in qua & ingenium ad omnia percipienda docilius, & corpus ad tolerandos studiorum labores firmius esse consueuit. Videte, ut eam ijs in studijs collocetis, quae uobis olim maximo & usui & ornamento futura esse cognoscitis. Atque, ut obtrectatoribus nostris eripiatis omnem ansam maledicentiae, connitimini, quantum potestis, ut uirtutis & officij praecepta, quae ex me quotidie audietis, non tantum excipiatis animo, uerumetiam uita & moribus exprimatis.

D I X I.

ORATIO
SEXTA

HABITA . ROMAE
POSTRIDIE . NON . MART.
ANNO · ∞ · D · LXV

VOD *principio me, cum hos libros explicare ingrederer, dicere meminiſtis, accuratam eorum tractationem et intelligentiam cum ad omnes uitae partes utiliſſimam, tum ijs, qui in iure ciuili excellere, locumq. aliquem, non inter circumforaneos iſtos clamatores, ſed inter ueros & graues, & ueterum illorum ſimillimos iuriſconſultos obtinere meditarentur, neceſſariam eſſe: id & aliqua iam ex parte, quam uerum ſit, iudicare potuiſtis, & ex ijs praecipue, de quibus in hoc libro diſputabimus, intelligetis. Ingrediendum enim nobis eſt duce & quaſi myſtagogo Ariſtotele in auguſtiſſimum & religioſiſſimum*

gioſiſſimum

giosissimum iustitiae templum: lustranda oculis omnia illius adyta: contemplanda in primis ipsius deae forma: & tum quae quantaque uis illius potestasq· sit, tum quibus ipsa se rebus, quibus ritibus coli gaudeat, cognoscendum est. Haec illa est, auditores, omnium domina & regina uirtutum: a qua in omne hominum genus leges & iura manarunt: quae benefactis honores & praemia, malefactis ignominias & supplicia proponens, studia bonorum excitat, malorum improbitatem coercet: qua sublata, non domus ulla, non ciuitas, non hominum inter se societas, non ipsa denique uniuersitas rerum stare ac tueri se punctum temporis posset. Etenim, quoniam hodiernus dies ceterae disputationis prolusionem modo quandam habiturus est: dabitis mihi hanc ueniam, ut, paullo altius huius sermonis principia repetens, percurram ea, quae, priscis temporibus, summa sapientia praediti homines de iustitia tradiderunt. Iustitiae originem a caelo esse dicebant: illic eam & uigere, & ex omni aeternitate uiguisse: certo illic ordine atque immutabili quadam lege gubernari omnia: ideoque aeterna atque immortalia esse. In ijs autem, quae sub orbem lunae subiecta sunt, absolutam quidem illam & omni ex parte perfectam iustitiam materiae uitio cerni non posse: esse tamen aliquam caelestis illius imaginem,

alibi

alibi expressiorem, alibi minus expressam: futurum enim alioqui, ut permiscerentur ac corruerent omnia. Atque ut quaeque res plura & certiora illius uestigia retineret, ita esse eam perfectiorem, stabiliorem, immortalitati uiciniorem: ut pauciora minusq. certa, ita minus perfectam, minusq. constantem, pluribusq. casibus atque interitui denique obnoxiam. In elementis hoc primum notari uolebant: eaq. dupliciter considerabant: quatenus unumquodque eorum totum quiddam atque integrum est: & quatenus ad compositionem quasiq. coagmentationem ceterorum corporum particulae quaedam illorum assidue permiscentur ac temperantur. Tota igitur elementa nisi sedes ac regiones sibi a natura datas atque attributas obtineant, si irruere in alienas & migrare conentur: si ignis proxime sibi suppositam animalem spirabilemq. naturam depascat, & absumat: si aqua non contenta ijs terminis, quos pegit deus, terram operiat & obruat: quis non intelligit, peritura funditus omnia, & talem quandam confusionem, qualem poetae ante orbem conditum fuisse fingunt, consecuturam? Quid cum partes eorum copulari ac coalescere ad alia corpora progignenda & constituenda oportet: nonne iustitia quadam temperationis illius moderatrice opus est: ut tantum cuiusque pro rata portione, quantum

ſatis eſt, admiſceatur? In illa etiam quadripertita tempeſtatum uarietate, qua diſtinctus eſt annus, idem obſeruari poſſe dicebant. quae cum ita eunt, ut quadam ipſius naturae quaſi lege ſancitum eſt: hoc eſt, cum & tellus conceptis ſeminibus hiberno frigore adſtringitur, & uernis modicis imbribus ac tepore laxatur; cum & fruges fructusq. arborum aeſtiuis caloribus probe percoquuntur, & eodem ſub autumnum remittente ſe paullatim ac frangente miteſcunt: tum & ſaluberrimus annus eſt, & maxima rerum ad uictum neceſſariarum ubertate ac copia inſignis. cum contra fit, tum & caritas exſiſtit annonae, & uarijs morborum generibus omne genus animalium tentari ſolet. Cumq. unuſquiſque noſtrum duabus ex partibus coniunctus concretuſque ſit, corpore & animo: earum partium ex utraque quae iuſtitiae iniuſtitiaeq. uis eſſet, liquido perſpici poſſe adſeuerabant. Omnia enim mala, omnia damna, omnem perniciem & corporibus & animis ex iniuſtitia euenire: iuſtitia ſalutem, incolumitatem, bona denique omnia effici ac contineri. Nam cum in corporibus quattuor ſint, quae quattuor elementis proportione reſpondeant, igni flaua bilis, animae ſanguis, aquae pituita, bilis atra terrae: quamdiu haec cum aequabilitate quadam inter ſe permiſta ſunt, ualemus ac uigemus: cum eorum aliquod aut potentius,

aut

aut infirmius, aut plus aut minus iusto est, aut se a communione ceterorum segregauit: conflictamur uariјs morbis, tandemq. interimus. Qua de re principis medicorum Hippocratis in libello de natura hominis haec uerba sunt. Corpus hominis habet in se sanguinem & pituitam & bilem duorum generum, flauam & nigram: ex ijs omnibus ipsius corporis natura est: eis fit, ut & doleat, & bene ualeat. Bene igitur ualet, cum ea moderate inter se affecta sunt & temperatione & potestate & copia: maximeq. si per mista sint: dolet autem, cum eorum aliquod aut plus aut minus est, aut in corpore secretum, neque cum ceteris omnibus temperatum. Haec Hippocratis uerba ipsa expressi: ex quibus intelligimus, in aequabilitate, cuius effectrix iustitia est, sitam esse bonam corporis constitutionem. Sed ne ali quidem corpus utiliter ac salutariter sine aliqua imagine iustitiae potest. Nisi enim uis aliqua sit, quae & siccum & humidum alimentum ubi iam coctum atque confectum & in succum ac sanguinem conuersum est, aequabiliter distribuat, ac dispertiat, atque id quod cuique parti aptum & accommodatum est, & quantum opus est tribuat, neque alias partes tumidas & redundantes, alias exhaustas & enectas esse patiatur: facile intelligimus, haec tam admirabilis fabrica corporis nostri quantam deformita

tem habitura & quam cito ruitura ſit. Atque haec in corporibus. Quid in animis? quantum bonorum a iuſtitia, quantum malorum ab iniuſtitia effici creditis? In quibus cum pars una ſit, qua intelligimus, qua ratiocinamur, qua proxime diuinam naturam accedimus: altera, quae rationis ipſa quidem per ſe particeps non eſt, ſed obtemperare tamen rationi poteſt: cum quod fieri ius eſt, id fit, hoc eſt, cum pars illa ſuperior imperat, & tamquam habenas tenens, currum regit: paret altera, & quo illa cumque ducit ſequitur: tum omnis honeſtas, omnis dignitas, omnis officij ac uirtutis ſplendor elucet: at cum excuſſo ac depulſo rationis iugo, cupiditas, quaſi ſeditioſus aliquis ac turbulentus ciuis, faſces arripit, in arcem inuadit, mentem de ſua ſede contra ius fasq. deturbat: tum, ut nauis diſcordibus acta uentis, ſic hominis uita contrarijs & inter ſe pugnantibus foediſſimarum libidinum flatibus agitata, in omnem ſcelerum ac flagitiorum turpitudinem praeceps ruit. Ipſis igitur & animorum & corporum noſtrorum inter ſe partibus, ut utrisq. bene ac beate ſit, iuſtitiam quandam intercedere neceſſe eſt. Sed idem in ſocietatibus conuictuq. hominum multo euidentius multoque illuſtrius cernitur. Quo modo enim patrifamilias cum uxore, cum liberis, cum ſeruis, quae primae coniunctiones ſunt, conuenire

pote-

poterit: quae eis omnibus uita erit, nisi & ille iuste imperet, & hi iuste pareant? Si uir in uxorem iniurius ac contumeliosus esse uelit, neque eam pro comite indiuidua uitae, pro diuinorum humanorumq. omnium socia, sed pro scorto aut pro ancilla habere: si uxor sua domestica curatione non contenta, implicare se alijs rebus & uiri partes praeripere conetur: neque se ei morigeram praebeat: si uterque liberos in seruorum, seruos in pecudum loco ac numero habeat, durio rique eos quam ius est imperio premat: si liberi parentum, serui dominorum imperium detrectent, eisque obtemperare ac dicto audientes esse abnuant: quis non uidet nullam in domo ita instituta concordiam, nullam beneuolentiam, nullam animorum uoluntatumq. consociationem, plena perpetuo omnia rixarum, discordiarum, querellarum, contentionum fore? ut in qualibet solitudine, in quamlibet uastis ac desertis, & ab omni hominum cultu ac consortio remotis locis suauior uita, quam in ea domo, unde iustitia exsulet, esse uideatur. Ita omnem fructum, omnem dulcitudinem, omnem amabilitatem uitae, uitam denique ipsam tollit e uita, qui iustitiam tollit. Egrediamur, si uidetur, domo: & in forum ac publicum prodeamus. Quis est omnium, qui eum, quem iniustum esse opinetur, aditu, congressione, sermone dignum iudicet?

quin eum, quasi maleficum aliquod & noxium animal, refugiat, auerſetur, odio habeat? quin eius concurſum dirum ſibi ac taetrum atque ominoſum putet? Quamuis enim omnia uitia bonis uiris odioſa atque inuiſa ſunt: tamen iniuſtitia praecipue alienat ab ijs, in quibus eſt, aliorum animos: omniumq. ſibi odia conflat, conciliat, colligit. Ceteris uitijs affectos aliquo modo ferimus: quibuſdam ign oſcimus: quibuſdam non nimis offendimur: quibuſdam in hac uitae ac morum corruptione etiam oblectamur: prodigos multi amant: auaros tolerant: multos aliena intemperantia non offendit: qui uoluptates nimis refugiunt, etiam ſeueritatis ac caſtimoniae laudem ferunt: audacium in bello interdum aliquis uſus eſt: timidis & nimis cupidis uitae ignoſcitur: iniuſtus communi omnium mortalium odio flagrat: ſuis, alienis, ciuibus, peregrinis, notis, ignotis iuxta omnibus inuiſus, exoſus, intolerandus eſt. Itaque etſi illud omnibus hominibus a natura tributum eſt, ut raro ſua uitia agnoſcant, eaque modis omnibus tegere & occultare conentur, aut etiam eis uirtutum nomina imponere: ut ſe prodigi pro liberalibus, auari pro parcis ac frugi, timidi pro cautis ac conſideratis, audaces pro fortibus haberi & praedicari uelint: facilius tamen reperias, qui ſe auarum, timidum, audacem, libidinoſum, quam qui iniuſtum

eſſe

esse fateatur. Quinetiam ceteris uitijs suis hanc aut defensionem, aut excusationem praetendere ac praetexere consueuerunt, se in neminem iniurios esse. Auarus sum, fateor: sed ita, ut mea conseruem, suo neminem fraudem. Prodigus: sed cui, ut largiar, eripio? in quem contumeliosus sum? Indulgeo uoluptati, hilare uiuo: quidquid animo meo collubitum est, facio: sed quid tum postea? meae libidines nemini nocent. Et ita ille apud Terentium homo impurissimus:

Leno, inquit, sum, fateor: pernicies communis adolescentium:
Periurus, pestis. tamen tibi a me nulla est orta iniuria.

Videte, quam odiosa, quamque abhorrens a natura sit iniustitia: quam turpe atque inuidiosum iniuriam facere: cum qui negare non possunt alijs se uitijs implicatos atque illaqueatos teneri, dum hoc careant, ferri se non posse tantum, sed propemodum etiam debere arbitrentur. Ciuitates uero & regna & imperia quae res alia nisi iustitia aut initio fundare ac constituere, ac postea tam multa saecula conseruare ac propagare potuisset? Nam & conuenerunt homines, & uitam una colere decreuerunt, cum se aequo iure usuros, & quod suo sibi labore peperissent, eo sine metu fruituros esse, neque moenibus magis,

quam legibus a ui atque ab iniuria tutos fore confiderent: & quamdiu id obseruatur, tamdiu amice inter se ac concorditer uiuunt: simul atque ab aequitate disceditur, partes, factiones, secessiones, seditiones, & bella ciuilia exsistunt. Praeclare, ut omnia, Euripides,

Custodia legum ciuitates continet.

Idemque alio loco ait, iustitiae neglectum plerisque ciuitatibus exitiosum esse. Iustitia ciuitates a paruis & humilibus profectae principijs breui tempore ad magnam potentiam peruenerunt: iniustitia florentissimae & opulentissimae breuiori tempore funditus conciderunt. Neque enim adamantinis illis uinculis, quae Dionysius senior crebro in ore habebat, ui atque metu, sed iustitia & aequitate magna imperia retinentur. Quare sapienter Persae ei ex regijs liberis, qui natu maximus erat, quique in spem regni educabatur, cum alios ad uirtutem magistros dabant, tum unum in primis, a quo iustitiam doceretur. Paedalios etiam Indicam gentem litteris proditum est in sacris publicis nihil aliud a dijs, quam iustitiam petere solitos esse: quod eam si consequerentur, affatim sibi bonorum omnium putarent fore. Iustitiam enim & perpetuas illius, ut poetae loquuntur, siue comites, siue sorores, ueritatem & fidem pax & amicitia, et bonarum artium cultus, et omnium rerum expetendarum

darum abundantia consequitur. Eam si colerent omnes, numquam tubae, numquam litui audirenttur: arma aut exederentur rubigine, aut in ligones ac uomeres conflarentur: belli, dissensionis, inimicitiarum ne nomina quidem hominibus cognita essent. Quod scite sane, & ex patriae suae consuetudine Agesilaus expressit: ex quo cum quaesitum esset, utra esset uirtus praestantior, iustitiane an fortitudo: haec, inquit, sine illa tantum ad perniciem ualet: at, illi si pareant omnes, huius usus nullus futurus est.

Tutus bos etenim rura perambulat.
Nutrit rura Ceres, almaque faustitas:
Pacatum uolitant per mare nauitae:
Culpari metuit fides.
Nullis polluitur casta domus stupris:
Mos & lex maculosum edomuit nefas:
Laudantur simili prole puerperae:
Culpam poena premit comes:

quemadmodum suauissime cecinit Horatius: ubicumque iustitia dominatur, illinc fraudes, illinc doli, illinc periuria exsulant: non adulteri, non raptores, non fures, non sicarij, non uenefici, non latrones, non testamentorum subiectores, non obsessores itinerum reperiuntur: ea denique propemodum eueniunt, quae aureae aetatis hominibus euenisse memorantur.

Nam

Nam ne tum quidem aliam ob caussam
Ver erat aeternum, placidiq. tepentibus auris
Mulcebant zephyri natos sine semine flores:
Nec renouatus ager grauidis canebat aristis,
quam quoniam homines
Sponte sua sine lege fidem rectumq. colebant.

Neque enim debemus illa poetarum figmenta tamquam inania modo quaedam aurium oblectamenta accipere: sed ex eis discere, deum ipsum fauere hominibus iustis: eorum labores fortunare: eorum conatus ac consilia ad bonos exitus ducere. Nam neque dictu neque cogitatu fas est, eum, qui summe iustus est, aut ipsa potius iustitia, non esse amicum, beneuolum, propitium ijs, qui ad iustitiam omne suum studium conferunt, eamque toto pectore sequuntur. Itaque Hesiodus quoque, non tantum aureus & ad uerbum ediscendus poeta, uerumetiam philosophus in primis bonus, multis uersibus persequitur ac percenset ea bona, quae a deo tribuuntur cultoribus iustitiae, contraque eas, quae ab iniustitia ciuitatibus inferuntur, calamitates. Illorum enim urbes laetas florere populis, numquam bello, numquam fame, numquam alijs eiusmodi pestibus conflictari: hos & fame, & peste, & bello, & alijs innumerabilibus malis iniustitiae suae poenas dare. Recitarem uersus ipsos: nisi graeca quidem huic sermoni admiscere nol-

lem:

lem: Latine autem me inaffectatam quandam il lorum iucunditatem pari grauitate coniunctam assequi posse diffiderem. Quod si haec non essent, siq. iniusti quidem abundarent omnibus copijs, in summa opum atque honorum affluentia uiuerent, fortunam sibi arbitrio suo fingerent ac temperarent: iustos autem odium, contemptus, egestas, exsilia, orbitates, damna omnia sequerentur: tenere tamen mordicus debemus id, quod a Platone diuinitus & religioni nostrae conuenienter traditum ac disputatum est, iustos, etiamsi omnes fortunae acerbitates excipiant, semper beatos; iniustos etiam in maximis prosperitatibus secundissimisq. rebus infelicissimos esse. Dixi de iustitia, non quaecumque poteram: neque enim id tempus tulisset: neque omnia in unum locum congerenda ac semel effundenda erant: sed ex infinita copia eorum, quae dici possunt, quantum satis esse hodiernae disputationi iudicaui: quotidie autem, ut spero, plura & meliora dicentur. Nunc, quod interdum disertos homines facere animaduerti, ut cum ad clausulam orationis uentum est, illa, de quibus egerunt, breuiter ac summatim colligant, quo ea in uno conspectu posita altius in audientium animis ac memoria infigant: id eo quoque facere cupio: sed quia eius artis magistri singularis cuiusdam artificij eam rem indigere aiunt, quod

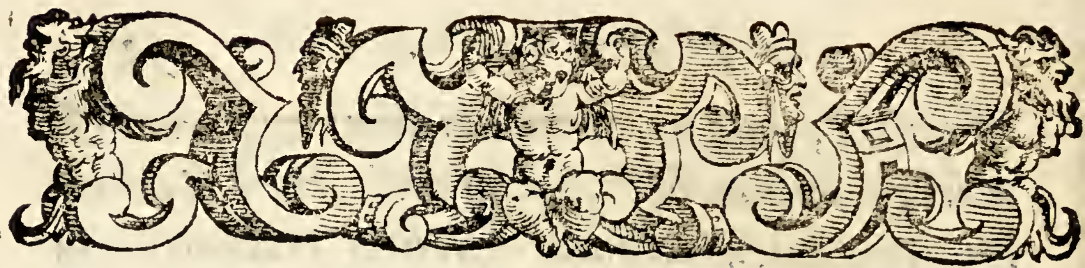
mihi

mihi deest, ab alio mutuabor, recitaboq. uobis uerba quaedam Poli Lucani nobilis philosophi, unius ex illis ueteribus Pythagoreis, qui tenuerunt eam partem Italiae, quae magna Graecia uocabatur. quibus uerbis summa eorum omnium, quae a me hodie dicta sunt, continetur. Iustitia, inquit, ceterarum omnium uirtutum parens & altrix uocanda mihi uidetur: neque sine ea fieri posse, ut quisquam aut temperans sit aut fortis aut prudens. est enim harmonia quaedam & pax totius animi cum apto & composito motu. Illius autem quanta sit uis, magis e ceterorum habituum inspectione cognosci potest. Nam ceterorum utilitates ad unum modo pertinent: huius ad omnia, quae composita sunt & ad multitudinem. Ea igitur in mundo quidem prouidentia uocatur, & harmonia, & iudicium, & mens deorum, qui ita statuerunt. In ciuitate autem pax & bona legum constitutio merito dicitur. In priuata domo, uiri quidem & uxoris mutua concordia, seruorum autem in dominos bonus animus, & uicissim in dominis amica & beneuola seruorum procuratio: in corpore autem & animo, primum quidem ea, quae omnibus carissima sunt, uita, & bona ualetudo, & integritas uirium: tum autem sapientia omnisq. scientia. Quae igitur una & totum & partes ita regit & seruat, efficiens omnia inter se concordia

& ami-

& amica, quid ni communis omnium parens & altrix omnium suffragijs praedicetur? Haec ille. Ego autem ad huius uirtutis tractationem & cognitionem, & ad has pulcherrimas animorum epulas nobis omnibus ab Aristotele paratas uos, auditores, uoco. Cogitate, quid agatis. Virtus, qua de agitur, praestantissima est. Qui de ea scripsit, philosophus praestantissimus. Vtinam ex me quoque tertium argumentum sumi posset ad animos uestros excitandos. Sed, quo minus doctrina & ingenio ualeo, eo plus laboris ac diligentiae afferam. Nullus autem est, quin adhibito labore efficere aliquid & nauare possit. Multum a me operae iampridem in hoc libro positum est: multae noctes uigilatae, ut ad illius intelligentiam peruenirem: praecipue olim, cum in iuris ciuilis studia incumberem: ad quae hunc librum mirifice utilem esse intelligebam. Non puto me usque adhuc ualde fefellisse uestram de me opinionem: neque saepe id, quod pollicitus sim, non praestitisse. Mihi credite: si quantum ego ad docendum, tantum uos ad discendum diligentiae afferetis, efficiam, ut multos magnosque fructus ex huius libri cognitione capiatis.

DIXI.

ORATIO SEPTIMA

HABITA . ROMAE IV . ID . NOVEMB. ANNO · ∞ · D · LXV

ROESVM olim Lydorum regem opulentiſſimum, petendi oraculi cauſſa, Delphos miſiſſe accepimus, qui ſciſcitarentur ex Deo, non leue quiddam & nugatorium, ut antea, cum clam in eodem aheno teſtudinem ſimul & agnum coquens, experiri uoluerat, numquid eorum quae agerent homines deum lateret: neque quid ſe facere oporteret, ut ex ſe procrearet liberos: neque ecquid aduerſus Perſas bellum ſuſcipere deberet, neque denique quidquam ſimile eorum, quae prius quaeſiuerat: ſed rem omnium multo maximam, multoque digniſſimam, in qua cognoſcenda plurimum ab omnibus

bus operae ac studij collocetur : quomodo felicitatem consequi , & quid agens , id quod supererat aetatis beatissime transigere posset. Sapienter hoc quidem , & non pro ea, qua plerisq. in alijs rebus usus est, inconsiderantia & temeritate : quod de uia, quae ad summum bonum ferret, neque statuendum sibi ipse , neque cuiusquam hominis fidendum consilio, sed deum consulendum iudicauit. Responsum autem ei redditum est plane praeclarum, & illa, quae tum de Apollinis sapientia erat, opinione dignissimum: non si maximos auri argentique aceruos exstrueret , non si multos exercitus aleret , non si terminos imperij sui longe lateque proferret , sed si se ipse cognosceret, ita demum beatum fore. Iam, etsi apud nos, qui uera religione imbuti sumus, nihil Apollinis ualere debet auctoritas : tamen eiusmodi oracula, quae praeceptum aliquod utile ad instituendam uitam continent, amare & magnificare debemus. Constat enim, ea nihil esse aliud, quam insignes quasdam & eximias sapientissimorum hominum sententias, quae quoniam diuinitus immissae in eorum animos uidebantur, ad deum referebantur auctorem. Quoties igitur audimus, Apollinem respondisse Croeso, beatum eum fore , si se cognosceret: quoties praeceptum eadem de re in templo Delphico inscriptum fuisse legimus : toties illud cogitare debemus , ma-

gnum quoddam bonum eſſe cognitionem ſui: cum inter omnes omnium aetatum ſapientes uiros conuenerit, in eo poſitum eſſe fundamentum felicitatis: neque ulla re unumquemque noſtrum in plura aut grauiora mala, quam ſui ipſius ignoratione, prolabi. Quod cum ita ſe habeat, omnibus uiribus elaborandum eſt nobis, ut cognitionem noſtri, quando tantum in ea momenti ac ponderis ad beatam uitam ſitum eſt, conſequamur. Sed in hac re illud primum uidendum eſt, quid ſit noſſe ſe: ne, eo ſecus quam oportet accepto, errore aliquo implicemur. Fieri enim prorſus non poteſt, ut recte id faciamus, quod iubemur, niſi prius, quid iubeatur, intelligamus. Hoc autem non alius melius nos, quam Plato docuerit: apud quem Socrates in Alcibiade primo multa diſputat, quibus hominem animum eſſe, non corpus oſtendat. Semper enim id, quod aliqua re utitur, ab eo, quo utitur, aliud eſſe. Vti autem homines & partibus corporis ſui, ut manibus pedibusque, & toto corpore: ex quo effici, ut, quantum inter artificem & inſtrumentum intereſt, tantum inter hominem & corpus interſit: quam ſententiam & Ariſtoteles libro decimo ethicorum comprobauit, & apud Ciceronem libro ſexto de rep. his uerbis Africanus expreſſit. Mens cuiuſque is eſt quiſque: non ea figura, quae digito demonſtrari poteſt. Quod ſi homo

non

non corpus eſt, ſed animus: qui iubet, ut noſipſos noſcamus, illud uidelicet iubet, ut noſcamus animum noſtrum. Atque hoc a Platone acceptum ita extulit idem Cicero libro primo Tuſculanarum diſputationum. Eſt illud quidem uel maximum, animo ipſo animum uidere: & nimirum hanc habet uim praeceptum Apollinis: quo monet, ut ſe quiſque noſcat. Non enim, credo, id praecipit, ut membra noſtra, aut ſtaturam, figuram ue noſcamus: neque nos corpora ſumus: neque ego, tibi haec dicens, corpori tuo dico. Cum igitur, Noſce te, dicit, hoc dicit, Noſce animum tuum: nam corpus quidem quaſi uas eſt aliquod animi aut receptaculum. Duo ſunt, quae hactenus probare ſtuduimus: eximium quoddam bonum eſſe cognitionem ſui, & noſſe ſe nihil eſſe aliud, quam noſſe animum ſuum. Nunc antequam progrediamur ulterius, illud admonendi eſtis, unam eandemq. rem non uno eodemque modo a diuerſis artificibus conſiderari. Angulum rectum, aiebat Ariſtoteles primo horum librorum, alia ratione conſiderat Geometres, alia faber. Sic & hominem aliter medicus, aliter pictor; & animum hominis aliter phyſicus conſiderat, aliter politicus. Phyſici, quae ſit animorum natura, quaerunt: ſimplex, an compoſita atque concreta: corporea, an expers corporis mortalis & caduca; an immortalis &

aeterna: ſit ne totus animus in qualibet parte corporis, an unaquaeque illius facultas ſuam in corpore ſedem quaſique domicilium habeat a ceteris ſecretum ac ſeparatum. Nos quaecumque de ijs & talibus ab eis, dumtaxat religioni noſtrae conſentanea, traduntur, tamquam uera & indubitata ponentes, animum ea tantum ratione conſideramus, qua uel deprauari & corrumpi uitijs, uel uirtutibus perfici & ad Dei ſimilitudinem, quantum natura patitur, perduci poteſt. Quare cum hodie nobis illud propoſitum ſit, ut ex Ariſtotelis in ijs libris qui ad moralem philoſophiam pertinent ſententia, de animi humani partibus, deq. uniuſcuiuſque illarum perfectione uerba faciamus, (hoc enim potiſſimum modo praeparandos eſſe uos duxi ad cognitionem & intelligentiam eorum quae in huius ſexti libri explicatione tradentur) certos quaſi cancellos circumdabimus orationi noſtrae, eamq. ſuis regionibus ac terminis circumſcribemus: ut ab ijs quae phyſicorum ſunt abſtinentes, ea tantum quae ad munus noſtrum proprie pertinent explicemus. Hoc loco prope ſuperuacaneum eſſe iudico, petere a uobis, ut me attente audiatis. Certe enim ea uobis cauſſa huc ueniendi fuit. Et ut ridiculus fuerit balneator, ſi, quos lauandi cauſſa in balneas ingreſſos uidet, ab eis multis precibus petat, ut lauent: ita ego mihi

uideor

uideor ridiculus fore, quod facturi huc conuenistis, id si ut faciatis uos rogem. Oratorum iste mos est, qui, etiam cum exploratum habent, se attentissime auditum iri: tamen attentionem petunt: non quod opus esse eo putent, sed quoniam, si aliter fecerint, aduersus artis suae praecepta fecisse se putant. Meum est conari, ut auditu digna adferam; uestrum, ne ea praeteruolare patiamini, sed singula diligenter expendentes, penitus demittatis in animos uestros. Mihi, ut ne ad id, quod mearum partium est, praestandum imparatus uenirem, prouisum est: uos quoque ad me qua soletis benignitate & attentione audiendum satis uestrapte sponte paratos esse confido. Animi nostri siue partium siue facultatum bipertita diuisio est. partim enim ipsarum ratione praeditae sunt, partim rationis expertes. Ac ratione quidem praeditas eas uocamus, quae ex omni animantium genere in solis hominibus; rationis autem expertes, quae etiam in bestijs atque ex aliqua parte in stirpibus reperiuntur. Rationis expertes (ab eis enim exordiri & ab infimis quasi per gradus ad summa contendere decreuimus) duplicem ipsae quoque habent uarietatem. Aliae enim sunt, quae uitam continent; aliae, quae animal constituunt. Quae uitam continent, tres sunt: quas illa & in rebus inueniendis acutissima, et in eisdem appellandis

disertissima Graecorum natio uocat τὸ θρεπτικὸν, τὸ αὐξητικὸν, τὸ γεννητικόν. Nos quia uetera quidem Romana uocabula, quibus haec exprimamus, non habemus: iis autem, quae postea cusa sunt, uti propter quandam, ut uerum fatear, stultam & ineptam religionem non audemus, unum in plura spargere ac diducere cogimur, dicimusq. uim nutriendi, uim augendi, & uim procreandi. Hae omnes non in animalibus modo sunt, uerumetiam in stirpibus. Quae autem constituunt animal, duorum ipsae quoque generum sunt. partim enim cognitione quadam & apprehensione, partim appetitione & declinatione cernuntur. Illas γνωστικὰς Graeci, has ὀρεκτικὰς uocant. γνωστικαὶ in animalibus sunt duae, sensus & phantasia: utendum enim est hoc, quando latino caremus. Sensibus apprehenduntur singula tantum, non etiam uniuersa, nisi quatenus sunt in singulis. non enim lapidem aut lignum proprie ac per se uidemus, sed hunc lapidem & hoc lignum: aut potius neque hunc lapidem neque hoc lignum, sed huius lapidis aut ligni colorem. Sensus enim non percipit essentiam, ut Ciceronem locutum esse aiunt, siue, ut posteriores locuti sunt, substantiam: sed ea tantum, quae ei adiuncta sunt: neque rosam aut uidemus aut olfacimus, sed rosae odorem olfacimus, colorem uidemus. Sensus autem sunt, ut notum est, numero

quinque: quorum tactus in omnibus est animalibus, ceterum alij in alijs desiderantur. Phantasia rerum sensu perceptarum formas quasdam, & ut Graeci loquuntur, typos recondit ac continet: ac praeterea iudicat de quibusdam, de quibus sensus exteriores iudicare non possunt: ut hoc flauum esse dulce: & hunc, qui accedit, esse Socratem. Sensus in eo, ad quod proprie percipiendum aptus est, numquam fallitur: dum & interuallum moderatum sit, & instrumentum, & id, quod interijcitur, probe affectum. at phantasia saepe fallitur: ut cum in picturis eminere uidentur quae plana sunt: ut cum remus in aqua inflexus uidetur: ut cum cani Aesopeo imago carnis in aqua caro uidebatur. Hanc inesse in bestijs uel ex eo cognoscimus, quod earum pleraeq. & meminerunt & somniant: ut equi, ut canes: quorum neutrum sine ea de qua loquimur facultate facere possent. Ex eis nascuntur illae, quas in persequendo fugiendoq. cerni, & Graece ὀρεκτικὰς *uocari diximus. Nam cum omnem sensum uoluptas aut molestia comitetur: quarum altera naturae consentanea & amica est, altera aduersa & inimica: fit, ut nullum animal sit, in quo non insit naturalis & appetitio eorum quae iucunda, & fuga eorum quae molesta esse uideantur.* Ὀρεκτικὰς δυνάμεις *Aristotelis interpretes Hammonius, Eustratius, & alij uulgo, duas*

tantum faciunt, ἐπιθυμίαν, καὶ θυμόν. *Sed intelligendum est, in omnibus animalibus exsistere & ex bono praesenti laetitiam, & ex eo quod nondum adepta sunt cupiditatem, & aegritudinem ex praesenti malo, & metum ac declinationem si mali quid imminere uideatur. Haec Stoici, ut me tertio ab hinc anno ex hoc ipso loco dicere memini, propria hominis, non ei cum ceteris animalibus communia esse uoluerunt. Neque enim metuere bestias, sed quasi metuere: nec cupere, sed quasi cupere: eodemque modo neque uera ipsas laetitia, neque uera molestia affici: sed utriusque imaginem modo quandam ac similitudinem habere. Quam opinionem ut stultam & deliram exagitant Plutarchus, Galenus, Porphyrius, alij. Sed Stoici si dogmatum suorum constantiam ac conuenientiam retinere ac conseruare uellent, ita dicere necesse habebant. Haec enim omnia ita definiebant, ut ex opinione nasci dicerent: ex opinione boni praesentis, laetitiam; ex opinione mali praesentis, molestiam: ex opinione boni imminentis, cupiditatem; ex opinione mali imminentis, metum. Cum igitur opinio in solis sit hominibus, sequebatur, ut ea quoque hominum propria essent. Sed uerius est haec omnia conuenire etiam in bestias: neque ex opinione tantum exsistere, sed etiam ex sensu aut phantasia*

boni

boni mali ue aut praeſentis aut imminentis. Omnes igitur illae facultates, de quibus hactenus diximus, in mutis quidem animalibus ita ſunt rationis expertes, nullam ut prorſus cum ratione habeant aut communionem aut ſocietatem. In homine eae quae Graecorum lingua ὀρεκτικαὶ nominantur, etſi ratione praeditae non ſunt, rationem tamen audire, & eius obtemperare imperio poſſunt. Quorum utrumque nobis paullo enucleatius explicandum uidetur. In eis igitur non ineſſe rationem, ex eo quiuis facile intelligat, quod ratio ipſa ſecum pugnare non poteſt: at ſaepenumero laetitiam, moleſtiam, cupiditatem, metum rationi aduerſari uidemus. Rurſus, eſſe ijs omnibus aliquam cum ratione communionem, id indicio eſt, quod ſuſcepti praeter rationem animi motus, ratione adhibita, aut deponuntur aut mitigantur. Itaque recte ex Ariſtotelis ſententia dicitur, τὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἄλογον διττὸν εἶναι. τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς ἁπλῶς ἄλογον εἶναι καὶ κατ' οὐδένα τρόπον λόγου κοινωνεῖν τὸ δὲ, ἄλογον μὲν εἶναι φύσει, μεθέξει δέ τινι λογικόν. Haec latine ita expedite, &, ut ita dixerim, rotunde explicari non poſſunt. Sed nihil difficile amanti.

Libenter hoc & omne militabitur
bellum in ueſtrae ſpem gratiae. Conabor ſi qua ratione poſſim haec ita latine eloqui, ut intelligantur.

gantur. Earum animi noſtri facultatum, quae ratione carere dicuntur, duplex ratio eſt. Quaedam ita ſunt rationis expertes, ut nulla prorſus eis intercedat cum ratione communio: Tales autem ſunt quinque, uis alendi, uis agendi, uis generandi, ſenſus, & phantaſia. Nam hae omnes & communes nobis ſunt cum mutis animantibus, & ratione nullo modo dirigi poſſunt. At eae duae, quarum in altera uis eſt concupiſcendi bonum propoſitum, eiuſque adeptione gaudendi, in altera declinandi malum imminens, & eo, cum iam urget, dolendi, ſuapte quidem natura rationis expertes ſunt, ſed quodam modo tamen rationis participes dici queunt. Quibus eas argumentis rationis expertes eſſe cognoſcimus? Primum, quod his omnibus modis afficiuntur etiam beſtiae. nam & concupiſcunt, & laetantur, & metuunt, & dolent. Deinde quod ſaepenumero cum ratione pugnant: ut cum incontinentem alio ratio, alio cupiditas trahit. qualis eſt Ouidij Medea, quae ſe ait uidere quidem & probare meliora, deteriora autem ſequi. Nullo autem modo fieri poteſt, ut eadem animi pars eodem tempore in contrarias partes trahat. Quare cum alio ratio, alio cupiditas trahit, facile intelligitur, aliam a ratione eſſe cupiditatem. Vnde igitur colligimus eas eſſe tamen in homine rationis quodammodo

parti-

participes? quoniam eas rationis audire imperium, eique parere interdum uidemus. Agamemnoni apud Homerum irascitur Achilles: multa iratus dicit, quae neque eum, cui dicuntur, neque eum, a quo dicuntur, decent. Hinc cognoscas licet, iram a ratione aliam esse. Cum iam eo processisset, ut stricto gladio impetum in Agamemnonem facere pararet, prohibet ratio: quam enim aliam accipiamus Pallada? Atque ibi Achilles diuinam illam & numquam delendam ex animis hominum sententiam profert:

Χρὴ μὲν σφωίτερόν γε θεὰ ἔπος ἐρύσαϲθαι.
Καὶ μάλαπερ θυμῷ κεχωλωμένον. ὥς γὰρ ἄμεινον.

Homini quantumlibet irato, rationem tamen audiendam, eiusque obsequendum imperio dicit: id enim satius esse. Potest igitur irae furentis impetus ratione cohiberi: uereq. dictum est ab antiquo poeta, morbis hominum rationem mederi. Sic qui gaudent dolentue quibus non oportet, aut plus minusue quam oportet: eodemque modo qui aut cupidi sunt aut timidi, aut contrariis uitiis laborant, rationis imperium accipere & conformare se ad illius praecepta possunt. Atque hoc est, quod Aristoteles primo horum librorum dicebat, illam animi partem ratione quidem carere, sed tamen quodammodo participem esse rationis. In ea igitur sunt omnes eae

uirtutes, de quibus in ſuperioribus libris diſputatum eſt : quae uſitato iam & recepto uocabulo morales nominantur. Sequitur nunc ut eam animi partem conſideremus, quae ſuapte natura ratione praedita & hominum propria eſt : cuius etiam ipſius uires ac poteſtates antiqui duorum generum eſſe dixerunt : Appetitionis duas, uoluntatem & προαίρεσιν, quam uulgo electionem uocant : quarum uoluntas ſemper tendit ad bonum, προαίρεσις uariat, & modo bona malis, interdum etiam mala bonis anteponit. Sed hac de re & diximus multa, cum librum tertium explicaremus, et in librum ſeptimum, ubi de continentia incontinentiaq. diſputabitur, plura dicenda erunt. Tres cognitionis, δόξαν id eſt opinionem : διάνοιαν, quam mentis agitationem, Cicerone, niſi fallor, auctore uocare inſtitui: & νοῦν, quem aut mentem aut intelligentiam uocemus licet. Mentis cum ſenſu ac praecipue cum ſenſu oculorum magna quaedam ſimilitudo eſt: unde et ſaepe Ariſtoteles oculum mentis uocat : & dictum eſt id eſſe mentem in animo, quod oculum in corpore: et, ut ſuo loco oſtendimus, ſenſum ac mentem interdum confundit. Vt enim ſenſus, ita mens quoque extremorum eſt: ſed ſenſus eorum quae ſunt inferiora demonſtratione, mens eorum quae ſupra omnem demonſtrationem. Mente apprehenditur Deus: apprehenduntur mentes illae ab omni conta

gione

gione materiae ſeparatae: apprehenduntur mundi & eorum quae illius ambitu continentur primordia, ceteraque eiuſmodi, quae multis magnisq· obſcuritatibus inuoluta & in intimis rerum omnium parentis naturae receſſibus abdita & retruſa ijs demum perfecte patent, qui puro & ab omnibus libero cupiditatibus animo caeleſtem quandam in terris uitam agunt· Ad illud mentis lumen cum ſe applicuit & admouit διάνοια, *in qua ineſt uis ratiocinandi et ex alijs alia colligendi, ex eorum complexu ac coniunctione exſiſtit, et exoritur illa omnium uirtutum ſuprema, quam magnificentiſſimo uocabulo Sophian Graeci, Latini Sapientiam nominarunt· Ea perfecta cadere in hominem non poteſt: recteque iudicauit ſiue Thales Mileſius, ſiue quis alius, non enim inter omnes conuenit: ſolum deum eſſe ſapientem· Sed tamen priſcis temporibus qui de deo rebusque diuinis, qui de mundi origine, qui de abditis rerum cauſſis diſſerebant, earumque rerum cognitione ceteris excellere uidebantur, eos ſapientes uocabant· Sapientiam autem eſſe dicebant cognitionem diuinarum humanarumq· rerum, et cauſſarum quibus eae continentur· Primus Pythagoras arrogantiam uerbi fugiens, non ſophon ſe, id eſt ſapientem, ſed philoſophum, id eſt ſapientiae amantem eſſe profeſſus eſt: ab eoque deinceps qui ſe ijſdem quibus ille ſtudijs dediderunt, philoſophorum appellationem retinuerunt·*

runt. At mente in rebus tam ſublimibus tamque arduis uti pauciſſimis hominibus datum eſt. Pleraque pars in foediſſimo eodemq. tenaciſſimo corporearum cupiditatum coeno haerentes, & quaſi clauis quibuſdam, ut Plato loquitur, terrae affixi, ad diuina & caeleſtia ne adſpirare quidem poſſumus. Quod cum ita ſit, in omnibus tamen hominibus lucent quaſi ſcintillae quaedam illius luminis, quibus fit, ut principia diſciplinarum, & communes illas ſententias, quas ἀξιώματα *aut* κοινὰς ἐννοίας *uocant, ita uideamus, quaſi ea quae cernuntur oculis, eisq. ſine cauſſa firmius etiam ac certius, quam iis quorum cauſſam tenemus, aſſentiamur. Ad quas cum ſe admouit* ἡ διάνοια, *& ex illis alia quaedam neceſſario collegit, efficitur* ἐπιστήμη *id eſt ſcientia, quam eſſe aiunt cognitionem rei per primam propriam & neceſſariam cauſſam. Quid mens proprie, quidque* διάνοια *ſit, diximus, ſimulq. paucis tum ſapientiae tum ſcientiae originem oſtendimus. Quarum utraque ad eam uim mentis pertinet, quam Graeci ducto a contemplatione uocabulo* νοῦν θεωρητικὸν *uocant. Eſt enim & altera quae ab eis dicitur* ὁ πρακτικὸς νοῦς, *aut latiori nomine & aptiori ad omnia cōplectenda,* ὁ νοῦς ὁ ἕνεκά του, *quaſi tu dicas mentem, quae non ſimplicem, ut illa, ueritatem ſibi propoſitam habeat, in eaque acquieſcat, ſed referatur praeterea alio, ut ad actionem aut ad operis alicuius molitionem & effectio-*

fectionem. Hac aut uidemus duce natura, aut certe facile percipimus communes quasdam sententias de rebus bonis & malis, expetendis & fugiendis : cuiusmodi sunt, tuendam esse hominum inter ipsos societatem : colendam esse iustitiam : ab iniuria abstinendum: uim ui repellere ius fasq. esse : itemque alias quae quasi principia sunt ac semina artium ad uitam necessariarum. Ad haec principia cum accessit primum διάνοια, quae ut dixi alia cum alijs comparans, alia ex alijs nectens progreditur ac prouehitur paullatim longius: deinde diuturnus usus & experientia cum accurata et diligenti animaduersione ac notatione eorum quae eueniunt in uita, exsistit illa magistra uitae, omnium bonorum consiliorum praeceptrix, omnium honestarum actionum moderatrix, omnium moralium uirtutum dux gubernatrixque prudentia. eademq. illa ui excogitatae, auctae, et ad summum perductae sunt artes illae, quibus aut nullo modo, aut certe non satis commode carere poteramus. Reliqua est opinio, uarium & multiforme monstrum : quoque non Proteus aut Vertumnus plures induerit species. quamquam enim in rebus incertis & fortuitis proprium illius munus est: non tamen eis se finibus continet : sed indomita quadam & effrenata licentia per omne genus rerum temere ruens, omnia permiscet atque perturbat. Interdum etiam sese pro sapientia, pro scientia, pro pruden-

tia

tia uenditans, homines nimium fidentes ſibi in grauiſſimos ac pernicioſiſſimos inducit errores. Huic igitur, quoniam fallax, incerta, et inſtabilis eſt, nullius uirtutis origo tribuitur: niſi quod bona opinio de ijs quae ſciri poſſunt praeparatio quaedam eſt ad ſcientiam: bona opinio de rebus agendis, utiliter ad comparandam prudentiam antecedit. Immo uero, ut in diſciplinis quaedam ponuntur, quibus ſine ulla dubitatione credendum eſt: ita ait Ariſtoteles opinionibus ac ſententijs ſenum & eorum quos longa & multiplex rerum experientia cautos ac prouidos effecit, in conſilio capiendo & in inſtituenda uita maximam fidem habendam eſſe: eas enim eandem uim ad prudentiam, quam illa principia ad ſcientiam, obtinere. Dixi breuiter, ut propoſueram, de omnibus humani animi facultatibus: et quamquam hanc totam diſputationem quotidianis uerbis & inornato dicendi genere contexui, tamen confido eam uobis non minus gratam fuiſſe, quam ſi omnes undiq. floſculos colligens, omnes dicendi lepores ac feſtiuitates aucupans, concinno quodam ac modulato uerborum ſono aures ueſtras demulcere ſtuduiſſem. Poteſtis autem facile perſpicere ex ijs quae dicta ſunt, quibus de rebus in hoc ſexto libro explicando diſputaturi ſimus. Nam cum in ſuperioribus libris, earum uirtutum, quae ſunt in illa parte animi, quam per ſe ratione carere, ſed rationi tamen parere poſſe diximus,

mus, natura pertractata ſit: in hoc de uirtutibus illius ſuperioris ac diuinioris partis, hoc eſt de intelligentia, ſapientia, ſcientia, arte, prudentia, ſed potiſſimum de prudentia diſſeremus. Quid igitur? finem ne ſtatim faciam, (id enim a me iam exſpectari uideo) an priusquam deſino, ad haec toto pectore amplectenda paucis uos cohortabor? Ego uero ita faciam, neque committam, ut aut ad ineundam aut ad perſequendam pulcherrimam & fructuoſiſſimam ſtudiorum uiam, ullo aut loco aut tempore mea uobis cohortatio defuiſſe uideatur. Dubitatis igitur, adoleſcentes, quin ad harum rerum cognitionem adipiſcendam omnis uobis diligentia ſuſcipienda, omnis labor perferendus, omnis corporis uoluptas negligenda, omnis aliarum rerum cura ex animo eijcienda ſit? Vbi, quaeſo, iſtam egregiam indolem, quam in pleriſque ueſtrum uidemus, ubi iſtud ingenium ad omnia ſumma natum, ubi iſtam partem aetatis ad concipienda doctrinae uirtutisq. ſemina omnium aptiſſimam aut honeſtius, aut ſuauius, aut fructuoſius collocare poteritis? Quid enim eſt, quo quiſquam oblectari; quo ad diſcendum inuitari atque allici poſſit; cuius non in hiſce quotidianis diſputationibus noſtris copiam reperire aliquam liceat? Eſt quem arduarum rerum & remotarum a cognitione uulgi accurata tractatio capiat? Talia nobis plurima in animi partibus excutiendis, in principijs humanarum actionum

euoluen-

euoluendis, in patefacienda ſapientiae ſcientiaeque natura, neceſſario tractanda erunt. Eſt quem non tam ardua & ſublimia, quam in quotidiano uſu poſita, et ad inſtituendam uitam accommodata, delectent? Vtiliſſimis ad uitam praeceptis aures eorum qui me audient quotidie perſonabunt. Eſt cui antiquitatis cognitio & ueteris hiſtoriae commemoratio iucunda ſit? At nos quidem ſcitis uix ullum praeceptum tradere ſolitos eſſe, quin ei illuſtrando repetitam ex Graeca Romanaque hiſtoria exemplorum lucem adhibeamus. Poetarum alius amoenitate ducitur? Nos uero ex optimis utriusque linguae poetis pulcherrima quaeque libantes, perpetuo diſputationes noſtras eius quaſi ſalis adſperſione condimus. Graecam linguam amat aliquis? Ariſtotelem hic quotidie Graece loquentem audiet: qui ea lingua dictus eſt aureum orationis flumen fundere. Latinam anteponit alius? Dabimus nos quidem operam, ut ex optimis Graecis non peſſima Latina faciamus: neu quis a nobis audiendis, tamquam in latine loquendo non ſatis diligentibus, abſterreatur. Omninoq. quicumque tantam huc animorum alacritatem tantamq. diſcendi cupiditatem adferent, quantam ego rerum optimarum uarietatem, & quantum perſpicue docendi ſtudium adferam, faxo, numquam eis ueniat in mentem, quod docenti mihi aſſiduam operam dederint, paenitere

D I X I.

ORATIO OCTAVA

HABITA. ROMAE

ANNO · ∞ · D · LXVII

NON *eram nescius, cum hanc Pandectarum interpretandarum prouinciam susciperem, fore, ut multis sermonem darem: quibus mirum ac nouum uideretur, me, qui tot annos in hoc docendi munere ita consumpsissem, ut eos modo libros attingerem, qui aut ad eloquentiam aut ad philosophiam pertinerent, mutata subito uoluntate, ad tractationem iuris ciuilis tam longo interuallo redire: a quo me plerique iampridem animum omnino auocasse, & ad mitiora studia, tamquam ad Sirenum scopulos, adhaesisse, aut quasi loti cuiusdam Homericae, ita illorum dulcedine, ac suauitate captum, huius iam ne per somnum quidem meminisse arbitrarentur,*

Quibus ut ſatisfaciam, ſimulque uobis omnibus huius conſilij atque inſtituti mei rationem reddam: etſi non libenter facio, ut de me loquar, tamen antequam progrediar longius, pauca quaedam de toto ſtudiorum meorum curſu breuiter commemorare conſtitui: quae ſi audire ac cognoſcere graue non erit, ſpero fore, ut grauiſſimi quidem & eruditiſſimi homines, quos hic adeſſe uideo, factum meum non improbent: uos autem optimi & ſtudioſiſſimi adoleſcentes etiam fructum aliquem ex hac narratione capiatis. Cum enim, quae praecipue res progreſſus meos retardauerit, meq. decurſo iam ſpatio a calce ad carceres, ut dicitur, reuocauerit, cognoſcetis: forſitan, exemplo meo edocti, melius ipſi ueſtris rationibus conſuletis. Ego igitur, ut primum puer grammaticorum & rhetorum praeceptis uiſus ſum utcumque imbutus eſſe, leuiter guſtatis dialecticae principijs, ceteris autem philoſophiae partibus ne a limine quidem ſalutatis, nulla Graecae linguae intelligentia, nullo rerum uſu, nulla antiquitatis cognitione inſtructus, animum ad ius ciuile appuli: & ijs doctoribus, qui tum illis in locis optimi putabantur, annos aliquot operam dedi. Iamque eo proceſſeram, ut, quae tum praecipuae laudes habebantur, et in argumentando ſatis acutus, & in reſpondendo non incautus, &, quacumque de re ageretur, abunde

loquax

loquax essem: & , quod multis palmarium uidebatur, multarum legum non intellectarum principia uno spiritu citare, multorum interpretum nomina recensere, multos uersus, multas paginas, multas columnas, porticus etiam, ut opinor, & peristylia, & intercolumnia, nullo negotio, numerare quamlibet multa possem. Cum ipse me eo nomine circumspiciebam, meque pulchrum, ac beatum putabam, tum uno ore omnes, ut ait Comicus, omnia bona dicere, & laudare fortunas meas, qui tantula aetate tantam mihi, ut ipsi putabant, sapientiae; ut res ipsa docuit, stultitiae & inanium opinionum supellectilem comparassem. Iam omnes me mei foro & cancellis & subsellijs destinabant: magnamque in spem uenerant, rabulam me aliquem non in postremis fore, confidentem, acrem, contentiosum, praesertim cum & natura essem firmis lateribus, & uoce magna, & , quod caput est, illi me quos dixi magistri, si non multum sapere, at certe, quod apud eos pro eodem erat, multum audere multumq. clamare docuissent. Quid uerbis opus est? Inibi iam erat, ut illud uitae genus ingrederer, cum Deus (Deus enim fuit: neque hoc mihi ex animo excuti potest) Deus igitur effecit, ut quaedam Budaei & Alciati & aliorum eiusdem notae hominum scripta, quae numquam ante illud tem-

pus adſpexeram, in manus meas uenirent. Quae cum euoluere coepiſſem, paſſimque in eis multa reperirem, quae de magiſtris meis numquam audiſſem: multas ſententias, quas illi me ratas ac firmas eſſe docuiſſent, grauiſſimis argumentis conuulſas ac labefactatas, multa ex Graecis ſcriptoribus deprompta, multa ex antiquitate repetita, quibus in omnibus mihi tenebrae eſſent: nolite quaerere, quid mihi animi fuerit. Viſus mihi ſum de caelo decidiſſe: aut in alium quendam orbem delatus eſſe: neque aliter affectus ſum, quam egeni & inopes homines interdum ſolent, qui cum totam noctem ſomniarunt ſe diuites repente factos eſſe, ubi diu gemmas, aurum, purpuram dormientes contrectarunt, experrecti, omnia domi ſuae obtenta telis aranearum uident. Quid facerem? ego ille paullo ante tumidus & ferox, cum mihi de repente uultus, animus, uerba cecidiſſent: iamq. ſuffuſus pudore, uerecundarer inter eos uerſari, qui de me ita magnifice ſenſerant: ſubduxi me clamculum ex illis, in quibus diu merueram, caſtris, & in Graeciam nauigaui: id eſt, ad Graecarum litterarum & diſciplinarum magiſtros me contuli: eademque opera perluſtraui etiam uetus illud Latium: id eſt, omnes ad unum ueteres linguae Latinae ſcriptores diligenter & accurate peruolutaui, ſedulo undecumque omnia colligens,

gens, quibus mihi iurisprudentia instructior & ornatior fieri posse uideretur. Atque in hac peregrinatione, tum in Lycei ambulationibus, tum in Academiae spatijs saepe me exercui: neque aut illius e Gargetto delicati atque otiosi senis hortos inuisos praeterij, quamquam ueneno rum quam salubrium herbarum feraciores, neque disiectas ueteris illius Poeciles, non tam Polygnoti manu, quam Zenonis ingenio nobilitatae, reliquias neglexi. Et ut magnam uoluptatem capiunt, qui ad magnorum ac nobilium flu minum, Euphratis puta aut Nili, fontes ac capita ipsa uenerunt: ita iuuit me incredibiliter, cum apud illos sapientissimos senes cernerem, quibus ex fontibus manassent amplissima illa iuris ciuilis flumina, per quae, toto orbe sparsa atque diffusa, tam multi assidue summo homines ingenio nauigarent. Interea, ut paterfamilias, qui, mercaturae caussa in longinquas terrarum oras profectus, dulcem eximieq. animo caram domi uxorem reliquit, saepe de ea cogitans, sicubi aut gemmam aliquam, aut scite tornatum anulum, aut monile bacatum, aut segmentatam uestem, aut talia mundi muliebris ornamenta conspexit: studiose omnia comparat ac seponit, quibus eam, domum reuersus, muneretur: sic me per omne scriptorum genus uagantem numquam ea cura ac cogitatio

deſerebat, ecquid decerpere ac delibare ex eorum unoquoque poſſem, quod, cum ad iuriſprudentiam reuerterer, ad eam expoliendam & exornandam accommodatum eſſet. Sciebam enim quam turpe haberetur, & diu manere, & inanem redire. Quod autem Homerus ait, Vlixem in illo diuturno errore crebro ſpectare ſolitum Ithacam uerſus: itidem ego ad iuriſprudentiam identidem reflectebam oculos: & ab ea tamdiu abeſſe me, uix ſatis aequo animo ferebam. Quinetiam, ne me amoeniores illae diſciplinae uſu quodammodo ſuum facerent, multa ſaepenumero faciebam uſucapionis interrumpendae gratia: quod & mea qualiacumque ſcripta declarant crebris iuriſconſultorum adſperſa ſententijs, & quotidianae diſputationes, quibus, quoties erat occaſio, aliquid ex hac diſciplina petitum intexebatur, non obſcure indicabant. Nunc, cum mihi uidear non ea quidem omnia, quae animo conceperam, perfeciſſe, ſed uſque eo tamen progreſſus eſſe, ut ijs, qui iuris ciuilis cognitionem ex ipſis fontibus haurire cupiunt, opis aliquid adferre poſſim: putaui tempus iam ipſum poſtulare, ut prodirem, & nauatae in hoc genere ſtudiorum operae ſpecimen aliquod darem. Cur autem Pandectas potiſſimum extra ordinem interpretari uoluerim, cauſſa haec fuit. Videbam eruditiſſimos in hac ſchola

la

la uiros, quibus docendi iuris munus mandatum est, ita se in eo gerere, ut, ipsa si loqui posset iurisprudentia, non certius, aut copiosius, aut maiori cum dignitate uideatur explicatura sensus suos, quam ab illis quotidie explicantur. Omnia ex eorum ore profluunt, quae in hac arte, aut cogitari prudenter, aut disputari acute, aut certo definiri ac statui possunt. Itaque cum in omnibus habeam quod admirer, in nullo habeo quod desiderem. Sed illi tamen, quid dignitati suae, eique, quam meritissimo obtinent, auctoritati consentaneum sit, intelligentes, perpetuo in grauium & arduarum quaestionum tractatione uersantur: exquisitam singularum uocum explicationem, ut humile quiddam, neque satis dignum, in quo tempus conterant, aut praetermittunt, aut modice attingunt. Planeq. si ad eos audiendos ij tantum accederent, quos oporteret, id est, qui prius in grammaticorum, rhetorum, philosophorum scholis diu multumq. exercitati essent: nihil amplius, quam quod ipsi cumulatissime praestant, requireretur. Nunc, quod ego me principio fecisse dixi, ut ad ius audiendum aliarum omnium artium rudis accederem, in eo uereor ne etiam hodie a plerisque peccetur. Cogitaui igitur, si pro mea uirili parte huic incommodo mederi studerem, neque inuidiosum id mihi, neque inuti-

le alijs fore. Nam neque inuidiam habet ullam, quod ab alijs neglectum iaceat, id sumere: & in exercitu non tantum imperatorum & tribunorum ac centurionum, sed & gregariorum militum, & calonum quoque ac lixarum aliquis usus est. Neque si gubernatorum in naui regenda praecipuum est munus, non ij quoque utiles sunt, quorum in sentina exhaurienda omnis consumitur labor. Quamquam, si id quod res est fateri, si recta & uera speciosis ac fucatis anteponere, si, quanti res quaeque sit, non quanti uulgo fiat, spectare uolumus: multo plus est in hac pura & simplici uerborum explicatione momenti, quam plerique fortasse suspicarentur. Nam cum uerba, ut ait Aristoteles, sint eorum, quae animo concepimus, notae: fieri nullo modo potest, ut, qui uim uerborum non percipit, eam sententiam, quae illis uerbis expressa est, assequatur. Itaque & idem Aristoteles alibi ait, eos, qui, quid quoque uerbo proprie indicetur, non satis intelligunt, in rebus iudicandis saepenumero falli: & apud Platonem Cratylus ex uerborum intelligentia cognitionem rerum pendere dicit. Et quis tandem est, qui nesciat, patrum auorumque nostrorum memoria, cum peruersa quaedam ac pestifera opinio inualuisset, nihil cultum orationis, nihil historiae ueteris notitiam, ad eos, qui

graues

graues ac serias disciplinas tractarent, pertinere, Graecas uero litteras etiam impedimento esse, quanta & quam densa caligo uniuersum prope terrarum orbem obtexerit? quantaque uerborum neglectum rerum ignoratio consecuta sit? Sed, quid necesse est huic rei aliunde argumenta petere? Illi ipsi, quorum libros quotidie terimus, ueteres iurisconsulti in explicandis legibus, senatusconsultis, edictis praetorum aut aedilium, constitutionibus, decretis, epistolis principum quam quaeso uiam rationemque tenuerunt? Nempe in patefacienda singularum uocum ui ac proprietate tam multi tamq. assidui sunt, ut magnam industriae suae partem in eo consumere uideantur. Quod prolatis ac productis ipsorum locis probarem, si, quam facile, tam necessarium esset. Antistium Labeonem iurisconsultum nobilissimum cum alicubi ualde commendasset Gellius, ad postremum addit: Latinarum uocum origines rationesque percalluerat: eaque praecipue scientia ad enodandos iuris laqueos utebatur. Hos me sequentem duces, nemo, ut opinor, merito culpauerit. Quam igitur interpretandi uiam nobis Vlpianus, Paulus, Gaius, Marcellus, ceterique iuris antistites praeiuerunt, eam sequemur, & eorum uestigijs, quantum uires nostrae ferent, insistentes, summa ope conabimur, efficere,

cere, ut neque praetermittamus necessaria, neque inutilia consectemur: & quotidie tamen aliquid minime uulgare minimeq. contritum adferamus. Quod ut iam nunc perspicere possitis, dum ad titulum de iustitia & iure interpretandum accedo, quaeso, diligenter attendite

D I X I.

ORATIO
NONA
HABITA. ROMAE PRID. KAL. MARTII ANNO. ∞. D. LXIX

Vod antiquitus a sapientissimis uiris dictum est, non licere cuiquam mortalium, quid facturus aut non facturus sit, certo pronunciare: quod in uita multa eueniunt, tum ut ea ne facias, quae facere decreueris; tum ea ut facias, quae numquam facere constitueris: id ego & saepe antehac in aliјs, & in meipso nuper uerissimum esse coguoui. Nam in hoc publice docendi munere quinquennium iam cum aliqua hominum approbatione uersatus, eo me, ut scitis, superioribus mensibus sponte abdicaueram: idque eo animo, ut, quod ex me saepe auditum est, num quam me postea eandem

dem

dem prouinciam ſuſcepturum, numquam coſdem labores denuo ſubiturum putarem. Cogitabam, ſatius eſſe deſinere quam deficere : me, ſiue placuiſſem, ſatis iam ſpectatum eſſe; ſiue diſplicuiſſem, plus ſatis: ſatius eſſe cum deſiderio, quam cum ſatietate diſcedere: utcumque eſſet, tradendam quaſi curſu alijs lampada, qui & laboris patientiores, & doctrinae copia inſtructiores, inſtitutam hic & inchoatam a nobis, maiore animo, quam uiribus, iuriſprudentiae cum eloquentia & cum antiquitatis cognitione coniunctionem exaedificarent, ad ſummumque perducerent. Mihi ad nominis mei commendationem abunde uidebatur, tanti ac tam praeclari operis aliqua ſaltem fundamenta ieciſſe, & praeſtando, quod poſſem, alios qui plus poſſent, ut experiri uellent, exemplo meo excitaſſe. Iamque totus in eo eram, ut me non languori quidem ac deſidiae dederem: qui ſemper ignauorum uitam mortemq. iuxta aeſtimaſſem: ſed ad eas artes mecum recolendas ac celebrandas referrem, quibus uſque a puero deditus fui : & ad mandandas litteris cogitationes quaſdam meas, quibus efficerem, conarer quidem certe, ut, quod mihi otium Hippolyti Cardinalis Ferrarienſis ſtudiorum ac fortunarum mearum patroni ſumma liberalitate conceditur, eius aliquis fructus non ad praeſentes modo & eos qui nunc ſunt, ſed & nunc ad exteros,

& olim

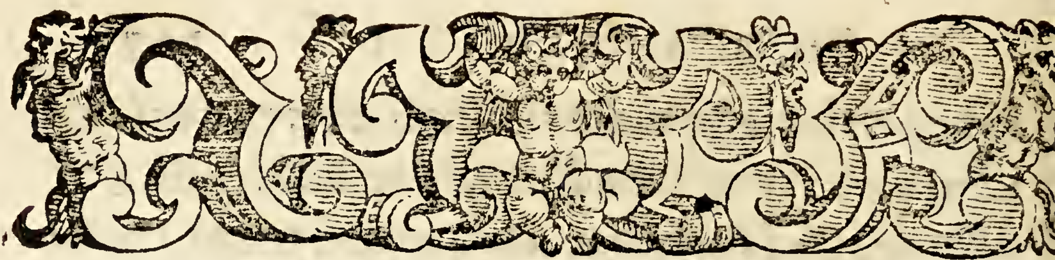
& olim ad posteros perueniret. In hac me cogitatione defixum, & tamquam in portu, complicatis uelis, ceterisque armamentis omnibus compositis, quiescentem, uestra, Cardinales amplissimi, auctoritas expergisci denuo, & subductam iam nauim, mutato consilio, deducere, & uela uentis pandere coegit. Quae mihi res eo mirabilior uisa est, quod non deerant homines & ingeniosi, & eruditi, & exercitati, qui uobis ad hoc munus obeundum ultro studium atque operam profiterentur suam: quorum etiam unum a me ipso uere atque ex animo commendatum esse memini. Itaque, ut in historijs est, eos, qui M. Catonem in praeturae petitione superarant, ipsosmet mirari solitos, quod se tali uiro populus Romanus praetulisset: sic fateor, mihi mirum uisum esse, quid ita uobis potius libuerit, me alia iam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad uetus honorarium accessione reuocare, quam in locum meum aliquem ex ijs sufficere ac substituere, qui id in beneficij loco petebant. Quod ego neque ita me ignoro, ut mihi tribuam, ac non uestrae potius humanitati, quam ulli merito meo acceptum feram; & tamen non debeo esse aut aduersus dignitatem meam, aut aduersus uestra iudicia improbe curiosus. Nam, siue aliquid esse in me, cur hic honos mihi habendus esset, iudicastis, potius eniti ac contendere debeo, ut ue-

stram

ſtram de me opinionem rebus confirmem, quam ut uerbis refellam: ſiue, quod magis credo, ueſtra tantum in eo humanitas, & quaedam erga me uoluntatis propenſio ualuit, non minus optabile aut honorificum duco, a uobis amari, quam magna aliqua ſiue eruditione, ſiue eloquentia praeditum iudicari. Illud quidem neque reticere, neque diſſimulare poſſum, recentem iſtam ueſtrae erga me uoluntatis ſignificationem magnum mihi onus impoſuiſſe, magnam curam & ſollicitudinem, magnam uigilandi, laborandi, contendendi omnes induſtriae meae neruos neceſſitatem attuliſſe. Non enim mihi tantum elaborandum eſt, ut, ſi quam mihi exiſtimationem ſuperiorum annorum labores uigiliaeq. pepererunt, eam conſeruem ac tuear: ſed multo magis, ut ueſtra de me iudicia ſuſtineam, & aliqua ſaltem ex parte reſpondeam illi exſpectationi, quam de me, ut ueri ſimile eſt, in multorum animis pondus auctoritatis ueſtrae concitauit. Quod quidem me ſtudioſiſſime conſtantiſſimeque facturum uobis omni adſeueratione confirmo, daturumque operam, ut haec, qua nunc cincti ac circumfuſi eſtis, ſtudioſorum adoleſcentium multitudo, ſi nulla alia re, at certe induſtria & adſiduitate uix alium quemquam a uobis ad rationes ſuas accommodatiorem huic muneri praefici potuiſſe fateatur. Sed iam tempus eſſe uidetur, ut ſpecimen

cimen uobis aliquod exhibeam eius rationis ac uiae, quam & usque adhuc in docendo tenui, &, nisi uos aliud iubeatis, deinceps perpetuo tenere decreui. Quod dum facio, date mihi obsecro hanc ueniam, ut auertam a uobis orationem, atque ita differam, quasi ij tantum adessent, quorum caussa me, rude iam, ut arbitrabar, donatum, in hanc arenam denuo reuocandum censuistis.

DIXI.

ORATIO DECIMA

HABITA . ROMAE PRIDIE . NON . NOVEMB. ANNO . ∞ . D . LXIX

AIOREM *in dies fructum capio ex hoc consilio atque instituto meo, exornandi iuris ciuilis, neque lautius modo ac nitidius, sed distinctius etiam & ad rudiorum captum accommodatius, quam plerique uulgo solent, explicandi. Nam etsi satis intelligo, non tantum mihi esse uel uirium uel auctoritatis, quantum ad hoc, quod animo concepi, quodq. omnibus uotis expeto, plane perficiendum requireretur: iuuat tamen, tanti ac tam praeclari operis qualiacumque fundamenta iacere, experiri si forte alios rebus omnibus instructiores commouere & ad eandem cogitationem suscipiendam excitare possim:*

ſim : efficere denique ut quicumque olim de hoc meo conatu uere iudicare & poterunt & uolent, quiduis mihi potius, quam aut in deligenda recte docendi ratione ac uia iudicium, aut in eadem aliјs commonstranda uoluntatem defuiſſe fateantur. Quibus enim rebus eius, qui quamcumque artem docere inſtituit, officium contineri arbitror, eas ut praeſtarem, & alias ſemper, et praecipue ex quo libros Pandectarum explicare ingreſſus ſum, magno mihi ſtudio elaboratum eſt. Ac ne quis forte quaerat, quae tandem illa ſint, in quibus & multum operae poſuiſſe me dico, & multum ponendum eſſe omnibus, qui docendi munus ita ut oportet obire ac ſuſtinere meditantur : exponam ea, ut potero, breuiter, uobisque poteſtatem faciam, ex ijs quae hodierno die de doctoris officio dicam, exiſtimandi quid a me in poſterum non exſpectare tantum, ſed etiam exigere debeatis. Exiſtimo igitur duobus uerbis comprehendi poſſe munus eius qui docet : uidendum enim ei eſſe, quid doceat, & quomodo. Prius illud eam uim habet : curandum eſſe ei, primum ut uera doceat; tum ut propria eius artis, in qua uerſatur, aut certe cum eo quod agitur coniuncta & cohaerentia. Modus autem docendi is eſt, ut perſpicue doceat : quod duabus rebus conficitur, ordine, & genere ſermonis ad res enodandas & enucleandas accommodato. Haec omnia

qui praestet, ut in docendo & uera tradat, & pertinentia ad eam artem quam docet, & ea ita distinguat, ut suo quidque loco digerat ac collocet, & uerbis proprijs, significantibus, ab eorum qui pure ac nitide loquuntur consuetudine non abhorrentibus efferat, atque eloquatur, ei ego nihil omnino ad summi ac perfecti doctoris laudem deesse statuo: qui autem cum ea plene quidem & absolute praestare non posse se agnoscat, eo tamen quidquid habet uirium confert, ut ad eas laudes quam potest proxime accedat, dignissimum esse, cuius honestissimos conatus, & industriam ad praeclara tendentem bonorum omnium perpetuus applausus approbatioq. comitetur. In his omnibus uarie peccatum esse uideo a multis eorum, qui quadringentos fere abhinc annos ius ciuile tractarunt: quorum etiam nonnulli tanto apud multos in pretio sunt, ut, quasi Atlantis humeris caelum, ita eorum auctoritate huius artis dignitas sustineri putetur. Nam & multa saepe pro ueris falsa docuerunt: & referserunt libros suos alienissimis quaestionibus: & sine ullo ordine omnia tradiderunt; & cum latine loqui nescirent, nouum quoddam & monstrosum sibi confinxerunt loquendi genus, ut si ueteres illi Pauli, & Vlpiani, & Papiniani & ceteris uiris antistites reuiuiscant, multis interpretibus eis opus futurum sit, ad eos qui scripta sua interpre-

tati

tati ſunt intelligendos. Ac cur falſa quidem pro ueris tradiderint, non negauerim alias quoque fuiſſe cauſſas: duas tamen praecipuas fuiſſe arbitror: ignorationem antiquitatis, & peruerſum quoddam ſtudium contradicendi. Etenim cum tota reipublicae atque imperij Romani facies ita uerſa atque immutata eſſet, ut nullum retineret ueteris formae ueſtigium, aliae conſuetudines eſſent, aliae leges, alia religio, alij magiſtratus, alia iudicia: exſtincto autem lumine latinarum & graecarum litterarum, omnia denſiſſimis ignorantiae tenebris ſepulta atque obruta tenerentur: fieri nullo modo potuit, quin homines eius reipublicae ignari, cuius leges & iura tractabant, tamquam in illuni nocte ſine lumine errantes, ſaepe offenderent, ſaepe laberentur, ſaepe quouis potius, quam quo inſtituerant, peruenirent. Ad quod incommodum cum aliud acceſſiſſet ex praua quadam ambitione, quae multorum ex illis animos occuparat, ut indecorum putarent, cuiquam adſentiri, ac tum demum ſibi pulchri ac beati uiderentur, ſi ſuperiorum placita labefactare ac ſubuertere, ipſi autem aliquid, quod ante ſe nemo dixiſſet, adferre potuiſſent: quaſi clauum clauo, ſic opinionem opinione trudentes, eo tandem rem perduxerunt, ut, cum receptum ſit, in rebus iudicandis communem interpretum ſententiam ſequendam eſſe, ſae-

penumero, quae in plures probata ſit, in tanta diſ crepantia ac uarietate dubitetur. Scitum autem eſt quod ait Plato, ſemper inter ſe conſentire eos qui aliquid ſciunt: nam neque ſciri poteſt niſi quod uerum eſt: neque in quaque re uerum eſſe amplius uno poteſt. Iam, quod ſecundo loco poſui, multas ſaepe ab eis inculcatas quaeſtiones, neque iuris ciuilis proprias, neque ad id quod in manibus erat ullo modo pertinentes, id quin uerum ſit, dubium nemini umquam futurum eſt, qui eorum ſcripta uel per tranſennam, ut dici ſolet, adſpexerit. Niſi forte quaerere, quae ſit poteſtas ablatiui, ut loquuntur, abſoluti, aut gerundij, aut relatiui, QVI, QVAE, QVOD, & ſimilia, quae uel referre piget, grammaticorum non eſt potius quam iuriſconſultorum: aut quae ſit ratio definiendi, quid interſit inter definitionem & notationem uocabuli, quando liceat argumentari ab enumeratione partium, non dialecticí potius, quam iuris ciuilis profeſſores, docere debent: aut denique innumerabilia, quae eorum commentarios legentibus paſſim occurrunt, non melius & uerius ab ijs artificibus quorum propria ſunt explicantur. Nam de ordine quid dicam? quem ſemper ſapientiſſimus quiſque plurimi fecit: cui tantum tribuerunt quidam ex ueteribus philoſophis ut ſummum ac ſupremum huius uniuerſitatis parentem atque opificem

cem

cem Deum dicerent in orbe condendo nihil aliud praestitisse, quam quod confusas & permistas inter se rudis materiae partes discreuisset certoque ordine suis quamque in sedibus collocasset. Impia opinio, fateor. omnia enim non tantum digessit ac disposuit, sed ex nihilo effecit ac procreauit deus. Sed tamen ex eo intelligi potest, quae illorum de ordine opinio fuerit, quantamq. uim in eo inesse crediderint: cum a quo nihil amplius quam confusas mundi partes in ordinem adductas esse dicebant, eum tamen ipsi quoque cum ceteris uerissimo nomine parentem ac conditorem omnium rerum uocarent. Exstat praeclara sententia apud Xenophontem in Oeconomico, nihil esse aut pulchrius, aut ad usum commodius quam ordinem: nihil contra aut adspectu foedius ac deformius, aut quod plura omnibus rebus incommoda adferat, quam confusionem ac perturbationem. At nostri illi cum dialecticen aut non didicissent, aut ita didicissent, ut non didicisse praestaret: quibus, quaeso, modis omnia miscuerunt? qualem nobis cuiusque generis praeceptorum farraginem reliquerunt? Vt si quis rusticus hordeum, triticum, uiciam, legumina in unum aceruum conferat, non illius aceruum horum commentarijs existimem perturbatiorem fore. Mihi quidem, cum in eos inspicio, saepissime Ouidiana illa de Chao in mentem ueniunt,

Quaque erat & tellus, illic & pontus & aer.

Non aliter enim apud hos, ubi uerbi caussa de auctoritate magistratuum agitur, dicetur etiam aliquid de testamentis: ubi de emptione & uenditione disseritur, aliquid de poenis aut de auctoritate tutorum inferetur: nihil est denique quod certam sedem ac domicilium habeat: nihil quod non alienissimo aeque facile ac suo loco pertractatum reperiatur. Inde illae crebrae ex uno in alium locum reiectiones: cum te, quod hic agendum ac tractandum erat, id iubent ex alio petere, in quo tale quidquam agi, numquam, nisi admonitus, diuinare potuisses. Prorsus ut si quis paterfamilias uestem non in uestiario, sed in arca panaria conderet: panem ex puteo hauriret, pisces in nemore, lepores in piscina inclusos haberet. Apud Aristotelem primo physicorum recensetur opinio ueterum quorundam, in quibus fuit & Anaxagoras, qui quidlibet in quolibet inesse dicebant: idque exprimebant hemistichio quodam, ut opinor, Empedoclis, πᾶν ἐν παντὶ μέμικται. *Hoc an in physicis uere dicatur, uiderint qui illa tractant: in talium certe interpretum commentariis uerissime dici potest. Atque hoc sunt etiam qui eos de industria fecisse dicant, ut artem iuris obscuriorem, ac difficiliorem cognitu redderent, & ad ceteros labores illum quoque adderent, quo excarnificarent di-*

scentium

ſcentium ingenia, peruolutandi ſaepe illas ingentes librorum moles, & omnia alieno loco potius quaerendi quam ſuo. Quod ſi uerum eſt, nam ego quidem aliam potius fuiſſe cauſſam ſuſpicor, neque ita de eis male ſentio, ut, cum melius poſſent, noluiſſe credam: ſed tamen ſi ita eſt, non obſcurum eſt, quam eis pro tam ſancto atque honeſto propoſito gratiam debeamus. Vltimus locus erat de genere dicendi, quo dixi eos, qui quid docent, uti debere nitido, perſpicuo, uſitato, tali denique ut ſine ullis ſalebris, ſine ulla adſperitate influat in aures animosque diſcentium, eisque ſe non adſcita fucisq. ac pigmentis quaeſita, ſed naturali pulchritudine ac ſuauitate commendet. A quo ij quos dico quam longe omnes abfuerint, quis non uidet? Et ſunt tamen qui eos defendant: ut nulla eſt tam mala cauſſa quae patronos non iuueniat: dicuntque eloquentiam in eo qui ius docet, non requiri: ſatis eſſe ſi artem ſuam teneat: eius praecepta dum tradat, quibus ea uerbis pronunciet, nihil intereſſe. Citant etiam in eam rem uerba quaedam Ciceronis, quibus ait ſe in philoſopho eloquentiam, ſi adferat, non adſpernari; ſi careat, non admodum requirere. Nimium delicatos eſſe, qui in tanta praeclariſſimarum rerum copia etiam uerborum concinnitatem requirant: & perinde facere ac ſi optimos & ſaluberrimos cibos faſti-

 dirent,

dirent, nisi in auro aut in gemmis apponerentur. Tum praeterea facilius intelligi ac percipi quae qualibuscumque uerbis sine delectu efferuntur, quam si quis in eisdem pura ac latina oratione exprimendis elaboraret. Postremo usu hoc iam & experientia compertum esse, quibus uerborum cura est, eos exsuccos fere, & aridos, & exsangues, & grammaticos potius aut ludi magistros, quam ueros & solidos iurisconsultos euadere: cum contra, qui magno & forti animo contempserunt sermonis delicias, & illud horridum, incomptum, agreste, rusticanum dicendi genus adamarunt, ij demum iuris ac legum cognitione impleant pectus, in consultationibus, in foris, in subsellijs regnent, in omnium maioris momenti controuersiarum disceptatione ac dijudicatione dominentur. Quibus ut respondeam, primum dico, non existimare me eloquentiam, neque ad ius, neque ad ullam omnino artem tractandam, necessario requiri: ne ad illam quidem ipsam, qua fieri eloquentes putantur. Multos enim accepimus, cum ipsi eloquentes non essent, optimos tamen alijs ad eloquentiam duces ac magistros fuisse: qualem in Graecia Hermogenem, in hac urbe Quinctilianum fuisse aiunt. Et Aristoteles, si se ad dicendum contulisset, fortasse multos habuisset superiores, quo tamen eloquentiae praecepta nemo

umquam melius aut perfectius tradidit. Munditiam quidem sermonis non in artibus modo docendis, sed etiam in congressibus & in familiari colloquio ab omnibus ingenuis & paullo liberalius institutis hominibus requirendam puto. Non gemmas, non aurum, non emblemata requiro. fictilibus aequo animo cenare possum: praesertim si epulae sint, ut ais, exquisitae: sed illa ipsa fictilia tersa sint, niteant, appetentiam potius quam uomitum concitent. An tu conuiuatorem feras, qui quamlibet lautos cibos in uasis coeno ac luto conspurcatis apponat? Nam quod aiunt facilius intelligi quae ita dicuntur: credo equidem hoc inter ipsos uerum esse. Balbi enim balbos, ut est in prouerbio, melius intelligunt. Ingenui quidem adolescentes, in Ciceronis, Caesaris, Plauti, Terentij & similium libris exercitati, & Latinae linguae intelligentes, nouos sibi de uerborum significatione commentarios conquirant oportet, cum accessuri sunt ad illas mixobarbaras cantiones. Neque enim una saltem lingua est qua loquuntur, sed taeterrimus quidam cinnus ex foedissima barbararum, peregrinarum, inauditarum uocum colluuione, olens, ut seruus ille Plautinus ait, allium, hircum, haram, suem, canem, capram commistam: ut quemadmodum odor qui ex Auerno afflabatur, superuolantes aues necare solitus

dicitur,

dicitur, ita illud pus, illa ſanies, illud uirus optima quaeque ingenia exanimet. Ego quidem certe multos noui optimo adoleſcentes & acutiſſimo ingenio praeditos, qui cum in alijs diſciplinis exercitati, ad artem ſe iuris accingerent, talium magiſtrorum incondita uoce perterrefacti, refugerunt, retulerunt pedem:

Improuiſum aſpris ueluti qui ſentibus anguem
Preſſit humi nitens, trepidusq. repẽte refugit.

Quod autem quaſi firmamentum defenſionis ſuae ponunt, non poſſe quemquam magnum iuriſconſultum euadere, cui ulla faciendae ac poliendae orationis cura ſit, pro Deum immortalem, etiamne hoc tam erudito ſaeculo, in hac tanta luce ac ſplendore diſciplinarum omnium cuiquam ſe perſuaſuros putant? Quemquam ne ex illo ſuo grege inquinate ac contaminate balbutientium potius quam loquentium proferent, quem cum Alciato, cum Duareno, cum Connano comparare audeant? Sed hos omitto: ad id, quod inſtitueram redeo. Dixi quattuor eſſe, quae qui ius docent praeſtare debeant: ut uera doceant, ut ad rem pertinentia, ut ordine, ut genere dicendi apto ad docendum. Id qui non praeſtarent, culpaui. Dicet aliquis: Quid tu te igitur ea praeſtaturum eſſe profiteris? Non auſim tantum de me aut mihi aut uobis polliceri. Illud quidem non dubitanter adfirmo, ne-

que

que plane imparatum esse me ab ijs, quae ad id efficiendum necessaria sunt, & ut aliquid olim praestitisse dicar summam diligentiam adhibiturum. Sed, ut dici tempus est, diutius detinendi non estis. Diecrastini conabor uiam uobis munire ad titulum de Pactis minore negotio intelligendum. Dicam cur de pactis agatur hoc loco: tum quid sit pactum, quae pactorum diuisiones: qui quibus pacisci possint: quique sint pactorum effectus. Haec crastinae disputationis capita futura sunt. Inde ad ea iurisconsultorum ueterum fragmenta, quae in hunc titulum relata sunt, sigillatim interpretanda ueniemus.

D I X I.

ORATIO VNDECIMA

HABITA. ROMAE POSTRIDIE. NON. NOVEMB. ANNO · ∞ · D · LXXI

ONSTITVERAM *hodie, nulla, ut Gaius noster loquitur, praefatione facta, ad tractationem earum rerum, quas hoc anno docere instituì, accedere: idq. et uobis utilius, et mihi conuenientius fore arbitrabar. nisi me amici quidam, quorum & iudicio, et auctoritati plurimum tribuo, de fixa iam statutaq. sententia deductum, sibi potius quam mihi, hac in re morem gerere coegissent. Neque tamen eis plane adsensus sum: sed, ut Homericus Iuppiter, partem eius quod petebant concessi, partem negaui. Nam quod a me contendebant, ne statim in ea quae huius artis propria sunt ingrederer,*

sed

ſed hoc anniuerſarij laboris quaſi ueſtibulum populari aliqua & magis ad omnium ſenſus accommodata diſputatione exornarem, in eo non grauate ipſorum uoluntati acquieui: quod auctores erant, ut aliquod mihi undecumq. argumentum ſumerem, quamlibet remotum & alienum ab eo quod ageretur, populare modo, & plauſibile, & in quo oſtentare uim ac copiam dicendi liceret, id ut ipſos a me obtinere ſinerem, ipſe a me non potui obtinere. Vix iſta faciebam adoleſcens, cum & omnes uias perueniendi ad aliquam eloquentiae famam ſtudioſe conquirerem, & ijs in artibus exercerer, quas qui tractant, in eis haec non ferri modo, ſed & requiri ſolent. Hac uero aetate, & hac qualicumq. hominum opinione de me, & hoc ſuſcepto munere, quod ab omni uanitate longiſſime abeſſe debet: ſi puerorum aut ſophiſtarum in morem de comenda ac pingenda oratione ſolicitus ſim, & ſine ulla neceſſitate eas mihi ad dicendum materias deligam, in quibus belle ac commode aliquid dicere poſſe uidear, ineptis fortaſſe gratum faciam; quos ſemper fucata & inania omnia, magis quam uera & ſolida delectant: grauium certe ac cordatorum hominum non effugiam iuſtam ac meritam reprehenſionem. Obſequamur igitur amicorum petitioni: ſed ita, ut ne obliuiſcamur, quid deceat. Explicaturus ſum eam partem

tem

tem Digestorum, in qua de iudicijs disseritur. Sed prius dicam nonnulla de ipso munere iudicandi, quantum in eo sit auctoritatis, quantum ponderis & momenti ad totius reip. felicitatem: tum, qualem esse eum oporteat, qui ei muneri recte & pro dignitate praefuturus sit: quae in iudicando seruanda, quaeq. fugienda uideantur: quae omnia a nostris quidem partim modice attinguntur, partim ut certa & indubitata ponuntur: a philosophis autem, unde nostra fluxerunt, accurate ac copiose pertractari solent. Dicam autem non oratorio more: sed hoc nostro scholastico, & umbratili, & sedato, non ad permouendos animos, sed ad docendos, non ad faciendos clamores, sed ad silentium potius & attentionem obtinendam idoneo. Ita me duas res consecuturum esse confido, ut & amicorum petitioni, si minus plene, at certe aliqua ex parte satisfiat: & hoc quamuis ex alia arte accersitum disputationum mearum caput cum cetero corpore satis apte ac concinne cohaerere uideatur. Tanta igitur est, ut hinc potissimum exordiar, in omni ciuitate eorum qui iudicijs praesunt auctoritas, ut ex eis potissimum reip. felicitas aut infelicitas pendeat. Etenim uere dixerunt ueteres, legem esse animam ciuitatis, & perinde felicem aut infelicem euadere unamquamq. ciuitatem, ut bonis malisue legibus temperata est.

Vtor

Vtor hic legis nomine magis ad populi consuetudinem, quam ad ueritatem: scio enim, si qua mala lex sit, eam ne legis quidem nomine dignam esse. Sed si tantum positum est in legibus: legum autem ipsarum nullus est usus, nisi sint qui eas exsequantur ac custodiant: & legum ministri ac custodes magistratus, unde eos nomophylacas Plato uocat: magistratuum porro praecipua uis in exercendis iudicijs cernitur: constare opinor, qualia in ciuitate iudicia sint, talem esse totius ciuitatis statum. Immo uero ea prima fuit antiquissimis temporibus caussa congregandarum ciuitatum: ut essent, qui uim coercerent, tenuiores a potentiorum iniurijs defenderent, suum cuique tribuerent, iuris aequabilitatem inter omnes pro portione tuerentur. Hanc originem creandorum regum fuisse, quod uetustissimum in terris imperij nomen est, Herodotus, & ab eo mutuatus Cicero tradunt. Itaque reges ipsi antiquitus iudicabant, ut Minos, cuius singularis iustitia iudicem eum, ueterum opinione, etiam apud inferos fecit: ut Tenes cultus apud Tenedios pro Deo: quem cum securi insulam ex se dictam obambulare solitum tradunt: eaq. percutere, quos, caussa discussa, iniuriam fecisse cognosset: ut Philippus Macedo, quem etiam patienter tulisse accepimus, obiurgatum ab anicula, cui audiendae sibi esse otium

negauerat:

negauerat : cum illa retulisset, ne regnaret igitur, si audiendis ac diiudicandis caussis uacare nollet. Et perdiu, qui Hebraeorum populo summo cum imperio praeerant, non reges, sed iudices uocabantur : ut intelligamus nihil esse tam regium quam iudicare. Siue enim priuata iudicia inspiciamus : uere ait Cicero, omnes omnium pecunias positas esse in potestate eorum qui iudicant : siue publica, omnium ciuium non fortunae modo, sed dignitas, existimatio, salus, eorum, qui iudicia publica exercent, fidei, religioniq. commissa est. Sapientissimus homo Democritus duabus rebus remp. contineri dicebat, poena & praemio : earum autem rerum utraq. in eorum manu est, qui munus sustinent iudicandi. Magna igitur adhibenda cautio est in iudicibus deligendis : eorumq. & singularis quaedam prudentia, & spectata probitas esse debet : ne si, aut errore ducti, aut cupiditate abrepti, permissa sibi potestate secus quam decet utantur, ipsa ciuitatis fundamenta subuertant. Ac ueteres quidem illi paucissimis uerbis iudicis officium concludebant : cum ita dicerent, legem esse mutum iudicem, iudicem autem legem loquentem. A bono enim iudice ita prorsus omnia iudicari oportet, ut lex ipsa, si loqui posset, iudicaret : atque ita legem & iudicem inter se conspirare, ut sit lex quasi anima iudicis ; iudex,

quasi

quasi uox legis. Et, quemadmodum Aristoteles ait, legem esse mentem cupiditatis expertem, ita optandum esset, ut eiusmodi iudices reperirentur, qui, omni cupiditate spoliati, mente tantum ac ratione in disceptandis controuersiis uterentur. Sed talia optare licet, sperare non licet. Nimis enim uerum est, quod in quodam cantico posuit Simonides, perdifficile reperiri hominem τετράγωνον ἄνευ ψόγου. *Huic incommodo sapientissimi quique ueterum quaecumque potuerunt remedia compararunt. Inter quos Aristoteles censuit, in bene instituta ciuitate, omnia, quoad eius fieri posset, legibus comprehendenda ac definienda: quam paucissima autem in potestate atq. arbitrio iudicum relinquenda. Cuius rei tres ab eo sane graues caussae adferuntur. Vna, quod multo maior numerus necessarius est iudicum, quam eorum qui leges ferant. Facilius autem est paucos bonos et prudentes uiros reperire, quam multos. Altera, quod longius tempus datur legem aliquam laturis, quam de certo aliquo negotio ac controuersia cognituris. In maiori autem temporis diuturnitate maior est penitus peruidendi ueri facultas. Tertia, quae omnium potentissima est, quod leges & in futurum prospiciunt, & uniuerse ac generatim feruntur, ut neque gratiae, neque odio locus esse possit. At iudicia & de praesentibus negotijs,*

& de certis personis exercentur: ut & gratia, & odio, & inuidia, & miseratione, & ratione proprij alicuius commodi, aut incommodi, facillime abduci a uero iudicis animus queat. In iudicibus autem deligendis illud praecipue obseruandum est, ut boni uiri eligantur: in quo ueteres ita diligentes fuerunt, ut saepe in libris nostris uiri boni nomine non alius quam iudex intelligatur. & Horatius narrat patrem suum, cum sibi uirtutis & officij praecepta traderet, laudandarum actionum exempla ex iudicibus potissimum sumere solitum esse. Sic me, inquit,

Formabat puerum dictis: & siue iubebat,
Vt facerem quid: habes auctorē, quo facias hoc.
Vnum ex iudicibus selectis obijciebat.

& alibi cum uiri boni quasdam quasi notas enumerando percenseret, hanc inter praecipuas ponit.

Quo multae magnaeq. secantur iudice lites.

Ac uidete, quantopere ueteres illi Romani, eos qui res iudicabant ab omni improbitatis suspicione puros esse uoluerint. Notationi atque animaduersioni censoriae non tribuebant auctoritatem rei iudicatae: neque siquis a censoribus senatu motus esset, propterea ei aditum ad honores denegabant. Quinimmo quosdam a censoribus e senatu eiectos, ipsos postea censores fuisse legimus. Sed tamen, ut omnis etiam leuissima suspicio abesset a iudicum moribus, lege Iulia repe-

tundarum qui senatu moti essent iudices non poterant dari. Aetas etiam in iudicibus consideranda est: neque enim idonei sunt adolescentes ad tantum munus sustinendum. cuius rei tres fere caussae adferri solent. Vna, quod de moribus adolescentum nihil adhuc certo sciri potest. mutantur enim, ut ait Horatius, in horas. & improbum quidem esse aliquem ut cognoscas, uel unus dies sufficit, ut ait Thegonis: at diu uixerit oportet, de cuius probitate certum iudicium fiat. Altera, quod in iuuenibus magnae & uehementes sunt animi commotiones, quas illi saepius quam rationem sequuntur. Postrema, quod longus rerum usus in iudice requiritur, qui cadere in adolescentem non potest. οὐ νέον, ait Plato libro tertio de rep. ἀλλὰ γέροντα δεῖ τὸν ἀγαθὸν κριτὴν εἶναι. Neque uero quilibet senex ad iudicandum aptus est. Non enim ut prudentia necessario aetatem requirit: ita aetas necessario prudentiam adfert. sed is demum, cui anteactae uitae cursus & integritatis & prudentiae opinionem comparauit. Obseruabatur & illud antiquitus, ne egeni & exhausti homines facile ad iudicandum admitterentur. Cum enim plerique a Theognidis sententia non abhorreant, & paupertatem omni ratione fugiendam putent, uerendum uidebatur, ne saepe tales iudices non tam rationem muneris sui, quam magni

tudinem munerum alienorum considerarent: neue libentius in nummorum quam in argumentorum quae utrimque adferrentur ponderibus expendendis occuparentur: & , utrius grauior esset manus, eius caussam quoque meliorem uideri pronunciarent. Atque ob eam caussam iudices non tantum ex moribus & ex aetate, sed etiam ex censu legebantur: quod Romanis alicubi obijcit Tertullianus. Cumq. iuris iurandi religio maximum & sanctissimum fidei uinculum merito apud omnes existimetur, iudicaturi prius iurabant se ex legum praescripto iudicaturos: cuius rei frequens apud Demosthenem, & alios mentio est. ne ue legum uerbis callide, & subdole interpretandis ab earum sententia & uoluntate discederent, addebant, τῇ γνώμῃ τῇ δικαιοτάτῃ, ut apud Demosthenem, aut, quod idem ualet, τῇ ἀρίστῃ, ut apud Aristotelem in rhetoricis, & apud Iulium Pollucem libro octauo relatum est: quo significabant, se ita leges interpretaturos, ut rationi & aequitati maxime consentaneum uideretur. Quin etiam, ut maiore diuini numinis metu perfunderentur, iudicabant in loco sacro. Quamuis enim Deus omnibus locis praesens est, eiusq. ut ait Aratus, omnia plena sunt: in consecratis tamen locis magis omnes nescio quo modo illius praesentia commouemur. Atque hanc consuetudinem an-

tiquissi-

tiquissimam fuisse, Homerus ostendit, qui iudices in Achillis clypeo sculptos & senes fuisse ait, & in sedilibus lapidis sacro in loco consedisse. οἱ δὲ γέροντες, inquit, εἵατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ. Summa autem in eo adhibenda diligentia est, ut tollantur omnes occasiones, quae possunt efficere aliquem animi motum, quo iudex abducatur a uero. Nam quod de amore ait Theocritus, pulchra ei uideri, quae pulchra non sunt, idem absolute de toto talium commotionum genere dici potest: prout quisque affectus est, ita res eis alias atque alias uideri. Arquatis, ait Varro, & ueternosis omnia lutea uidentur: febricitantibus amara, quae dulcia: aliter omnibus de rebus ebrij, aliter sobrij iudicant. Idem putandum est euenire ijs omnibus, quorum animus aut amore, aut odio, aut ira, aut inuidentia, aut deniq. aliquo πάθει occupatus est. Docent philosophi, si sensus de rebus sibi obiectis uere iudicaturus sit, oportere ipsum sentiendi instrumentum, quod illi αἰσθητήριον uocant, ἄποιον id est omni qualitate, earum saltem, de quibus iudicandum est, uacuum esse. sic & iudicis animum in sola ueritate defixum ab omni perturbatione purum ac liberum esse oportet. Male uerum examinat omnis corruptus iudex: ait Horatius. Quoniam ergo nemo, ut omnia moliatur, exsuere ac deponere insitum at

que ingeneratum omnibus sui amorem potest: ideo ueteres neminem rei suae idoneum iudicem esse uoluerunt: quod & apud iuris nostri auctores saepe legitur: & ante eos ab Aristotele & in ethicis, & in policitis dictum erat. Ne de filij quidem negotio idoneus iudex est pater. amat enim eum ut partem sui. & quamuis reperiuntur patres quidam, qui de filijs seuerissime iudicarunt, ut in externa historia Zaleucus, in Romana Brutus, Manlius, alij: usitatius tamen est, patres in filiorum peccatis conniuere. Sed hac de re alio loco plura dicentur. Corrumpuntur iudices etiam donis: & ea caussa fuit, cur ijs legibus, quae de pecunijs repetundis latae sunt, punirentur, qui ob rem iudicandam pecuniam accepissent. Narrat Plutarchus, Thebis olim positas in publico fuisse iudicum statuas, easq. sine manibus: quod indicio esset, nihil eos a quoquam accipere debere: eius autem, qui iudicio praesideret, etiam sine oculis: quod ipso personarum adspectu iudices interdum a recto abduci arbitrarentur. Antonius certe apud Ciceronem gloriatur, M'. Aquillium, in manifesto repetundarum crimine, hoc potissimum a se artificio liberatum, cum eum maestum ac sordidatum produxisset, tunicamq. eius a pectore discidisset, & cicatrices aduersorum uulnerum, quae ille pro rep. acceperat, ostendisset. Ita iudices, quem ab

sentem

sentem forte damnassent, eum, adspectu ipsius commoti, liberarunt. Eodem artificio multis ante annis usus erat Hyperides, qui, ut narrat Athenaeus, cum Phryne meretrix pulcherrima rei capitalis argueretur, atque ita teneretur, ut argumentis purgari non posset: cum multa pro ea dixisset, ad postremum statuit eam in conspectu iudicum, & pectus eius papillasq. nudauit: qui adspectus tantum potuit, ut, quam omnium sententijs damanatum iri opinio erat, omnium suffragijs absoluta discesserit. ex quo institutum est, ut Ariopagitae noctu iudicarent. cuius rei praeter ceteros auctor est Lucianus. Sed et quo iudicia integriora et incorruptiora essent, nomina ipsa eorum, de quibus ageretur, in Ariopago reticeri solita, quidam tradiderunt. ut, nulla prorsus personarum ratione habita, de rebus tantum ipsis iudicaretur. Multum etiam in iudicijs peruertendis potest eloquentia: neque prorsus mentiebantur ueteres illi magistri, qui se docere profitebantur, quo modo caussa inferior dicendo superior fieri posset. Cui enim nota non sunt uerba Ciceronis in caussa Cluentiana, obiectas a se iudicibus tenebras gloriantis? Ideoq. rectum erat illud eundem Ariopagitarum institutum, apud quos oratores praeconis uoce nihil uerborum extra rem facere, & neque prooemijs uti, neque epilogis iubebantur. Sapien

ter quoque Anastasius & alij posteriores Imperatores constituerunt, ne cuiquam administratio patriae suae sine speciali iussu principis permitteretur. Arbitrati enim sunt id, quod est, unumquemq. necessario in patria sua multis cognationibus, adfinitatibus, necessitudinibus implicatum teneri: ijsq. omnibus rebus iudiciorum religionem ac seueritatem impediri. Eodem pertinebant permissae antiquo more alternae iudicum reiectones: ut e iudicijs omnis omnino suspicio inclinati, ac propendentis in alterutram partem animi tolleretur. Neminem, ait Cicero pro Cluentio, uoluerunt maiores nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima esse iudicem, nisi qui inter aduersarios conuenisset. iexpediret etiam in eos iudices, qui se corrumpi siuissent, grauissimas poenas constitui: ut fecisse Cambysen ait Herodotus, qui, utinam non singulari, sed in omnem posteritatem duraturo exemplo, supra iniusti iudicis corium in loca dissectum, eius filium ac successorem sedere iussit: ut eum a paternae improbitatis imitatione paterni supplicij memoria reuocaret. Omnino autem iudicibus tria in animo perpetuo habenda esse arbitror. Vnum, ut cogitent, quemadmodum ipsi de alijs iudicant, ita de se non alios tantum homines, sed ipsum Deum iudicaturum. Alterum,

ne

ne prius sententiam ferant, quam diligentissi-
me utriusque partis iura cognouerint. Merito
laudatur a Platone illud Hesiodi, Μηδὲ δίκην
δικάσῃς πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσῃς. Et elegans est
illud Philippi, ut opinor, Macedonis, qui cum
altera aure occlusa accusatorem audiret: inter-
rogatus, cur id faceret, dixit se eam seruare in-
tegram reo. Postremum illud est, debere qui-
dem iudicem plane medium esse: ideo enim
μεσίται, ut ait Aristoteles, uocantur. Sed ta
men, si in alterutram partem inclinandum sit,
ut Circe dicebat minus periculi esse, si nauis ad
Scyllam potius paullum inclinaret, quam si ad
Charybdim: ita in hominibus puniendis mi-
nus mali esse in clementia ac lenitate, quam in
saeuitia, & acerbitate. Nam etsi laudata est
apud ueteres praetoris cuiusdam seueritas, cu
ius tribunal scopulum reorum uocabant, mul-
to tamen maiorem laudem haberet illa uox Ne-
ronis, si ex animo prolata esset, aut si ipse in ea
dem mansuetudine perstitisset, qui subscriptu
rus sententiae capitis in quendam, Vtinam,
inquit, numquam didicissem litteras. Et M.
Antonini illud praecipue commendatur, quod
poenas legibus definitas semper usque ad ali-
quem modum mitigabat. Pleni sunt libri no-
stri talium sententiarum: Benignius interpre-
tandae sunt leges, quo uoluntas earum conser-
uetur.

uetur · &, Interpretatione molliendae sunt poenae potius, quam exasperandae. Non possum hoc loco praeterire dictum quoddam uetustissimi oratoris Antiphontis. Εἰ δέοι τι ἁμαρτεῖν, τὸ ἀδίκως ἀπολῦσαι ὁσιώτερον, ἢ τὸ ἀδίκως ἀπολέσαι. τὸ μὲν γὰρ ἁμάρτημά ἐστι. τὸ δὲ ἀδίκως ἀποκτεῖναι, ἀσέβημα. *cuius sententiae similem quandam ex libris nostris suo loco proferemus. Dixi de auctoritate & officio iudicum, non quaecumque poteram: neque enim id aut res postulabat, aut tempus patiebatur: sed ea tamen, quae dixi, neq. aliena, neque inutilia fuisse confido. Quid praestiterim, uos ipsi iudices eritis. Si quis erit, qui me contendat debuisse statim ad ea, quae iuris ciuilis propria erant, accedere: ab eo peto, ne mihi ueniam neget, quod ego amicis rem non magni momenti petentibus negare non potuerim: ne ue sit ita difficilis creditor, ut in crastinum exspectare nolit: cum praesertim ipsi iurisconsulti sub eo, quem explicaturi sumus, titulo tradant, in mora modici temporis non magnum damnum inesse censeri.*

D I X I.

ORATIO DVODECIMA

HABITA . ROMAE NON . NOVEMB. ANNO . ∞ . D . LXXII

Vs ciuile me non nulgari uia, ſed noua quadam, & ante me in his quidem ſcholis inuſitata ratione tradere ingreſſum, & in opere inſtitutoq. pulcherrimo quartum iam annum, magna auditorum frequentia, magna animi contentione uerſantem, ueſtra, Cardinales ampliſſimi, in medio curſu inſiſtere, aliudq. munus ſuſcipere coegit auctoritas. Nam, cum homo eruditiſſimus, qui tradendis eloquentiae praeceptis in hac urbe conſenuerat, & adflicta ualetudine, et ipſa iam aetate otium ac quietem poſtulante, miſſionem a uobis honeſtiſſimam impetraſſet, nec ei facile ſucceſſor idoneus reperiri

poſſe

posse uideretur, mihi potissimum mandandam esse ab eo derelictam prouinciam censuistis. Parebo libens, ut debeo, auctoritati uestrae: neque mihi quidquam umquam a uobis imponetur aut laboris aut oneris, quod non ego prompto atque alacri animo subeam: quaeq. mihi a uobis imperata erunt, numquam aut aspernabor ut nimis humilia, aut ut nimis ardua extimescam. Vestrum est, decernere ac statuere, quam a quoque nostrum huius quasi reip. litterariae partem administrari ac procurari uelitis: nostrum, parere, & mandata uestra subsequi, neque umquam ita nobis placere, aut tantum nobis tribuere, ut de uestro iudicio iudicemus. Equidem quod ad me attinet, neq. ullam artem, quae quidem hominis ingenui studio digna sit, sordidam & abiectam esse duco: & hanc, ad quam tradendam nunc uocor, semper nobilissimam existimaui: &, si aliter sentirem, fortassis tamen non uererer imitari Laconem illum, qui in conuiuio, extremo loco iussus accumbere, conuiuatoris ingenium, ac iudicium commendauit, qui rationem excogitasset, qua illi quoque loco dignitatem compararet. Non enim tantum, ut uulgo dicitur, magistratus uirum ostendit, & in luce hominum collocat: sed etiam saepe magistratum is qui eum gerit exornat. Epaminondam ferunt, cum a ciuibus suis te

learchus

learchus creatus esset: erat is apud Thebanos non magni momenti magistratus: non detrectasse, sed dixisse ita gesturum, ut deinceps telearchia honoratior haberetur. Atque ita effectum est: tantum enim Epaminondae ualuit auctoritas, ut post eum telearchi perpetuo creati sint ex principibus ciuitatis. Haec & talia dicerem, si in eloquentiae professione parum inesse dignitatis existimarem. Sed & de re ipsa, & de me longe mihi alia opinio est. Quamuis enim non infitior, magnum me semper amatorem atque admiratorem disertae atque ornatae orationis fuisse, studioseq. in eam rem operam dedisse: etiam, si uultis, aliquando imposuisse populo, & apud eos, qui me cum deterioribus comparabant, in aliquam non infantis neque indiserti hominis opinionem uenisse: uereor tamen, ne exemplo meo comprobem id, quod tradunt rei militaris scriptores, etiam ueteranos milites pro tironibus habendos, cum diu a pugnando cessarunt. Sed quoniam id tantum a me exspectari ac requiri puto, primum, ut uobis, adolescentes, indicem ac commonstrem eas uias, quibus ad eloquentiam posse arbitror perueniri: deinde ut ad superandam earum difficultatem, quantum in me erit, si quid modo erit, neque autem multum, neque tamen nihil omnino fore confido, auxilio sim: suscipiam, ac subibo paullo maiore

cum

cum fiducia onus id, quod mihi, ſi meum perpetuum publicae utilitatis ſtudium diuinae benignitatis aura comitetur, utcumq. poſſe uideor ſuſtinere. Vt enim, ſi quis homo egens ac tenuis, alios ſe collocupletaturum eſſe profiteatur, ridiculus ſit: ſin id tantum polliceatur, oſtenſurum ſe quam uiam inſiſtere debeant, qui rem facere cupiunt, nihil tamen alienum atque abhorrens a fortuna ſua ſuſcipere uideatur: ſic ego, ſi ea me traditurum dicere auſim, quibus eloquentes fieri poſſint, merito irridear, cum ipſi mihi eorum perexigua pars ſuppetat; ſin id tantum dicam, poſſe me ijs, qui eloquentiae ſtudio tenentur, uias quae ad illam ferant oſtendere, & ad id quod adamarunt conſequendum aliquid opis afferre: cauſſae, ut opinor nihil ſit, cur me quiſquam aut nimium mihi adſumere, atque arrogare dicat, aut ea polliceri quae praeſtare non poſſim. Nolite autem auditores exiſtimare me uulgare aliquid uobis & in medio poſitum polliceri, cum polliceor me uobis itineris ducem ad eloquentiam fore: neque ita eloquentiae nomen accipite, ut uulgo accipi conſueuit. Hodie enim ut quis uulgaria rhetorum praecepta utcumq. didicit & in Ciceronis ſcriptis tantum poſuit operae, ut, adhibito Nizolij libro, poſſit orationem aut epiſtolam ſcribere, cuius tum ſingulae uoces, tum ipſa etiam ſtructura & colloca-

tio

tio Ciceronem oleat, protinus magno eorum consensu, qui nihil altius aut sublimius cogitant, eloquentis nomen assumit. Itaque, si de quopiam istorum percunctere, num Platonem, Aristotelem, Theophrastum legerit, deniq. num philosophiam attigerit, negabit: se enim, relicto alijs philosophiae studio, eloquentiae gloria contentum fuisse. Quid Herodotum, Thucydidem, Xenophontem quam diligenter, studioseq. uersauerit. Aliquid se fortasse ex eis libasse dicet, sed properantem & aliud agentem, & qui unam modo spectaret eloquentiam. Certe igitur Homerum, quem ut ceterarum ingenuarum artium, ita eloquentiae quasi fontem quendam esse dicunt, Sophoclem, Euripidem, a quo optime ali eloquentiam, ipsi eloquentiae magistri prodiderunt, ceteros deniq. Graecos & Latinos poetas accurate peruolutasti. Quem tu mihi, inquit, Homerum, quem Sophoclem, quas nugas nominas? quasi ego poeta, non orator, esse uoluerim. Nimirum igitur, cum a te omne aliud scriptorum genus abdicasses, in illis eloquentiae luminibus Lysia, Hyperide, Andocide, Isaeo, Isocrate, Demosthene, quamplurimum olei consumpsisti, in eis egregium aliquod studium collocasti, eos saepe relegens in succum ac sanguinem conuertisti tuum. Immo, inquit, quorundam ex istis uix ipsa nomina agnosco:

alios

alios a Cicerone meo commendari memini, qui mihi ſolus in amoribus ac delicijs fuit, quem ego, admirabili quodam eloquentiae ſtudio inflammatus, numquam ex oculis, ex manibus, ex ſinu depoſui: cuius in ſcriptis ita diligens ac ſollicitui fui, ut, quemadmodum nummi aurei aut argentei a plumbeis tinnitu ipſo dignoſcuntur, ita ego uoces Ciceronianas ab ijs, quae Ciceronis non ſunt, ſono ipſo diſcernere ac dijudicare poſſim. Bene ſit, inquam, iſtis auribus tuis tam delicatis, tamq. eruditis: ſed cur, quaeſo, cum Ciceronem tanti facias, eos, quos tantopere ab eo laudari uidebas, non attigiſti. Iſtos, inquit, legiſſem, ſi Graece eloquens eſſe uoluiſſem. Latinae quidem eloquentiae laudem affectanti ſatis eſſe unus Cicero uiſus eſt. Quae iſta, malum, Latina eloquentia eſt, aut quando quiſquam ueterum iſtud iter ad eloquentiam tenuit? Mihi quiſquam eloquentiam uocat, cum genera cauſſarum, et nomina figurarum, et uulgaria quaedam praecepta de conformandis orationis partibus, & huiuſmodi naenias didiceris, uoculas ex Cicerone collectas coniungere, & ex eis quaſi teſſellis ieiunam ac famelicam orationem contexere, ſedulo cauentem ne quid dicatur, quod non ante Cicero dixerit? Picarum et pſittacorum iſta eloquentia eſt, auditas uoces iterare ac reddere, neq. quidquā umquā dicere quod ſit uere ac proprie tuū. Aliud antiqui uocabant

bant eloquentiam: qui nisi qui de ciuilibus nego tijs ornate ac copiose loqui posset, qui dicendo animos audientium flecteret, qui admirationem concitaret, qui modo clamores faceret, modo circumfusam multitudinem stupore defigeret, neminem eloquentem uocabant. Itaque qui se dicendi magistros profitebantur, multa de ratione argumentandi, multa de uirtutibus ac uitijs, multa de permotionibus animi, multa de ueterum institutis, ac legibus, multa de ratione instituendarum ac gubernandarum ciuitatum disputabant: seq. propterea non rhetoras, aut, quae tum usitata erat ipsorum appellatio, sophistas, sed gloriosiore ac magnificentiore nomine politicos nominabant. In quo etsi eos Aristoteles coarguit, ipse tamen docet rethoricen quiddam esse ex dialectica, & ex politica conflatum atque commistum: & opus rhetorices esse ait ijs in rebus omnibus, quae in consultationem cadunt, omnia uidere, quae ad fidem faciendam accommodata sunt. Tribus autem praecipuis capitibus hoc contineri ait, si ita dicamus, ut, qui audiunt, bonos uiros esse nos opinentur. si eorum animi motus quosdam concipiant ad id quod uolumus efficiendum atque obtinendum accommodatos: si id quod probare uolumus, aut demonstremus, aut demonstrare uideamur. Vt autem dialecticus, non illo ex scholastico pulue

re clamator odiosus ac molestus, sed uerus ac germanus dialecticus duobus ad probandum instrumentis utitur, syllogismo & inductione: sic ei compar ac geminus & in dissimili genere simillimus orator duo alia habet, quae duobus illis ex altera parte respondeant, enthymema quod syllogismo, exemplum quod inductioni. His duobus armatus est, his pugnat, his & suam & aliorum dignitatem tuetur: neq. sine magna copia enthymematum & exemplorum ad omnem dicendi materiam comparata, eloquentis nomen sustinere quisquam potest. Enthymematum copia a philosophis, exemplorum a poetis et histriarum scriptoribus petitur: neque quisquam oratoris, aut eloquentis nomine dignus euaserit, qui non prius omnia philosophorum scripta, quae quidem ad formandos mores & ad tractandam remp. pertinent, omnem historiam ueterem, omnes antiquos & Graecos et Latinos poetas diligenter & accurate peruolutarit. Magnus labor, dixerit aliquis. Fateor: sed magnum est & id, quod hoc labore petitur. Et uerum est, quod ait Horatius: nil sine magno uita labore dedit mortalibus. Ad hanc facultatem consequendam ego me uobis auditores, quantum uires meae ferent, ducem ac comitem profiteor. Vestra res agitur: uobis, ut ille ait comicus senex, seritis, uobis occatis, uobis eisdem metitis,

tis, uobis denique iste pariet laetitiam labos. Videbitis me quotidie caussa uestra efficientem, quaecumq. potero; conantem etiam ea quae non potero. Alite uos quoque studium meum attentione uestra: & , dum aetas apta est ad labores perferendos, dum animus nullis aliis curis occupatur, dum cetera, quae ad capiendum ingenij cultum requiruntur, affatim suppetunt, nolite committere ut utilitas uestra, quae & Gregorio Pontifici Maximo, & amplissimis Cardinalibus, quibus ille munus hoc demandauit, & nobis omnibus tantae curae est, a uobis, a quibus minime decet, negligatur. Equidem pro mea uirili parte nullo loco uobis deero: docebo, admonebo, instabo, urgebo, excitabo, nonnumquam etiam, si res ita poscere uidebitur, obiurgabo atque increpabo. Nolite exspectare, dum uobis aduler. Contemnam uos, si uos litteras contemnetis. sin eas amabitis: & amabo ipse commoda uestra ex animo, &, ut uos me uicissim merito ametis, operam dabo. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Secundum librum Tusculanarum disputationum explicare decreui. Cras id facere incipiam. Polliceor autem uobis, qui me attente audient, curaturum me, ut eis operae suae ratio constet.

DIXI.

ORATIO DECIMATERTIA

HABITA. ROMAE XV. KAL. NOVEMB. ANNO. ∞. D. LXXIII

Vm mihi a summis uiris, quorum auctoritate, atque imperio nostra omnium studia diriguntur, mandatum esset, ut hodierno die, quo, ut scitis, more maiorum, noster hic quasi Musarum exercitus quotannis lustrari solet, de praestantia litterarum, & earum artium quae litteris continentur, aliquid publice dicerem, quo iuuenum animi ad earum amorem incitarentur: quod prius facere debueram, sed inconsulto quodam obsequendi studio abreptus non feceram, coepi oneris suscepti magnitudinem cum uiribus meis sollicite comparare. As que interdum quidem ita ratiocinabar, ut mi-

hi

bi nihil arduum, aut difficile impositum crederem. Nam, ut Cyrenaeus poeta facile ait esse omnibus Apollinem laudare, in quo tot, tantaq. laudum argumenta sint: ita facile uidebatur homini quamlibet infanti atq. indiserto laudare eas artes, quas uere, ac merito bonorum fontes nominare possumus. Neque enim dubitabam, quin omnium concessu multo iustius artibus nostris, quam illis, de quibus id Xenophon dixit, honos huius nominis tribueretur. Cogitabam etiam tum demum in summa me difficultate uersaturum fuisse, si eas aut, quod nefas est, uituperare iussus essem, aut earum dignitatem abijcere & extenuare dicendo: nullum enim sane argumentum, quod quidem alicuius momenti esset, ad eam rem reperire potuissem. Quod si Socrates praesente Phaedro amorem uituperaturus, facere id non audet, nisi sibi prius pallio caput obnupserit: multo me magis uerecundari par fuisset, in tanto eruditissimorum hominum coetu declamantem aduersus eas artes, quarum omnes dignitate, ac pulchritudine, ita incensi estis, ut sine earum tractatione ne uitam quidem ipsam iucundam putetis. Nunc, ut idem ille sapientissimus senex factu facile esse ait Athenienses Athenis laudare, quod, quae quisque amat, ea libentissime laudari audit: sic & ipse mihi uidebar facilem & expeditam prouinciam

ſuſcepiſſe commendandi ac celebrandi apud uos ea, quae uobis omnibus in amoribus ac delicijs eſſe conſtaret. Sed interdum occurrebant alia, quae me commouerent, nec quieto eſſe ac ſecuro animo ſinerent. Nam & in tam ubere ac copioſa materia neceſſe eſt, unicuiq. audientium multa in mentem uenire, quae commode dici queant: neque fieri poteſt, ut, quidquid omnes cogitant, dicat unus: & ea eſt hominum natura, ut, cum quis, quod ipſe dixiſſet, id ab eo, qui dicit, omiſſum uidet: non hoc quoque dici potuiſſe, ſed hoc potiſſimum dici debuiſſe contendat. Ita dum pro ſuo quiſque captu quid ipſe dicturus fuerit cogitat, & alia prope omnia faſtidiens, dum id unum dicatur, auide exſpectat: quidquid dixeris, ſemper uideberis omiſiſſe praecipua: et omnia communia ac contrita dixiſſe, quod ea non dixeris, quae ſi dixiſſes, ipſa quoque alijs obſoleta & uulgaria uiderentur. Vt melior hac in parte ſit eorum condicio, qui aridis, ac ſterilibus in argumentis uerſantur: quorum, ſiue abundarunt, laudatur ingenium; ſiue defecerunt, materiae ieiunitas accuſatur: cum contra, ubi ampla dicendi ſeges eſt, quidquid allatum eſt, ubertati materiae adſcribatur; quidquid omiſſum eſt, tibi. Ego uero quo modo aut quidquam allaturum eſſe me ſperem, quod nouitate audientinm animos teneat, cum

ijs in rebus mea uersatura sit oratio, in quibus praestantissima se omnium aetatum ingenia exercuerunt: aut ita dicturum, ut non innumerabiles alij ijsdem de rebus ornatius ac copiosius dixerint? Sed mihi neque ualde laborandum est, ut noua conquiram: non enim cantilenae sunt hae, quibus nouitas, ut ait Telemachus, conciliat gratiam: sed praecepta, quibus uetustas addit auctoritatem: & si uera, utilia, apta ad id quod mihi propositum est, digna huius loci auctoritate, digna uestris auribus attulero, quibus eacumq. uerbis extulero, hoc ipso me satis ornate dixisse arbitrabor. Agite igitur, uiri praestantes, & cum alijs nominibus, tum praecipue harum de quibus dicere ingredior artium cultu & tractatione clarissimi: agite studiosi adolescentes, quorum mollis adhuc, & tenera aetas in eiusdem gloriae spem eodem quasi lacte Musarum educatur, cognoscite mecum felicitatem uestram, qui instinctu quodam, afflatuq. diuino ad eas potissimum artes animum appulistis, quibus, siue quis utilitatem sequatur, nihil fructuosius; siue oblectationem, nihil suauius ac iucundius; siue splendorem ac pulchritudinem, nihil illustrius, aut ad struendam nominis immortalitatem firmius ac stabilius reperiri potest. Nam si ueteres illi, qui errore ducti pluris esse Deos opinabantur, quem cuiq. eorum diem con-

ſecrarant, eo laudes ipſius commemorare ac concinere ſolebant: multo nobis iuſtior cauſſa eſt, quicumq. iiſdem honeſtiſſimarum artium ſtudijs, quaſi quibuſdam ſacris initiati ſumus, cum hic nobis anniuerſarius dies, maiorum ſapientia & auctoritate, ad intermiſſam per aliquot menſes earum exercitationem deintegro repetendam conſtitutus ſit, cur ab earum commendatione principium ducere debeamus, eaſque celebrare, quas nobis uiciſſim aliquid celebritatis allaturas eſſe confidimus. Meminiſſe autem debemus idcirco hunc ſanctum, atque auguſtum locum ad hanc rem delectum eſſe, ut & in laudandis artibus Deum ipſum laudemus, qui, ut alia omnia bona, ita eas quoque hominum generi dedit: & publice conteſtemur, ac profiteamur ſtudia omnia, laboreſq. noſtros & Deo auctore, atq. auſpice ſuſcipi, & ad ipſius gloriam, tamquam ad finem nobis omnibus praecipue propoſitum, referri. Vnde igitur, in tanta eorum quae ſe ad dicendum offerunt copia, potiſſimum exordiar? An ab eo, quod ſemper apud grauiſſimos quoſq. grauiſſimum fuit, antiquitatis teſtimonio? Quae cum artes omnes bonae ſint: nam ſi quae malae artes dicuntur, immerito eis artium nomen tribuitur, has tamen noſtras proprio ac peculiari nomine bonas artes uocauit: eaſdemq. artes ingenuas, artes liberales, quod alias aut a ſeruis,

aut

aut ab hominibus seruili praeditis ingenio exerceri, has unas ab ingenuis ac liberis excoli consentaneum iudicaret. Quinetiam cum Graeci earum cognitionem, sua lingua, tali quodam uocabulo affecissent, ex quo id modo intelligeretur, statim a pueritia dandam eis operam esse: maiores nostri hoc, ut pleraq. melius ac sapientius: qui totum hoc artium genus humanitatem uocarunt: credo, indicantes, non multo minus inter homines talibus disciplinis expolitos, & uulgus aliorum, quam inter ceteros & pecudes interesse. Homines enim duabus praecipue rebus a ceteris animantibus discernimur, ratione, & rationis interprete oratione: quarum utraq. in eis, qui harum artium expertes sunt, rudis quodammodo & inchoata: qui eas bene penitus combiberunt, perfecta in illis, atque absoluta est. Aristippus quidem, cum quaesiisset quidam ex eo, quid boni filio suo allatura eruditio esset: Si nihil aliud, hoc certe, inquit, quod in theatro lapis in lapide non sedebit. Idemq. alteri, qui cum sibi nimium magnam mercedem posci pro institutione filij uideretur, dixerat, Ista pecunia seruum mihi emere possum: Tu uero, inquit iocans, etiam hoc amplius: si unum emeris, duos habebis. Significauit uidelicet, quorum collustratus doctrinarum luce non esset animus, eos lapidum, non hominum, aut, si forte, inter homines, seruo-

rum,

rum, non ingenuorum, loco ac numero esse haben dos. Ac mihi quidem hac tota de re cogitanti, quattuor omnino esse uiae uidentur, quarum unam aliquam a principio aetatis capessere, ac postea persequi prope necesse sit: ex quibus ne dubium quidem esse potest, quin ea, quam ipsi ingressi estis, longe multumq. alijs omnibus anteponenda uideatur. Nam qui ista aetate sunt, partim otio se atque ignauiae dedunt, mollemq. uitam ac uoluptariam sequuntur, ij praesertim quibus amplum patrimonium est: partim si angustior sit res, quam ut nihil agentes ferat, dant se ad artem aliquam factitandam: alij, qui excelsiore sunt animo, armorum tractationem, & militaris rei gloriam sibi proponunt: alij deniq. animum ad litteras & ad haec mitiora studia appellunt. Quid igitur istis turpius aut abiectius, qui, torporem ac desidiam amplexi, uitam luxu atque inertia transigunt, nihil agentes, quo se homines esse testentur? Qui, ut Phaeaces illi Homerici,

Non pugnis, dura ue exercēt mēbra palaestra:
Sed mēsā et citharae strepitū, dulcesq. choreas,
Stragulaq. et molles curant post balnea lectos:

Margite illius simillimi, de quo idem Homerus:

Non fodere ille bonus, duris ue ligonibus arua
Vertere, non ulli uiuebat idoneus arti.

Sic enim & hi neq. domi, neque militiae, neque

priua-

priuatim, neque publice, neque sibi, neque alijs utiles, ita uitae curriculum conficiunt, ut, uelu ti naues, nullum sui uestigium relinquant. Qui mihi, si dijs placet, quod nihil agant, quasi non pudere parum sit, etiam gloriantur. Alij, inquiunt, in opere occupati sint: nobis maiorum nostrorum uirtute est, unde otiosi laute splendideq; uiuamus. Quid maiores uestros nominatis? qui si uestri similes fuissent, uos hodie in postremis iaceretis. Si, quales uos estis, tales ipsi fuerunt, indigni sunt qui nominentur: sin alij, uos indigni, qui eos nominetis. At uidete, quanto pere a sapientissimi poetae Hesiodi iudicio uestra ratio discrepet. Laborem ille & industriam nemini, languorem & ignauiam omnibus turpem esse confirmat. Praeclare Cicero. Mihi quidem, inquit, qui nihil agit, esse omnino non uidetur. Nam & physici docent, quae cuiq; rei caussa est, ut sit, eandem ei esse caussam, ut aliquid agat. Sed omittamus hos molles & delicatos, neq; eos ex somno, cui tam libenter indulgent, excitemus: teneamusq; id quod a sapientissimis uiris proditum est, nihil esse inertia foedius: otio ali uitia: otium, ut non grauissimus poeta grauissime tamen cecinit Catullus, non priuatis modo hominibus, sed & regibus, & prius beatis urbibus exitij caussam fuisse. Cum igitur otiosa & ignaua uita ne uita quidem habenda sit, uideamus,

num

num ad aliquam potius aliarum artium, quam ad litteras, animum adijcere praestet. Equidem cum mente ac cogitatione perlustro eas artes, quibus cum hisce studijs nostris, aut nulla, aut non magna communio est; ex ijs quidem quae ita necessariae sunt, ut eis ciuitas nullo modo carere possit, duas praecipuas iudico, agriculturam, & mercaturam: ex ijs autem, quae ad ornamentum ciuitatis, et ad animos honesta uoluptate perfundendos pertinent, duas minime sordidas, minimeq. illiberales, picturam, et statuariam. Nam quod boni unaquaeq. ciuitas percipere ex suo & patrio solo potest, id agricultura educit, atque elicit; quo eget, id aliunde mercatura comportat. Ita ciuitas sine alterius ope ne suis quidem opibus fruitur; alterius beneficio, fruitur etiam alienis. Pictorum autem & statuariorum opera et uoluptatis atq. admirationis habent plurimum, &, quae liberalium artium nota est, ingenij, non corporis, uiribus constant: & ad conseruandam clarorum uirorum memoriam, ceterosq. ad eorum imitationem incitandos non immerito magnam uim habere creduntur. Sed tamen quis ausit harum artium ullam cum litterarum studio comparare? Nisi forte maius est agrum, quam ingenium, colere, aut iacta in terram semina, depactiue surculi, quam ingenia praeceptis philosophiae consita, ampliores, aut uberiores fructus ferunt.

ferunt. Mercatura autem uel si tenuis est, sordida est; uel si ampla, tot exposita periculis, ut merito ille olim Laco negauerit, optabilem sibi uideri fortunam, quae rudentibus apta esset: cuicuimodi autem sit, tota fere ad quaestum, & ad lucrum refertur. At litterarum tractatio & dignitatis plenissima est, & quietis; & eas opes consectatur, quae nec furem, nec praedonem timent, nec incendijs, ruinis, naufragijs obnoxiae sunt, nec ullis deniq. casibus eripi possunt. Iam uero quae Apellis aut Protogenis tabulae, cum Homeri pictura; quae Phidiae, aut Praxitelis statuae cum litterarum monumentis conferri queant? Quos ipsos hodie ignoraremus, nisi solidiorem ac diuturniorem gloriam essent commendatione scriptorum, quam artis suae operibus, consecuti. Nam quae illi artificio suo elaborarant, & solius corporis effigiem exprimebant, et uno tantum spectabantur in loco, & eam naturam habebant, ut ea, si nihil aliud, ipsa certe longinquitas temporis confectura, ac consumptura esset. At eruditorum hominum lucubrationes et clarorum uirorum non formam modo corporis, sed ingenia, mores, consilia, res gestas, subijciunt oculis, & ijsdem, quibus orbis ipse terrarum, terminis ac regionibus continentur, & tantam uim habent, ut illa ipsa aliorum omnium humanorum operum confectrix uetustas his unis

non

non modo nihil detrahat, ſed maiorem in dies comparet, ac conciliet dignitatem. Trecentas ſexaginta Demetrio Phalereo ſtatuas aereas populus Athenienſis anno uno, eoq. non toto po ſuerat: quibus omnibus Demetrius ipſe ſuperſtes fuit. At quae ipſe ſibi monumenta ingenij ac doctrinae magnitudine exſtruxerat, ea & multis poſt ipſum ſaeculis uiguerunt; &, cum poſtea denſa quaedam & opaca nox omnem prope diſciplinarum lucem exſtinxiſſet, & oculis erepta, incredibile deſiderium ſui in omnium eruditorum animis reliquerunt. Elate & magnifice de ſe, ut ſolet, Pindarus, ſed tamen uere. Statuarium eſſe ſe negat, qui mutas ſtatuas edolet una defixas in baſi: ſed quos ipſe cantibus ſuis celebret, eorum famam, terra mariq. ſpargi ac diſſeminari. Sed erunt fortaſſe qui uitam militarem huic noſtrae pacatae, atq. umbratili anteponendam putent. Mihi quidem fortium uirorum uirtutem detrectare, aut conari, ut quidquam ex eorum gloria deteram, neque propoſitum eſt, neque fas uidetur. Potius omnibus, qui dicendo aliquid poſſunt, omnem induſtriam ad eos celebrandos conferendam cenſeo: & hoc ipſum numero inter praecipua bona, quae ab artibus noſtris in uitam hominum manat, quod earum ope praeclara illorum facinora ad immortalem poſteritatis memoriam

moriam conſecrantur. Sed tamen ſi quis ſecum in animo reputet, quae uita ſit eius hominis, qui, modicis opibus inſtructus, in litterarum ſtudio molliter ac placide conſeneſcat, et quae eius, qui, ab adoleſcentia armis tractandis aſſuetus, ſub dio ſaepius, quam ſub tecto, ſub pellibus ſaepius, quam domi ſomnum capiat, uix dubium fore arbitror, utra melior & magis expetenda ſit. Alterius aures tubarum & lituorum, & cornuum clangore, alterius Muſarum concentu & Apollinis fidibus adſidue perſonant: illius oculi caede & ſanguine, & incendijs; huius admirabilium naturae operum adſpectu & contemplatione paſcuntur. Ille aut in ipſo aetatis flore hoſtili gladio tranſuerberatur, aut mancos ac debiles artus et inſignem cicatricibus uultum referens, domum redit; hic ut animo ita & corpore integer, uultum, niſi quantum rugae, caniq. uenerationis addiderunt etiam nutrici agnoſcendum, perfert ad ultimam ſenectutem. Neque uero minus glorioſa, aut minus hominum generi fructuoſa huius quam illius opera. Occupatur ille in finibus imperij proferendis, hic in finibus cupiditatum regendis ac coercendis: nouit ille quemadmodum urbes expugnentur, hic quemadmodum gubernentur: ille quemadmodum iniuria aut repellatur, aut reponatur: hic quemadmodum & accipiatur aequo animo,

mo, & negligatur: dicet ille, quam multos homines manibus ſuis trucidauerit, hic quam multos a caede facienda, oratione ſua reuocauerit: ille quam multos in ſeruitutem abduxerit, hic quam multos a ſeruitute uitiorum in ueram libertatem perduxerit: illius uſus niſi in bello nullus eſt, huius opera, & in bello, & in pace ſalutaris. Itaque ſi homines inter ſe amice, ac concorditer uiuerent, ſi Dei ac naturae iuſſa ſequerentur, ſi deniq. ij eſſent, qui eſſe deberent, iacerent omnes artes belli, ut quarum inter iuſtos iuſtus uſus eſſe non poſſit: noſtrae uero tum demum florerent, ac uigerent; tum demum eas optimus quiſq. ſumma corporis & animi contentione ſequeretur. Neque uero quemquam ita eſſe arbitror ſanguinarium, cui non praeoptanda uideatur nullius empta lacrumis gloria, neque ullo, niſi puro illo ac limpido Aganippes rore irrigata, quam tabo & cruore oblita, & multa ſtrage ac cladibus comparata. Multa conſulto praetereo: quod mihi, non tam, ut copiam & uarietatem conſecter, laborandum eſt, quam ut effugiam ſatietatem. Quis enim umquam tanta ubertate ingenij, tanta dicendi copia praeditus reperietur, qui litteras ita laudare poſſit, ut non ſemper, cum plurima dixerit, plura tamen omiſiſſe uideatur? Omnia, quae homines in uita expetunt, cuiuſcumque tandem generis

illa ſint,

illa sint, nulla re certius, aut facilius, quam eruditione ac litteris, acquiri, conseruari, amplificari queunt. Est qui rei familiaris angustia pressus, ex ea expedire se, & ad moderatas opes sine ulla turpitudine peruenire cupiat? Quae ad id conficiendum uia aut honestior, aut expeditior, ac facilior est? Quam multos ex tenui & exsili patrimonio, aut iuris scientia, aut medendi arte fretos, ut eas potissimum nominemus, paucis annis ad maximas diuitias peruenire uidistis? Nam quod plerique uulgato iam prouerbio dictitant, ex omni nostrarum artium numero duas modo illas frugiferas esse ac fructuosas, ceteras cultoribus suis decoquere, ac decollare: in eo uanitatis illos, ac mendacij facile res ipsa coarguit. Nota est historia de Thalete Milesio, qui cum a propinquis obiurgaretur, quod omne tempus in sapientiae studio poneret, quod ad faciendam pecuniam, in qua illi posita putabant omnia, nulli usui esset: uultis, inquit, ostendam uobis, posse hominem huic studio deditum, si ei commodum sit, diuitem fieri, & hanc esse, si quis uelit, ad quaestum, ac compendium uel maxime compendiariam uiam? Cum illi se uelle dixissent, homo, qui ex astrorum scientia, magnam eo anno olearum ubertatem praeuideret fore, multo ante, exiguo pretio, cum contra licitaretur nemo, omnia Chiorum ac Mi

lesiorum praela ac trapeta conduxit : quae cum postea suo tempore, quanti uoluit, elocasset, magnamq. ex eo uim pecuniae collegisset, ostendit, philosophos non tam rem facere non posse, quam maioribus, ac praestantioribus cogitationibus occupatos, de ea facienda non laborare. Quid Leontinus Gorgias? non ne rhetorices professione, & maximas sibi diuitias peperit & tantam gloriam, ut ei uiuo ac uidenti honoris ergo aurea statua in Apollinis Pythij templo constituta sit? Quid ille qui eloquentiae quasi mercator, atque opifex quidam habitus est Isocrates? non & summa gloria fuit, & ijs opibus, ut ter ad trierarchiam uocatus, cum eam bis effugisset, ad postremum splendidissime ac magnificentissime obierit? ad eam autem non fere nisi opulentissimus quisque ac locupletissimus adigebatur. Neque medicus erat optimus pessimi principis magister Seneca, neque de iure consulebatur. Et tamen quantam sibi opum uim homo externus, & alienigena eloquentia & eruditione confecit? Scio, hoc, quod dicam quibusdam incredibile uisum iri. Sed tamen, si uera sunt, quae litteris prodita sunt, haud scio an nullus hodie tota Italia princeps tantas opes habeat, quantas in Senecam quadriennio Nero congessit. Nam cum ex ueteribus illis Romanis M. Crassus opulentissimus fuisse dicatur : Senecae

cae

cae opes Craſſi opibus duplo maiores fuerunt. Prope eſt ut pigeat, in hac parte tamdiu immoratum eſſe: ſed tamen dicendum fuit aliquid aduerſus ſtultitiam eorum, qui aiunt, ſi quis iuris ſcientiam, & artem medendi excipiat, ceterarum artium noſtrarum ſterilem eſſe culturam. Qui error ex eo potiſſimum natus eſt, quod doctrinae mediocritas magnos efferre fructus non poteſt. Itaque excellendum eſt iis, qui magna & praeclara concupiuerunt. At nos ſimul atque paullum ultra prima elementa progreſſi ſumus, falſa de nobis opinione tumefacti, quia non in nos continuo opes, & honores congeruntur, iacere litteras clamitamus. Non iacent litterae: non iacent: neque iacuerunt umquam: et, ſi antea iacuiſſent, GREGORIO XIII. Pontifice non iacebunt. An ille, cum & omni doctrina inſtructiſſimus ſit, & ad illos ueteres atque uſitatos noſtros & litterarum patronos, Io. Moronum Sacroſancti Collegii Decanum, priſcae maieſtatis abſolutiſſimum exemplar, cuius in ipſo nutu plurimum auctoritatis reſidet, cuius e uultu ipſo, atque oculis elucet grauitas humanitate condita: Aloyſium Cornelium Camerarium, hominem plenum officii, & ad omnium animos ac uoluntates deuinciendas ipſis Gratiarum manibus factum: & illa duo ornamenta ſaeculi, firmamenta litterarum, domi-

cilia uirtutis, & eruditionis, Gulielmum Sirletum, & Franciſcum Alciatum, ad eos igitur, quorum iampridem in fide, ac clientela eramus, cum proxime eum, quem pleno gradu per ſua ueſtigia incedentem uidet, quemq. optimo iure cordi ſuo cariſſimum habet, fratris filium Philippum S. Sixti Cardinalem addiderit, eumq. florentis aetatis commendationem a litterarum patrocinio ducere uoluerit: qui tali argumento declararit uoluntatem erga nos ſuam, is, metuimus, ne litteras aut egere, aut iacere patiatur? Sed ut unde digreſſus ſum redeam, atque id quod inſtitui abſoluam: & ad facultates ac copias ſine dedecore parandas accommodatae ſunt litterae, & multo magis colendae ijs, qui opibus abundant: ne, ſi id facere neglexerint, inſtrumentis ſibi a Deo ad uirtutem datis per inertiam abuſi eſſe dicantur. Eademque ratio eſt & eorum quibus clari, & eorum quibus obſcuri parentes obtigerunt. Nam neque illi ullo maiori, aut illuſtriori ornamento condecorare, &, ut Homeri uerbo utar, coronare poſſunt nobilitatem a maioribus acceptam: neque hi ex tenebris ulla ratione facilius emergere, ſeque in luce, atque in oculis omnium collocatos, a contemptu, atque ab obliuione in perpetuum uindicare. Rex erat ac regis filius Alexander Macedo: & uiam ſibi ad ſummam claritatem ac potentiam

tentiam

tentiam armis quotidie muniebat. At is et plus se debere Aristoteli, a quo eruditus, quam Philippo, a quo genitus fuerat, & cuius in regnum successerat, praedicabat: &, cum ab illo diuulgatos esse libros quosdam arduis de rebus scriptos accepisset, aegre tulit: ac generosa quadam indignatione motus, epistolam ad eum scripsit, in qua haec uerba sunt: Nam qua re posthac ceteris praestabimus, si, quae a te edocti sumus, ea omnium communia erunt? Ego autem malim optimarum rerum scientia, quam opibus & potentia ceteris anteire. Haec igitur ille regum stirpe ac sanguine editus. Obscurissimo autem genere ortos quam multos nominare possumus, quos supra omnes omnium fumosas imagines litterae collocarunt? Obstetricis filius erat Socrates. Num igitur eo Alcibiades nobilior? Euripidis matrem uendendis oleribus uitam tolerasse accepimus. At ipse & regum familiaritate usus est, & ita clarus fuit, ut hodie magis Archelaus ex Euripidis, quam Euripides ex Archelai familiaritate noscatur. Tympanistria fuit Aeschinis mater, etiam, si Demostheni credimus, uulgati corporis. At eum rex Macedonum Philippus quantopere coluit? Quid tibicinis filius Pindarus? quanta in gratia apud Syracusarum regem Hieronem fuit? Sed quid huius rei plura exempla conquiram? Signantur

eruditorum hominum nominibus tempora: ut minus saepe, quibus illi regnantibus uixerint, quam qui eis florentibus regnauerint, quaerere soleamus. Neque tamen haec praecipua sunt eorum bonorum, quae percipiuntur ex litteris: sunt alia longe maiora longeq. diuiniora. Litterae inditos nobis a natura honestatis igniculos excitant: luxuriantes quasiq. fruticantes cupiditates stringunt ac coercent, easq. rationis finibus regunt: abducunt a uitijs, duces & magistrae sunt ad uirtutem: prosperis rebus ornamento sunt, solatio aduersis, neque illis exsultare atque efferri suos, neque his frangi ac deprimi sinunt: eam denique tranquillitatem animi efficiunt, quam multi finem bonorum esse dixerunt. Crates quidem Thebanus interrogatus, quid sibi superesset ex philosophiae studio, notissimo uersu respondisse dicitur; Choenix lupinum, & mentis a curis quies. O magnum & excelso animo praeditum uirum. Quod alijs regna & imperia non adferunt, ut soluto ac libero animo sint, id ipsi, propter litterarum, & philosophiae commercium, choenix lupinorum adferebat. Quod si tam multa tamq. praeclara bona litteris ac disciplinis continentur: si ipsis nominibus ac uocabulis testata est uetustas, earum cognitionem & hominibus, & liberis atque ingenuis hominibus dignissimam esse: si & ignaua uita homine

indi-

indigna est: & nullo in studio melius, quam in litteris, industria collocari potest: si ad opes ac potentiam, si ad honores ac dignitates uia optime litteris sternitur: si eisdem & animi tranquillitas, & nominis aeternitas comparatur: quid statis adolescentes, aut cur oblatam uobis tanti boni consequendi occasionem effugere atque euolare patimini? cur non, alijs omnibus curis & cogitationibus ex animo abiectis atque abdicatis, in hanc unam toto pectore incumbitis? Non hoc sedendi, ut ait Bacchylides, ac cunctandi tempus est. Non enim ex plano ac facili gloria haec petitur: neque lata, ut ait Propertius, uia currere ad Musas datur. Non frustra eas antiqui in arduo atque edito monte habitare dixerunt. Laborem & sudorem & uigilias in earum atrio ac uestibulo excubare uoluit Deus: qui, ut dicebat Epicharmus, labore omnia prope bona hominibus uenalia proposuit. Ego autem, ut libere uobiscum agam, ualde uereor, ne, cum plerisque uestrum alia omnia abundesint, mollitia multi et laboris odio a studijs auocentur. Itaque quibus uerbis Homerica Pallas Nausicaan e somno excitat, quam segnem, & ignauam uocat, quod uestes magni pretij, sibi emptas a parentibus, neglectui habeat, easque illotas ac sordidas iacere patiatur: surgere igitur eam iubet, & ad eas abluendas cum prima

luce proficiſci, praeſertim cum inſtet tempus nuptiarum: iiſdem merito multos e uobis aliquis quotidie obiurgauerit. Surge quamprimum miſer, & ex animo torporem atque ignauiam excute. Quid tu iſtud ingenium, quod tibi a communi omnium parente Deo, multo qualibet ueste pretioſius datum eſt, ſitu ac ſordibus obſoleſcere quaſiq. rubigine obduci pateris? cur non potius diluculo ad illos proficiſceris omnibus obuios & expoſitos doctrinarum fontes, quibus te merſans, ex quibus arbitratu tuo hauriens, pectus & purgatum uitiorum maculis, & multa praeclariſſimarum rerum cognitione madidum referas? praeſertim cum puerulus amplius non ſis, ſed ea iam appropinquet aetas, qua tibi in lucem atque in conſpectum hominum prodeundum eſt. Hinc enim demum, multo magis quam unde illa dicit, & tibi paries gloriam, & parentum pectus gaudio laetitiaq. complebis. Sed iam longior, quam par erat, fui. Cogitate, obſecro uos, languidis, ac remiſſis omnia difficilia, nauis & induſtriis omnia peruia, ac facilia eſſe. Deus optimus maximus, cui quaecumq. hic acta dictaq. ſunt, grata et accepta eſſe cupio, uobis omnibus eum animum inſpiret, ut haec, ad quae uos hortatus ſum, tam ſequi uelitis, quam conſequi poteſtis

D I X I.

ORATIO DECIMAQVARTA HABITA. ROMAE POSTRIDIE. KAL. MAI ANNO. ∞. D. LX

MNES quidem Christianos principes, PIE Pontifex maxime, c redibile est, accepto delati tuis maximis uirtutibus honoris amplissimi nuncio, admirabili quadam laetitia perfusos esse: nec eorum fuisse quemquam, quin, sublatis in caelum manibus, omnium rerum moderatori Deo singularibus uerbis gratias egerit, quod sacrosancto Cardinalium Collegio eam mentem dedisset, ut te potissimum deligerent, quem in ista dignitatis sede celsissima concordibus suffragijs collocarent. Sed quanto nostri Reges obseruantia erga Romanam Ecclesiam, et insigni atque assiduo defendendae ornandaeq. illius studio ceteros ex omni antiquitate superarunt:

runt: tanto Francisci II. Regis, te Pontifice de clarato, maius quam pro uirili parte gaudium fuit. Quare, etsi non dubitabat, quin tu de clarissimo uiro, Episcopo Engolismensi, Oratore apud te suo, cuius fidem & integritatem tibi plane perspectam esse nouit, animum suum erga te, & erga hanc orbis terrarum principem Ecclesiam, & optime, & libentissime cogniturus esses: tamen ut illustriorem etiam, & expressiorem significationem uoluntatis suae omnibus hominibus daret, iudicauit, sibi faciendum esse, ut ad te de suis eo proprie nomine eiusmodi quempiam mitteret, in quo & dignitas inesset ea, quae ad tantum munus obeundum requiritur, & aliae praeterea caussae, propter quas eum tibi unum ex omnibus gratissimum atque acceptissimum fore confideret. Misit igitur clarissimum, & nobilissimum equitem, Ioannem Babonem a Burdaesia, eius quem modo nominaui Episcopi fratrem, arcanorum regni, & regiorum omnium consiliorum participem, cuius in maximis rebus gerendis uirtutem, & fidem exploratam habet, quique praeterea pietate, & obseruantia erga hanc Sedem neque fratri, neque cuiquam mortalium cedit. Quorum ego amborum permissu, regiae uoluntatis hodierno die apud te constitutus interpres, gratulor non tam equidem tibi Beatissime pater,

quam

quam uniuersae Christianae reipub. quae pristinum illum splendorem suum, qui magno bonorum omnium maerore, apud plerasque gentes prauis opinionibus corruptas, magis ac magis in singulos dies obsolescebat, breui se, tuo ductu atque auspicijs recuperaturam, non dubitanter sibi de tua praestanti bonitate ac sapientia pollicetur. Summa plane omnia, ac prope diuina in eo requiruntur, qui clauum in Ecclesiae naui teneat: cuius a nutu pendeant leges: cuius ad pedes Reges ipsi suppliciter se abijciant: cuius arbitrio pandatur caelum: qui denique, supra omne humanae dignitatis fastigium euectus, Dei personam inter homines sustineat. Nam si diuinae litterae a quolibet Episcopo tantam integritatem ac uirtutis perfectionem exigi uolunt, nullus ut in omni eius uita reprehensioni pateat locus: neque grauitatem eius muneris digne a quoquam sustineri posse tradunt, nisi quem pietas, prudentia, iustitia, uno uerbo, uirtus suis omnibus numeris absoluta commendet: quid in eo, qui omni tempore cum summo imperio tractare gubernacula Ecclesiae debeat, cuius uita ceteris omnibus pro exemplo, uoluntas pro lege, uox pro oraculo futura sit, quanto haec omnia requiri maiora, & diuinitati propiora censemus? Itaque, ut alia, sic hoc quoque sancte ac

sapien-

ſapienter inſtitutum eſt a maioribus, ut quoties de ſummo Pontifice in demortui locum eligendo ageretur: interea dum ea de re ampliſſimus Cardinalium ordo deliberaret, nullus intermitteretur dies, quo non omnes, & priuatim & publice precarentur a Deo, ut eum ipſe gregi ſuo praeficeret, quem digniſſimum, quem ad publicam concordiam, & tranquillitatem aut conſtituendam, aut conſeruandam aptiſſimum, quem denique, quantum humana condicio fert, ſui ſimillimum iudicaret. Quod ſi eiuſmodi Pontificem ulla umquam tempora deſiderarunt, noſtrorum certe is ſtatus eſt, ut numquam magis ex iſtius Sedis auctoritate uniuerſi orbis ſalus pependiſſe uideatur. Non enim Petri nauis, ut ſolebat, placido mari, ſecundis conſpirantium uentorum flatibus impulſa fertur. horribiles eam procellae, & turbinum uis uel exercitatiſſimis metuenda rectoribus agitat: ut, quamquam a naufragio quidem nullum periculum eſt, non mediocris tamen animos teneat metus, ne tam ſaeua tempeſtas multos mortales, nouarum opinionum fluctibus inuolutos, in ea breuia praecipites abripiat, unde poſtea nec enatare ipſi, nec euadere atque emergere alieno auxilio poſſint. Quo nos omnes diuinae bonitati maiores agere gratias conuenit, quae, depoſitis prope iam rebus, cer-

te

te quidem in summum discrimen adductis, & extrema spe pendentibus, eum gubernatorem dedit, quo meliorem, & ad haec omnia in melius conuertenda accommodatiorem, non dicam reperire, sed ne optare quidem, aut etiam cogitando informare poteramus. Iam nunc igitur praecipimus mentibus eius diei laetitiam, quo gentes illae, quae tum fallacibus improborum hominum sermonibus in laqueos erroris inductae, tum fortassis etiam, quorundam e nostris licentiori, & dissolutiori uiuendi genere offensae, absciderunt seipsas a corpore Ecclesiae, & aduersus eam impium ac nefarium bellum susceperunt, mutato consilio, ad sanitatem redeant, & erroris sui ueniam petentes, deposita omni contumacia, sanctissimis pedibus tuis osculum figant. O praeclarum illum triumphum, & cum omnibus, tum ijs praecipue, de quibus agetur, optabilem. Non enim tu illos opprimere, sed oppressos erigere; non in seruitutem abducere, sed a taeterrima seruitute in ueram libertatem asserere; non perdere, sed seruare uis: non eorum sanguinem fundere, sed, ne sanguis IESV CHRISTI *frustra pro eis fusus sit, efficere: non retortis post tergum manibus, collo catenis grauato, ante currum ducere, sed ijs ipsis uinculis, quibus impediti tenentur, exsoluere meditaris. Quibus igitur ipsis, nisi*

in eo

in eo ut uincantur, nulla spes salutis est: credimus usque eo praefractos ac peruicaces fore, ut ad extremum perire, per obstinationem animi malint, quam cedendo, & obsequendo seruari? Immo uero certa spes est, cessuram tandem aliquando rationi temeritatem, luci tenebras, mendacium ueritati. Quantam ille dies non terris modo, sed caelo ipsi hilaritatem allaturus est? Nam si, cum unus aliquis, qui a recto uiuendi tramite deflexerit, in uiam rēdit, innumerabiles illas legiones angelorum exsultare ac gestire gaudio credimus: quid tandem facturas esse auguramur, cum tot hominum miserabiliter nunc in suam perniciem ruentium millia resipuerint, & unde satanae instigatione discesserant, eo se Sancti Spiritus afflatu instincta receperint? Age igitur optime maxime Pontifex: praeripe posteris tuis hanc gloriam: &, quod aliquando fieri necesse est, id ut te potissimum Pontifice fiat, enitere. Addatur decus hoc annalibus nostris, ut in eis olim legatur, pestilentissimas opiniones, quae, quasi contagione quadam paullatim serpentes, per omnes propemodum Christiani nominis prouincias peruaserant, auctoritate tua disiectas, dissipatas, exstinctas, exterminatas fuisse. Damnentur uotorum suorum per te omnes uerae pietatis studiosi, qui multos iam annos nihil ardentius a

Deo,

Deo, quam concordiam, & harum dissensionum finem efflagitant. Signetur hoc praecipue titulo Pontificatus tuus: ut, si quis quondam non expresso nomine Pium quartum intelligi uelit, eum Pontificem dicat, qui affectis, & aegrotis Ecclesiae membris tam salubrem medicinam adhibuerit; ut etiam ea, quae desperata uidebantur, integra, & incolumia conseruarit. O nos beatos, cum illa, ut speramus, euenerint. O te Pontificem modis omnibus maximum ac beatissimum. Quae futura est tam barbara, aut tam longinqua natio, quo non, tam diuini beneficij a te in totum hominum genus collati, fama perueniat? Quae tam ingratae litterae, quae de tuis laudibus conticescant? Quae tam surda posteritas, quae clamores nostros admiratione uirtutis ac felicitatis tuae excitatos non exaudiat? Magnam uero tam praeclarae rei & suscipiendae occasionem, & ex animi sententia conficiendae spem tibi offerre tempus ipsum uidetur. Nam superioribus annis, cum duo Christianorum maximi potentissimiq. reges graui, & diuturno bello inter se contenderent: ceterorum autem principum non fere quisquam esset, qui non ad alterutram partem aut suapte uoluntate inclinaret, aut aliqua officij ratione adduceretur, aut etiam necessitate traheretur: cum undique armorum fulgor,

gor, ſtrepitus, terror, omnium oculos, aures, animos, praeſtingueret, obtunderet, conſternaret: cum quibuſdam locis, pauciores iam reperirentur, qui fructus ex agris perciperent, quam qui agros ipſos aut ſua, aut aliena caede quotidie cruentando pinguiores efficerent: eueniebat, ut in illa rerum omnium perturbatione & improbi ac conſcelerati homines opinionum ſuarum uenena per omnes populos fidentius atque impunius ſpargerent, & principes, alijs cogitationibus occupati, ad coërcendam illorum audaciam animum conuertere non ſatis commode poſſent. Habet in ſe bellum cum alia mala plurima, tum illud in primis, quod & male animatis hominibus affert peccandi facultatem, & plerumque principibus conniuendi neceſſitatem. At nunc, cum, diuino numine, atroces illi bellorum impetus reſederint: cum illa tam diu exoptata pax, caelo demiſſa, eorum animos, qui odijs, ut uidebantur, implacabilibus diſſidebant, aeterno, ut ſperamus, foedere coniunxerit: quis non intelligit fore, ut principes, alijs curis ſoluti, ad purgandas prouincias ſuas, & ad omnes impiorum dogmatum fibras eliden-das, omnes radices euellendas, atque exciden-das toto pectore incumbant? Quod quidem Franciſcus, rex Chriſtianiſſimus, & iam nunc diligentiſſime facit, & diligentius atque animoſius

moſius

mosius in dies facturum se esse profitetur. Meminit enim, eis se maioribus editum, qui, ut sectas religioni nostrae inimicas exstirparent, ut Christiani nominis fines quam longissime propagarent, ut apostolicae sedis auctoritatem sanctam atque inuiolatam praestarent, nullam sibi umquam difficultatem pertimescendam, nullum periculum detrectandum, nullam dimicationem refugiendam putarunt. An ille cum uetera illa Christianae pietatis columina, Childebertos, Martellos, Pipinos, Carlomannos, aliosque innumerabiles heroas, haeresum exstinctores, uerae fidei assertores, Pontificiae dignitatis uindices ac propugnatores memoria repetat: eorumq. se sanguinem ac progeniem esse cogitet, quorum pro Christi doctrina expeditionibus, bellis, uictoriis totus terrarum orbis nobilitatus est: & , ut uetera taceantur, cum se Francisco primo prognatum, Errico secundo natum recordetur, duobus post hominum memoriam praestantissimis regibus, quorum utriusque tanta tamq. insignia exstiterunt in Ecclesiam promerita, maximo animo maiorum suorum uestigia non persequatur? Ille uero faciet: nec adaequare modo eorum gloriam, uerum etiam, si fieri poßit, superare conabitur: quique se principem inter Ecclesiae filios locum obtinere intelligat, ut illo se honore dignissimum

praeſtet, omni ſtudio elaborabit. Tu modo, pater Beatiſſime, pro tua ſingulari, & eximia ſapientia, quid ad compeſcendos tumultus, & ad ſtatum Eccleſiae componendum utiliſſimum ſit, ſtatuito. Notum eſt, maximas ſaepe, & pernicioſiſſimas in Eccleſia diſſenſiones rite conuocato ex omnibus Chriſtianae ditionis partibus Epiſcoporum Concilio ſedatas fuiſſe. Eodem remedio ſi tibi nunc quoque aegrotis exulceratiſque rebus ſubueniendum eſſe uideatur: nihil eſt, quod regi gratius, aut optatius poßit accidere: neque tibi dubium eſſe debet, quin ipſe omnes uires ſuas eo collaturus ſit, ut quaecumq. ab eiuſmodi Concilio decreta fuerint, pie inuiolateq. ſeruentur. Omnino autem Beatiſſime pater quaecumq. obedientia ab optimo, et obſequentiſſimo filio praeſtari poteſt, eam tibi rex ſumma fide ſummaq. conſtantia praeſtiturus eſt, idque ſe ſemper facturum eſſe, per hos clariſſimos, & ornatiſſimos uiros, oratores ſuos, ſanctiſſime pollicetur. Tu uiciſſim perge, ut facis, & regem ipſum, & uniuerſum Galliae regnum paterna caritate complecti. Multae ſunt cauſſae, quae te, ut id facias, excitare debent. Primum ipſa muneris ampliſſimi, quod te Deus in terris ſuſtinere uoluit, ratio. deinde ardentisſimum illud ſtudium, quod ſemper uſque a Clodouaeo uiguit in regibus noſtris, adiuuandi Romanam

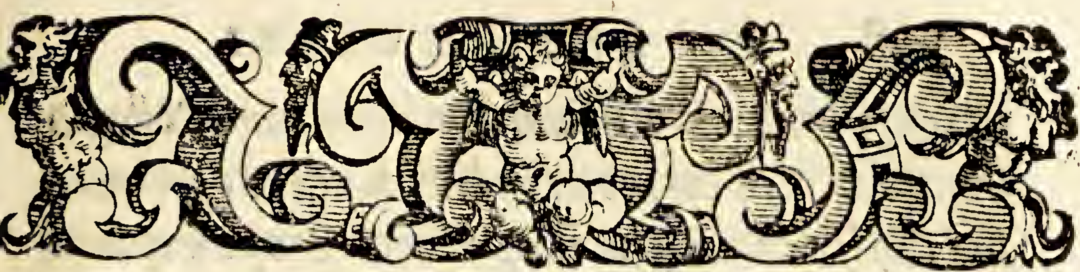
manam

manam ecclesiam: ut, quoties ita tempora tulerunt, se, regnumq. suum in apertum discrimen obijcere maluerint, quam Ecclesiae laboranti deesse. qua ex re illud assecuti sunt, ut, & ipsis, & eorum posteris primus inter Ecclesiae filios locus, nemine dissentiente, tribuatur. Valere etiam apud te debet illa nominis sanguinisq. coniunctio, quae inter te, & lectissimam, omniq. laude ac praedicatione dignissimam feminam Catharinam regis matrem intercedit. Nam cum ei, neque quidquam umquam optatius fuerit, ut tu ipse omnium optime nosti, quam ut te tertium e gente sua summum Pontificem uideret: neque maiorem laetitiam attulerit, quam cum intellexit, se id, quod tantopere optauerat, consecutam: aequum est, tanto illius erga te studio parem a te uoluntatem referri. Possemus, & alia eodem pertinentia proferre, nisi ea iam mutuae inter te, & regem uoluntatis testimonia utrimque data essent, quae neminem dubitare patiuntur, quin & ipse tibi dicto audiens futurus sit, & tu eum paterna beneuolentia prosecuturus.

Haec habuimus, Beatissime pater, quae tibi Francisci II. Christianissimi regis nomine exponeremus. Nunc, cum idem Scotiae regnum obtineat, una ipse cum Maria uxore, a qua illud dotis nomine accepit, omnes tibi eius, &

opes, & copias deferunt, seque omnibus in rebus auctoritati tuae libentissime obtemperaturos, omnemq. tibi, quae a filijs debetur, obedientiam praestituros pollicentur. Nos, ne rursus orationem a capite accersere necesse sit, quaecumque de Galliae regno diximns, eadem, ut de Scotiae quoque regno dicta esse existimes, obsecramus.

D I X I.

ORATIO DECIMAQVINCTA

HABITA. ROMAE POSTRIDIE. ID. DEC. ANNO. ∞. D. LX

Quo tempore Ioanna missis ad summum Pontificem litteris sua manu subscriptis se & catholicam esse profitebatur, & se numquam a S.R.E. obedientia descituram pollicebatur.

I quantum laetitiae Pontificatus tuus Antonio Regi Nauarrae, & Ioannae ipsius uxori attulit, Beatissime Pater, tantum eis commoditatis ad eam laetitiam, nulla interiecta mora, tibi significandam tempora tribuissent: nihil omnino habuissent antiquius, quam ut ad te statim mitterent, qui tibi summum ho

norem, huic amplissimo Cardinalium Collegio summam prudentiae ac iudicij laudem, uniuersae Christianae Reip. magnam & prope exploratam antiquae dignitatis recuperandae spem suo nomine gratularetur. Sed quoniam, quantum ex optimi, & ad sedandas horum temporum discordias aptissimi Pontificis creatione gaudium caperent, in ipsorum probitate, ac fide positum fuit: quam uacuum tempus, & ad legationem eius rei caussa subito decernendam idoneum haberent, non fuit: iudicarunt, si temporibus suis parerent, & quod recenti re facere, cum magnopere cuperent, non satis commode poterant, id in diem differrent, nihilo minus ea caussa testificationem uoluntatis suae aut sibi honorificam, aut tibi iucundam, atque acceptam fore. Et uero, Beatissime Pater, si apud te, & apud hoc sanctissimum, augustissimumque concilium non ex uulgi opinionibus, sed ex ueritate unaquaeque res penditur: gratulatio paullo serius facta non tam propter tarditatem aliquid de illa nouitatis suauitate, ac dulcedine deperdere, quam propter maturitatem aliquid auctoritatis, ac fidei acquirere uidetur. Etenim qui tibi, cum primum ad istum caelo proximum in terris locum diuino consilio sublatus es, gratulabantur, eam tantum gaudij sui caussam afferre poterant, quod certo sperarent fore, ut qui te per to-

tam

tam uitam omnibus maximis honoribus dignissimum praebuisses, eum consecutus, quo nullus amplior exoptari potest, tantam dignitatis amplificationem pari uirtutis accessione cumulares. Magna prorsus illis, & illustria suppeditabant argumenta, cur ita crederent: neque non firmissimis fundamentis nitebatur incredibilis illa spes, quam de futura Pontificatus tui felicitate conceperant. Sed quantum interest inter ea quae futura creduntur, & ea quae iam sunt: quanto experta iam & explorata, quam sperata, & exspectata, maiorem laetitiam in animis hominum commouent: quanto certius & uerius homines praeterita, & praesentia commendare, quam de futuris affirmate pronunciare possunt: tanto plus ponderis ac fidei habere debet ea gratulatio, quae tibi fit, annum prope iam integrum ex ista sanctissima sede uniuersum orbem sapientissime gubernanti, quam illae, quae tum fiebant, cum homines, qualem esse te plus plusq. in dies experiuntur, talem futurum esse prospicerent, quasiq. augurarentur. Neque uero haec in eam sententiam iccirco a me disputantur, quod non libentissime facturi fuerint Antonius Rex & Ioanna Regina Nauarrae, ut, quemadmodum nulli Christianorum Principum concedebant, qui maius ex tua dignitate gaudium percepisset: ita nemini, quantum per locorum interualla licuisset,

concederent, qui tibi citius de illius adeptione gratularetur: si quam solutae ipsis & liberae uoluntates, tam soluta etiam, & nullis impedita difficultatibus tempora fuissent. Sed ita cogitarunt: si rerum suarum incommodo maturarent id facere: ipsi tibi, cui maxime probare studium suum cuperent, pro tua in se paterna caritate, ubi rem cognosses, insuauem fore celeritatem sine ulla necessitate cum ipsorum incommodatione susceptam. Nunc autem miserunt ad te, clarissimum, & spectatissimum uirum Petrum Albretium, propinquum suum, qui genibus tuis suppliciter aduolutus, tibi, uero IESV CHRISTI *in terris Vicario, certissimo Petri Apostolorum principis successori, communi totius Ecclesiae Christianae Pastori, ac gubernatori, debitam obedientiam suo amborum nomine praestaret, atque exhiberet: tibiq. atque huic Sacrosancto Collegio confirmaret, Antonium Regem, et Ioannam Reginam Nauarrae, uti ueros Ecclesiae filios decet, tibi semper dicto audientes futuros: neque ullam euenire posse rem tantam, quae ipsos ab huius sanctae & apostolicae sedis obseruantia, & ab ea, quam sibi per manus a maioribus traditam, summa firmitate ac constantia perpetuo retinuerunt, persuasione diuellat. Hic ego, Beatissime Pater, si orationis uela pandere, & quasi aperto inuectus mari, per eo-*

rum

rum principum laudes, quorum nomine apud te uerba facio, decurrere inſtituam, uereor, ne, cum dicendi principium uel facillime reperero, exitum reperire non poſſim. Nam quae tandem nominari poteſt ullo in genere uirtus, quae non in eorum utroque ita emineat, ut ad quamcumque ſe quis animo & cogitatione conuerterit, ea demum excellere ac praeſtare uideantur? Sed quoniam & ipſi nos hoc tempore ſuae modo uoluntatis interpretes, non etiam ſuarum laudum explicatores eſſe uoluerunt, & eorum uirtus excelſo atque illuſtri ſita loco, ſatis ipſa per ſe nullo adhibito alienae praedicationis lumine in oculos omnium incurrit: laudandis ipſis, quod ueriſſime ac copioſiſſime facere poſſem, ſuperſedebo: tantum ex ueteribus hiſtorijs nonnulla proferam, ex quibus intelligatur, & ab ijs illos ortos eſſe maioribus, & in eorum opes atque imperia ſucceſſiſſe, qui ſibi poſteriſq. ſuis ampliſſimam gloriam nulla re magis quam frangendis, ac domandis noſtrae religionis hoſtibus, defendendaque apoſtolicae ſedis dignitate pepererunt. Quis eſt enim ita ueteris memoriae ignarus, ita in ſuperiorum temporum hiſtorijs peregrinus atque hoſpes, qui non Diui Ludouici Gallorum Regis optimi, ac ſanctiſſimi res pro Eccleſia fortiter geſtas, ſi minus e ſcriptorum monumentis cognouerit, at auditione certe aliqua acceperit?

Cuius

Cuius uiri per omem uitam domi forisq. spectata uirtus, & uiuum maxima laude cumulauit, & confecto huius uitae curriculo in caelestium concilio collocatum ad diuorum religionem & sanctimoniam consecrauit. Ab eo igitur, & Antonius Rex, & Ioanna Regina Nauarrae, duobus quasi riuis ex eodem capite manantibus originem ducunt: ut non sine diuino consilio sancti Regis soboles in plures familias sparsa atque diducta, post trecentos propemodum annos, matrimonij foedere copulata, in unam eandemque domum denuo coaluisse uideatur. Etenim & tanti herois progeniem quam latissime fundi ac propagari oportebat, ut a stirpe generis, ac seminis quamplurimis populorum rectoribus integra illa & incorrupta religio, quae in eo fuerat, ingeneraretur; & aequum erat, ex ea profectos tandem aliquando rursum inter se coniungi, ut exstarent, qui utraque stirpe possent Diuo Ludouico generis sui auctore ac principe gloriari. Quod si mihi fas est, Beatissime Pater, audiente te, in hoc augustissimo religionis antistitum consessu res diuinas attingere, & de diuorum sensibus, ac cogitationibus aliquid dicere: credo equidem Diuum Ludouicum, pro caritate illa, quae beatos ne tum quidem deserit, cum spes, & fides finem suum consecutae deficiunt, credo, inquam, eum e caelo in suos intuentem, horum de

quibus

quibus loquimur principum coniunctione laetari, & assiduis hoc a Deo precibus exorare, ut a se orti per sua uestigia gradiantur, utque in uero Dei cultu non tantum ipsi se populosque suos contineant, uerum etiam illius propagationem primam sibi omnium rerum putent. Inde fit igitur, ut & Galliarum Reges eius gloriae, quae conseruanda, et propugnanda religione paritur, principatum sibi praeter ceteros appetant; & qui eis genere proximi sunt (arctiori autem eos, quam Nauarrae Rex, & Regina, necessitudine attingit nemo) nulla in re magis elaborent, quam ut se perpetuo eiusdem laudis societate dignissimos praestent. Nam quid ego nunc Ludouicum, Philippi et re et cognomine Animosi Galliarum Regis filium, Diui Ludouici nepotem, Eburouicum Comitem, Regem Nauarrae, a quo per multos gradus numquam interrupto successionis ordine, hereditas regni ad Ioannam Reginam peruenit, eum igitur cur mihi pluribus uerbis commendandum putem? Quid eius Philippum filium? qui non tantum regni, uerum etiam patritae atque auitae uirtutis heres, pro Christianae pietatis defensione cum Granatae Rege, acerrimo per id tempus Christianorum hoste, magnum & diuturnum bellum, summa & fortitudine & prudentia administrauit. Theobaldi uero Campaniae Comitis, qui & ipse Nauarris

regio

regio imperio praefuit, uirtutem quis se umquam satis pro dignitate laudare posse confidat? qui cum totam prope aetatem in oppugnandis CHRISTI *aduersarijs consumpsisset, eiusque rei caussa, usque in Africam inuictum exercitum duxisset, multa proelia commisisset, multas uictorias reportasset, tandem e sacro bello, ad quod Diuum Ludouicum comitatus fuerat, rediens, paucis post eum diebus ad superos euolauit. Fuit, fuit illa semper, & adhuc est, in Nauarrorum Regibus uirtus, ut religionis defensioni alia omnia posthaberent: pro ea, quoties ita res ferret, non fortunas modo suas, uerum etiam sua capita sine ulla cunctatione in quodlibet periculum offerrent. Neque uero ita eos animatos esse mirabitur quisquam, qui cognouerit numquam eos ipsa regni sui insignia adspicere posse, quin recordentur antiquae maiorum suorum uirtutis, & laborum, quos illi pro religione nostra maximos maximeq. memorabiles pertulerunt. Ita enim memoriae proditum est, Castellae Regnum in Hispania quondam a triginta barbarorum Regibus, duce, atque imperatore Smaragdo, occupatum fuisse. Vnde cum illi magnum omnibus Christianis terrorem inijcerent, breuiq. se tota reliqua Hispania, quae Christianorum erat, potituros esse confiderent: Sanctium Nauarrorum Regem, collecto forti magis quam*

numeroso

numeroſo exercitu, aduerſus eos profectum eſſe, cum prius pulcherrimum clariſſimumq· iuſiuran dum iuraſſet, numquam ſe ex eo bello, niſi parta uictoria, reuerſurum · Excogitauerant barbari cum alia multa ad prohibendas noſtrorum incur ſiones aptiſſima, tum catenas quaſdam ferreas, quibus ita uias omnes occluſerant, ut equitatui, quo plurimum ualebant noſtri, omnis adempta ſpes faciendae in hoſtem irruptionis uideretur. Sed nihil uirium habent aduerſus prudentiam ſubdola, & aſtuta conſilia: debiles ſunt omnes aduerſus conſtantiam machinae: imbecilla & inutilis aduerſus fortitudinem multitudo · Deo duce per medios hoſtes ſibi & ſuis uiam ferro fa ciens Sanctius non prius deſtitit, quam barbaros fuſos, fugatos, caſtris exſutos docuit uictoriam non in munitionibus operibuſque bellicis, ſed in cauſſae bonitate poſitam eſſe: qui pro CHRISTI *nomine dimicarent, eorum impetum non poſſe ne collatis quidem in unum aliorum omnium uiribus ſuſtineri · Superatis igitur, & in poteſtatem redactis hoſtibus, omnium noſtrorum & imperatorum & militum incredi bilis concurſus ad Sanctium factus eſt: alius am plexari eum, alius ad genua adcidere, alius fortem illam dexteram barbarorum domitricem, Hiſpaniarum liberatricem, uictoriae confectricem, exoſculari: qui propter multitudinem pro*

pius

pius accedere non poterant, uultu, oculis, manibus, corpore, quascumque poterant, animi sui significationes dabant: una omnes uoce, & bellatorem fortissimum, & imperatorem inuictissimum consultabant. Inde cum de diuidenda praeda agi coeptum esset: quae tanta erat, quantam triginta potentissimorum Regum collatae unum in locum opes coaceruare potuerant: nemo erat in uniuerso exercitu, qui non ita sentiret, itaque praedicaret, quantamcumque sibi partem ex ea uel deposceret, uel etiam suo iure sumeret Sanctius, numquam tantum ad eum peruenturum esse, ut non multo plus ipsius uirtuti praeclarisque factis deberetur. Erat in castris barbarorum auri, argenti facti, infectiq. permagna uis: gemmarum maximi pretij admirabilis multitudo: multum tapetium, multum conchyliatae uestis, multum peristromatum: ut est illa etiam in bellis luxuriosa gens: armorum omnis generis optimorum & exquisitissimo artificio fabricatorum infinitus prope numerus: equi praestantes permulti: phalerarum, ephippiorum, ceterorumque ornamentorum equestrium incredibilis copia: captiui longe plurimi: ex quibus ingens pecunia confici posset: quibus omnibus ex rebus, Sanctium, ut quantum uellet sibi ipse sumeret, summo omnes consensu obsecrabant. Ille, alacri uultu, cum gratam sibi esse illam exerci-

tus

tus uoluntatem ſignificaſſet: Non me, inquit, barbaricarum opum cupiditas, ut in hoc bellum ingrederer, aut in prima acie stans corpus meum telis hoſtium obijcerem, induxit. Chriſtianae mihi pietatis ardor, & huius pulcherrimae regionis ab iniuſto immanium belluarum dominatu uindicandae ſtudium, faces ad eam rem, & ſtimulos ſubdiderunt. Nunc, cum id, quod uolui, diuino beneficio, & ueſtra milites uirtute conſecutus ſum: non committam, ut maiori animo uidear armatorum & ſtantium copias, quam inermium & iacentium ſpolia contempſiſſe. Ornamento ſint iſta primum immortalis Dei noſtri Diuorumque templis ac delubris: ut partim in ſacrarijs repoſita, partim e tholis pendentia, propagent in omne tempus memoriam noſtri: poſterosq. noſtros ad ſuſcipiendam ſemper magno animo religionis noſtrae defenſionem exſuſcitent. Ditent cetera egenos & exhauſtos, pro ſuis quemque meritis, milites: ut, cum iuuentutis ſuae firmitatem in periculis & laboribus conſumpſerint, habeant olim, quo ſenectutis infirmitatem in tranquillitate atque in otio ſuſtentare poſſint. Ego quidem, quod ad me attinet, praeter has catenas, quas ſpectantibus adiuuantibuſque uobis perfregi atque perrupi: & praeter illam gemmam, illam, quam meis manibus deie-

ctam,

ctam, illic iacentem uidetis (haec autem dicens, ostendebat illis prostratum, & in sanguine suo inuolutum exanimem Smaragdum) nullam omnino mihi mercedem, nullum praemium, aut postulo, aut appeto. Ergo ad conseruandam tam nobilis uictoriae memoriam, simulque ad incitandos successorum suorum animos, & ipse postea catenas pro insignibus gestauit; & instituit, ut iisdem insignibus ceteri post se Reges uterentur. Ac quoniam eo in proelio praecipuum quem dixi barbarorum ductorem Smaragdum sua ipse manu obtruncauerat: eiusdem nominis gemmam medio illarum catenarum complexu uoluit contineri. Quinetiam propter hanc aliasq. similes uictorias, Regibus Nauarrae honoris ergo tributum est, ut inungantur, coronentur, consecrentur. O beatum illud saeculum, cum Christiani & principes, et populi sine ullis discordiis, sine ulla opinionum uarietate ac discrepantia, summo consensu, omnes uires suas ad proferendos Christianae ditionis terminos conferebant. Nostra aetas & Christianos principes alios aliorum uiribus collisos attritosque uidit; & in populis, ne quid abesset miseriis nostris, grauissimas pestilentissimasq. seditiones ab improbis hominibus, qui cupiditatibus suis falso religionis nomen praetexerent, concitatas. Quibus malis finem per te

impositum

impositum iri, PIE *Pontifex optime & sanctissime, omnes ita confidunt, ut, si haec spes fefellerit, omnia quae possunt euenire miserrima maximeq. detestanda uereantur. Erexisti animos omnium, indicto, quod tanto opere optabatur, uniuersali Concilio. Iniecisti spem, fore, ut, haeresum peste sublata, sacrosanctum* IESV CHRISTI *nomen eodem animo, eadem uoce, iisdem ritibus ab omnibus inuocetur. Agedum Beatissime pater, ita te Deus ille, cuius tu personam in terris sustines, quamdiutissime, & quam felicissime Ecclesiae suae praeesse uelit, urge constanter, ut facis, istud propositum: omnemq. diligentiam adhibe, ad prohibendum, ne tam taetri mali contagio latius serpat. Memento, te nostrum omnium communem patrem, & pastorem esse: nostram omnium salutem ab eo tibi commissam, ac creditam, qui cum Deus esset, humana natura assumpta, quin sanguine suo uiam nobis in caelum panderet, non recusauit. Omnia speramus a te excitatum iri, quae iacere sentis, tantis tamque diuturnis dissensionibus perculsa atque prostrata. Videre iam uidemur illud tempus, cum per te constituatur ecclesiastici ordinis auctoritas, confirmentur ueteres ritus, prauae opiniones aboleantur, concordia, ne umquam postea dissolui possit, seueris legibus uinciatur. Multa perdidit ecclesiasticus ordo & ornamenta*

dignitatis, & praesidia stabilitatis suae: quae nisi per te recipiat, a nemine sibi restitui posse censet. Ad ea autem recuperanda cum ceteros Principes Christianos tibi affuturos esse credimus: tum Antonius Rex, & Ioanna Regina Nauarrae, se Regnumq. suum, et Bearniam, et quascumque denique summo cum imperio obtinent prouincias in tua potestate semper fore, seque, ut par est, obsequentissimos Ecclesiae filios, auctoritati tuae numquam non libentissime obtemperaturos esse, sanctissime pollicentur

D I X I.

ORATIO
DECIMASEXTA
HABITA. ROMAE
ANNO · ∞ · D · LXIV

SI *eorum, quae oratione tractantur, magnitudo & praestantia non aliunde, quam ex eius, qui de eis disserit, ingenio & dicendi copia penderetur: magnopere mihi uerendum esset, Beatissime Pater, ne hodierno die, in hoc augustissimo & ad dicendum amplissimo orbis terrarum loco, splendor ac dignitas maximarum pulcherrimarumque rerum, quarum explicandarum munus mihi mandatum est, ingenij mei tenuitate & orationis inopia imminueretur. Dicturus enim, huius clarissimi uiri Oratoris ad te regij iussu, quantum gaudium Rex Carolus nonus, te Pontifice declarato, perceperit, intelligo mihi faciendum esse, ut ueteri at-*

que usitato eorum qui ante me idem munus obierunt, instituto, de singulari atque eximia pietate, qua Reges nostri, multis abhinc saeculis prae ceteris omnibus perpetuo floruerunt, breuiter disseram: & non omnia quidem, quod infinitum esset, sed aliqua tamen eorum, quae illi tum pro religione, tum pro huius sanctae Sedis defensione pie fortiterq. gesserunt, commemorem: ostendam deinde, quanto studio atque ardore animi Rex noster iam nunc in hoc ineuntis adolescentiae flore per illorum uestigia gradiatur: quamque sibi huius praecipue laudis principatum appetat ac concupiscat: quibus expositis, illud quoque facile intelligetur, quantae ipsi curae esse debeat Ecclesiae status: qui cum, secundum Deum, ex Pontifice potissimum pendeat: quantopere te tali uiro his turbulentissimis temporibus diuinitus Pontifice creato sibi praeter ceteros gaudendum arbitretur. Quae omnia si quis ita se tractare posse confidat, ut rerum magnitudini orationis pulchritudo respondeat: eum oportet aut ita exercitatum esse in dicendo, ut facultate sua fretus, nihil sibi difficile atque arduum putet; aut ita inexercitatum, ut, errore ductus, rerum pondera & momenta satis acute atque intelligenter perspicere ac dijudicare non possit. Neque mihi nunc alia ulla res perculsum ac debilitatum hac cogitatione animum erigit

git ac confirmat, quam quod apud te dicendum est, Beatissime Pater, qui & ea sapientia es, ut, quanti quaeque res sit, ex natura ipsius, non ex ijs, quae de ea dicuntur, ponderes; & ea lenitate ac mansuetudine, ut eis, qui, potius quam officium deserant, eius onere opprimi malunt, facile ac libenter ignoscas. Mihi uero memoria uetera repetenti, & mentis oculos per antiqua Regum nostrorum decora circumferenti, non unde incipere, sed ubi desinere debeam, statuere difficile uidetur. Tanta est enim rerum ab eis gestarum magnitudo, tanta copia, ut neque possit quisquam, ne si mentiri quidem uelit, maiora confingere; neque, uera consectans, omnia tam breui temporis spatio persequi: sed aut ab ipso multa, aut ipsum a tempore deseri necesse sit. Nam quae tandem gens toto orbe terrarum nominari potest, quae semel susceptam IESV CHRISTI *saluatoris nostri religionem maiore constantia puram incorruptamque seruauerit? quae plures atrociores ue illius hostes aut exstinxerit, aut bellica uirtute domitos errorem suum deponere, seque ad Ecclesiae societatem recipere coegerit? quae Apostolicae Sedi laboranti tam saepe subuenerit, eamque tyrannorum iniquitate & iniuria oppressam non in pristinam modo dignitatem restituerit, sed tam multis ornamentis affecerit,*

tam firmis praesidijs muniuerit? Omnia, quae ab alijs regibus, aut gentibus in hoc genere gesta sunt, si unum in locum collata cum ijs quae nostri gesserunt comparentur, & numero eorum & magnitudine obruentur. Mille iam anni sunt, & aliquanto amplius, cum Hlodoueus, qui postea Hludouicus uocatus est, primus Regum nostrorum, salutari aqua ablutus, nomen in Christi militiam dedit. Neque diu cunctatus, suscepto bello in Visigothos, pertinacissimos haereseos Arianae defensores, eos commisso in Pictonibus proelio uicit, regemque eorum Alaricum manu sua interfecit. Neque multo post haud procul Burdigala reliquias eorum confecit in campo, qui ex eo etiam hodie Campus Arianus uocatur. Itaque ob id factum Anastasius Imperator, honoris caussa, tunicam ei purpuream, siue, ut tum loquebantur, blatteam misit, simulq. coronam auream magni ponderis, admirabili opere perfectam, multis ingentis pretij gemmis unionibusque col lucentem: atque eum per legatos non consulem modo ac patricium, sed defensorem Christiani nominis, sed liberatorem imperij, sed generis humani patrem uocauit: felicem praedicans, cuius potissimum manu diuina prouidentia illos urbis Romae euersores, prouinciarum uastatores, Dei hominumque hostes cadere uoluisset.

Ille,

Ille, ut principem uere magnanimum decuit, munera quidem Imperatoris non repudiauit: sed illam, quam dixi, coronam augustius quiddam & magnificentius esse duxit, quam ut cuiquam mortalium conueniret: dignam rem sacrario, dignam quae non humano usui, sed diuino cultui addiceretur: itaque eam summa cum ueneratione, in templum Lateranense missam, diuo Petro Apostolorum principi consecrauit. Nimirum ut belli principia ex solo diuini cultus studio exstiterant, ita uictoriae insignia non alibi, quam in celeberrimo aliquo templo, collocari par fuit: ut omnibus saeculis in illo nobili munere, non tam illa clarissimarum gemmarum multitudo, quam Hlodouei regis pietas religioq. fulgeret. Neque se tanto patre parum dignum praestit Childebertus: qui Almaricum Alarici filium, cui etiam, sanciendi foederis caussa sororem Hlotildem in matrimonium dederat, cum in paterna impietate perstare, ideoque in uxorem, quam abducere a Catholica religione non poterat, iniurium ac contumeliosum esse cognosset: bello eum persequi non prius destitit, & tyrannum ipsum obtruncauit, & populos, qui ei paruerant, ab Arianae opinionis prauitate reuocauit. O sancta bella, quae non ad unius hominis ambitionem, aut auaritiam explendam, sed ad ue-

ram & catholicam religionem latius ſpargendam ſuſcipiebantur. O felices uictorias, quae & uictoribus immortalem gloriam, & uictis aeternam ſalutem afferebant. Sed ita magna & memorabilia ſunt, quae mihi ſe ad dicendum offerunt, ut, cum ſingula intueor, nihil eorum ſine flagitio praetermitti poſſe exiſtimem: ita multa rurſus, ut, cum uniuerſa contemplor, plurima mihi neceſſario omittenda eſſe cognoſcam. Dagoberti tamen primi ſingularem eximiamque pietatem tacitus praeterire non poſſum: qui, & edicto propoſito, omnes qui fidem catholicam non amplecterentur, intra certam diem, aut Galliae finibus excedere, aut capitis ſupplicio affici iuſſit; & in reliquis uitae partibus ita ſe geſſit, ut, qui honores more noſtro relatis in diuos haberi ſolent, eos illi poſt mortem Eccleſia decreuerit. De Carolo autem Martello quid primum, quid poſtremum eloquar? Ille Saracenos, ferociſſimam, & Chriſtiano nomini inimiciſſimam gentem profligauit, quorum infinitam quandam multitudinem uno ad Ligerim proelio cecidiſſe, cum e noſtris pauciſſimi deſiderati ſint, hiſtoricorum monumenta teſtantur. Ille Friſios, impio falſorum deorum cultui deditos, & a Chriſtiana religione abhorrentes; repudiata ſuperſtitione, Chriſto initiari coegit.

Ille

Ille Visigothos & Saracenos coniunctis copijs bellum renouare & Narbonensem prouinciam occupare ausos aggressus, agros eorum cadaueribus strauit, fluuios eorum sanguine infecit. Ille, cum Gregorius tertius pontifex maximus, rebus suis diffidens, opem eius implorasset, Luitprandum, Longobardorum regem, ab hac urbe obsidenda, sola nominis sui auctoritate deterruit. Sed non omnia persequenda sunt. Vocat enim nos ad se Pipinus, neque me diutius de rebus suis tacere patitur. Hic ille est Pipinus, Beatissime Pater, ille inquam Pipinus, Patres amplissimi, a quo est Pontificum maximorum auctoritas a contemptu uindicata, opes auctae, potentia stabilita. Etenim, ut ab optimis auctoribus memoriae proditum est, cum Aistulphus rex Longobardorum uniuersam Italiam sub imperium suum subiungere meditaretur, iamq. Rauennam, et magnam praeterea Flaminiae partem occupasset, Stephanus secundus pontifex, cum prius opem ab imperatore Constantino petisset, atque ab eo neglectus esset, consilium coepit eundi in Galliam ad Pipinum: illum unum & ea pietate esse, ut auxilium sibi libentissime laturus esset; ijs uiribus, uti facile posset. Neque eum sua frustrata est opinio. Nam Pipinus & illum excepit ijs omnibus honoribus qui maximi poterant excogitari, usque eo ut ei obuiam profectus, tria

millia

millia passuum pedibus confecerit, manu sua frenum equi quo ille uehebatur tenens; & cum Alpes incredibili celeritate superasset, transportato in Italiam exercitu, tantum terrorem intulit Aistulpho, ut, collatis signis depugnare non ausus, Ticini se moenibus tueretur. Vbi tamdiu obsessus est, dum se omnia quae abstulerat, restituturum, neque umquam Pontifici molestiam exhibiturum, interposito etiam iureiurando, fidem daret. Qua postea neglecta, cum, longe lateq; omnia populatus, postremo hanc ipsam urbem obsidione cinxisset Pipinus, qui tamquam re confecta, in Galliam redierat, in Italiam denuo reuersus, uirtute & armis perfecit, ut Aistulphus supplex easdem condiciones denuo acciperet; neque prius pedem ex Italia mouit, quam praefectura Rauennatium, finibus longe maximis, ut pote quibus & Flaminia & Aemilia tota contineretur, Pontifici restituta est. Exstat adhuc tabula marmorea in ea turri, cui Borgiae nomen est, in qua haec omnia olim honoris ergo incisa & perscripta fuisse constat. Ita enim in ea adhuc legitur. PIPINVS · PIVS · PRIMVS AMPLIFICANDAE · ECCLESIAE · VIAM APERVIT · ET · EXARCHATVM · RAVENNAE · CVM · AMPLISSIMIS · *Pars tabulae, in qua reliqua scripta erant, aut casu aliquo, aut temporum, aut hominum iniuria confracta est.*

At

At aenea quidem & marmorea monumenta conficere ac consumere longinquitas temporis potuit: Pipini certe gloriam nulla umquam delebit uetustas, nulla inobscurabit obliuio. Sentio tantas res multo breuius multoque exsilius a me tractari, quam dignitati atque amplitudini ipsarum conueniret. Sed quis modus futurus erat, si quae sic quoque uix a me percursa sunt, ijs in singulis immorari, atque insistere uoluissem? Nunc quoque si de Caroli Magni laudibus disserere uellem, quantus se mihi campus aperiret? Dicerem Aquitaniam, in qua haereses denuo efferre se & subcrescere coeperant, ab adolescentulo perpurgatam. Dicerem immanissimam Saxonum gentem, semper uictam semper rebellantem, cum inter se constantia Caroli, & illorum peruicacia certarent, uix tandem continuo triginta trium annorum bello perdomitam, & abiecto idolorum cultu Christi leges accipere coactam. Dicerem Italiam uincendo peragratam, dignitatem Hadriani Pontificis uindicatam: Desiderium Aistulphi successorem, cum eadem, quae ille moliretur, oppressum: additam ditioni Pontificiae Corsicam: additos ducatus Spoletanum et Beneuentanum, additum quidquid Lucam et Parmam interiacet. Neque praeterirem reditum in Italiam, & Leonem tertium Hadriani successorem in sedem suam,

fractis

fractis & obtritis hostium Ecclesiae uiribus, restitutum. Illa uero quanto pleniore ore laudarem: relicto amplissimo & florentissimo regno, susceptum iter impeditissimum, & difficultatis ac periculi plenum, & ducto per tam uarias gentes ualidissimo exercitu, terram illam quae uagitus IESV CHRISTI *nascentis excepit, quae eum concionantem audijt, admirandis operibus certissima diuinitatis suae signa dantem obstupuit, spectauit sublatum in crucem, & suo sanguine peccata nostra expiantem, ex impiorum manibus ereptam & recuperatam. Talia quamlibet multa dicerem, multa tamen necessario praeterirem, summa omnia, & illo nobili Magni cognomine maiora. Quod si uellem ulterius progredi, & tum quae priscis temporibus Hludouicus Pius, Philippus primus, Hludouicus Crassus, Philippus Augustus, Diuus Hludouicus, alij reges, tum recenti memoria Franciscus primus, Henricus secundus, Franciscus secundus religionis & sedis Apostolicae caussa fecerunt, exponere: commemorare, quam multi ex eis ad eam defendendam in Italiam cum exercitu uenerint: quam multi Pontifices laborantibus rebus suis in Galliam confugerint: quam multa Concilia, cum alibi nusquam possent, in Gallia tuto ac libere celebrauerint: multorum dierum multorumq. uoluminum, non unius horae & unius o-*

ratio-

rationis negotium esset. Ob quae omnia semper summi Pontifices et quoscumque potuerunt hono res habuerunt regibus nostris, & ex omni antiquitate in scriptis suis eos omnibus exquisitissimis laudibus extulerunt. Exstat epistola diui Gregorij ad Childebertum regem cuius hoc principium est, " Quanto ceteros homines regia " dignitas antecellit, tanto ceterarum gentium " regna regni uestri culmen excellit. Innocentius tertius reges Gallorum, prae ceteris totius orbis regibus, ait semper Apostolicae sedi, ut ipsius uerba ponam, obsequiosos, & deuotos exstitisse. Honorius tertius eosdem opposuisse se tam quam murum inexpugnabilem pro populo Christiano. Gregorius nonus regnum Galliae ait esse quasi pharetram quam Christus sibi circa femur accinxit, ex qua sagittas electas extrahens, ipsas, ut sibi gentes, & regna subijciat, in arcu, ita enim loquitur, brachij potentis emittit. Regem Galliae Gregorius primus regem Catholicum, & praecellentissimum filium suum; Gregorius nonus Christianissimum inter omnes Christianos; Innocentius quartus Catholicum principem, & Christianissimum regem; Vrbanus quartus principem inclyta deuotione praeclarum, principem Christianissimum, praecellentium meritorum, athletam Christi strenuum, & solicitum fidei Christianae defensorem uocat.

Quae

Quae omnia honoris & dignitatis plenissima nomina, & illum, quem tot saeculis obtinuerunt, atque obtinent, inter omnes reges principem locum, reges nostri, non aut ambitione sua aut aliena assentatione consecuti sunt, sed ipsi suis sibi laboribus, suis periculis, suo sudore ac sanguine compararunt. Ab ijs igitur maioribus ortus Carolus nonus nihil aliud sibi studio habet, nihil aliud dies noctesque curat ac cogitat, quam quomodo possit eorum quam simillimus euadere, & quam nobilitatem a maioribus accepit, eandem tradere posteris suis insigni aliqua accessione cumulatam. Quam ad rem diuinus adolescens & ipse per se naturali quodam impetu animi fertur, & assiduis Catharinae matris, omnium, quas hodie sol adspicit, sapientissimae, ac praestantissimae mulieris uocibus incitatur. Itaque in ijs acerbitatibus, quas superioribus annis pertulit Gallia, habuit tamen aliquod solatium ex pulcherrimo spectaculo, matris omnia recta & salutaria suadentis, & filij omnibus maternis consilijs libentissime obsequentis. Quam multae ex eo adhuc puerulo auditae sunt uoces, erumpente foras seque iam tum patefaciente natura, quae & excellens acumen ingenij, & indolem uirtutis omnia mox egregia exempla editurae indicarent? quarum ego si nonnullas proferre instituam, facile conuincam, ne

que

que Cyri illius ueteris, neque Alexandri Magni dicta quaedam in pueritia, quae in admiratione sunt, ullo modo esse cum Caroli dictis comparanda. Sed nihil dicts opus est, ubi facta ipsa loqui quodammodo uidentur. Quis est enim hodie in terris locus, qui non audierit, quibus haud ita pridem Gallia procellis, ac tempestatibus agitata sit? Nam cum inaudita quadam ante hoc tempus calamitate multorum ex nostris hominibus animos nefariae quaedam & exsecrandae opiniones occupassent, atque ita in eis insedissent, ut ipsi nihil sibi non tentandum putarent, quo nobilissimum regnum ab Ecclesiae communione & ab huius sanctae Sedis obedientia abducerent: tanta ex eo consecuta est rerum omnium perturbatio, ut toti Galliae ultimum, quod impiorum potius capiti sit, uenisse exitium uideretur. Videre erat eadem in domo filios a patribus, fratres a fratribus, uiros ab uxoribus, propter hanc de religione dissensionem, capitali odio dissidentes. Neque se priuatis parietibus continuit mali uis. inita occulta primum, mox etiam aperta aduersus Deum, aduersus regem, & reginam, aduersus omnes recte sentientes scelerata consilia. Perditi quidam ac nefarij homines, quos illa furens turba, quasi nuper caelo delapsos noui euangelij doctores, sequebatur, conuocatos suos, nocturnis concioni

bus

bus, ad contemnendos magistratus, ad regium imperium tollendum, ad occupanda opida, ad caedem & sanguinem, ad rapinas & ad praedas incitabant. Horum uocibus, quasi quibusdam furiarum facibus, cum accensa impiorum pectora essent, itum est ad arma: occupatae improuiso opulentissimae ac munitissimae urbes: interceptae regiae pecuniae: direptae bonorum fortunae: ipsi aut expulsi, aut occisi: antiquissima & religiosissima templa partim spoliata, partim inflammata, partim diruta & solo aequata: quae deiecta non sunt, in ijs ea patrata, quae commemorari sine horrore non possunt. O illorum temporum uel memoriam ipsam acerbam ac luctuosam, cum de legum auctoritate sceleratorum audacia triumphabat: cum prostratae religioni uictrix insultabat impietas: cum tremefactis omnibus bonis, & optimo quoque pessima omnia metuente, uolitantium huc illuc, & in publicis ruinis bacchantium improborum uoces undique audiebantur. In his tantis malis ac difficultatibus Carolus rex plura se & difficiliora, propugnandae religionis caussa, fecisse, ac praestitisse, quam quemquam alium ex omni memoria principem, uere ac merito gloriari potest. Omnes enim alij in externos bella gesserunt; hic suis bellum inferre coactus est. Alij & a suis, & ab alienis adiuuabantur; hunc & sui, &

alieni

alieni oppugnarunt · Aliis, si uincerent, proposita erat, praeter gloriam, imperii ac potentiae suae amplificatio; sin uincerentur, erat, quo se reciperent · huic, siue uinceret, spectanda magna strages suorum, cum insigni uirium suarum imminutione; siue casu aliquo uinceretur, regno fortassis carendum fuit · Et haec tamen omnia eum non deterruerunt, quominus urbes suas obsideret, earum moenia tormentis bellicis quateret, agros popularetur, obsessos commeatibus intercluderet, proelia, in quibus multi fortissimi imperatores militesq. ceciderunt, committeret: omnia denique in solo suo faceret, quae in hostili fieri solent · Neque, ut opinor, aliud bellum aetate nostra gestum est, in quo, quidquid ex utraque parte periret, uni periret · Quamquam autem messes se suas, ut dicitur, urere intelligebat: tamen, quoniam integritas religionis aliter conseruari non poterat, omnia sibi perferenda esse statuebat · Reginae autem in illis tumultibus quod studium, quae solicitudo, quae concursationes fuerunt? quid non illa tentauit, quid non molita est, ut omnia quam minimo damno componerentur: ut et conseruaretur Catholica religio, quod semper ei praecipuum fuit, & quam minimum sanguinis funderetur? in quo fecit rem gentis suae nomini mirifice congruentem · Medicata enim

est consilio ac prudentia sua communibus totius Galliae malis; & eam se difficillimis temporibus praestitit, ut non iam uerius mater regis, quam mater regni nominari meritissimo possit. Eius enim praecipue, & aliorum regni sui procerum, consilijs, & uirtute fortissimorum imperatorum ac militum suorum, quorum alij occubuerunt, alij adhuc superstites sunt, Carolus rex Galliam ex atrocissima tempestate seruauit, & in eum in quo nunc est statum redegit. Quod si nondum omnia, quo uellemus plane perducta sunt: cogitare debemus, bene agi cum ijs, qui tam grauiter aegrotarunt, cum, etiam si nondum recuperarunt pristinam firmitatem, salus tamen eorum in tuto est. Etiam prudentes medici solent ex male affectis corporibus uitiosos humores paullatim educere: ne, si semel uniuersos exhaurire uoluerint, quos sanare conantur occidant. Non est uerendum, ne faciliora non perficiat is, qui iam difficiliora perfecit. Idem tandem erit exitus horum tumultuum, qui fuit eorum, quos olim Albigenses D. Hludouici temporibus concitarunt. Duodecim annos natus erat D. Hludouicus, cum ad regnum uocatus est. Carolum, aliquanto etiam minorem natu, fratris mors in regio solio collocauit. Tum Blanca regis mater, & filium sanctissime educabat, &, propter teneram illius aetatem, ipsa Galliam ad ministra-

ministrabat. Horum munerum utroque ita Catharina perfuncta est, ut omnes nihil perfectius fieri potuisse fateantur. Tum Albigenses, pueritiam regis occasionem suam rati, omnia in Gallia permiscere tentarunt. Albigensibus multo taetriores nostrorum temporum haeretici, eadem spe delusi, regem regno, regnum religione spoliare studuerunt. Illi cum saepe uicti, neque quiescere, neque ad sanitatem redire uellent, exstincti tandem deletique sunt. Non alia hos quoque fortuna, nisi resipiscant, consequetur. Ad errores Albigensium confutandos, & ad multorum animos eis liberandos, D. Dominici conciones & uitae sanctitas incredibiliter profuerunt. Non minus te Beatissime Pater, qui & in D. Dominici familia educatus es, & illum moribus refers, & singulari in nos Dei beneficio summam in terris auctoritatem obtines, Carolus rex ad hos exitiosos errores tollendos profuturum esse confidit. Nouit enim eximiam integritatem uitae tuae: nouit perpetuum purgandae Ecclesiae studium: nouit labores in extirpandis haeresibus ab ineunte aetate susceptos: nouit animum nihil nisi de Deo & de utilitate publica cogitantem. Neque nostris ignota sunt, quae tu ad mores hominum corrigendos, & ad auferendam improbis omnem maledicendi occasionem, & iam fecisti, & quotidie facis.

Refrenatas libidines, repressam & cohibitam luxuriam, expulsa nequitiae instrumenta, sublatam penitus omnem ecclesiasticarum rerum nundinationem, compositos, & iussu, & exemplo tuo aliorum mores, mutatam in melius urbis faciem, nos uidimus, illi audierunt. His omnibus ex rebus Carolus rex incredibile gaudium capit: & ut quod facis quamdiutissime facere possis, a Deo optimo maximo uotis omnibus petit. Quem animum suum ut tibi patefaceret, legauit huc clarissimum & nobilissimum uirum Iustum Turnonium, comitem Russilionis, magni illius Francisci Cardinalis Turnonij, cuius memoriam & tibi Beatissime Pater, & uobis omnibus Patres Amplissimi gratam esse ac iucundam scio, fratris nepotem, hominem, ut omnia uno uerbo complectar, suo genere dignissimum: cuius egregiam uirtutem & saepe alias, & proxime in illo memorabili aduersus haereticos proelio spectatam, rex ipse amplis & honorificis praemijs prosecutus est, cooptato eo in equites ordinis sui, & quinquaginta cataphractis equitibus praeesse iusso. Per eum Carolus rex Beatissime Pater sibi, & toti Ecclesiae de tuo Pontificatu gratulatur: te uerum IESV CHRISTI *uicarium, uerum Petri successorem, non dubitanter agnoscit: tibi, & huic sanctae Sedi uere, atque ex animo*

mo

mo quam debet obedientiam praeſtat ac defert: & ut certo ſperat, ſe, in omnibus quae a te praeſtari poterunt, a te adiutum, atque ornatum iri: ita ſe omnes uires ſuas ad Eccleſiae & Sedis Apoſtolicae defenſionem ſemper promptiſſimo animo collaturum, neque hac in re cuiquam mortalium conceſſurum pollicetur

DIXI.

ORATIO

DECIMASEPTIMA

HABITA. ROMAE XIIX. KAL. FEBR. ANNO. ∞.D.LXVII

VANTO opere gauisus sit uniuersus orbis Christianus, posteaquam auditum est, summum honorem, iam pridem summis uirtutibus tuis debitum, tandem aliquando tibi diuinitus delatum esse, PIE quincte Pontifex maxime, uel ex hoc intelligi potest, quod concepti ex ea re gaudij uis non uicinarum se regionum, ac prouinciarum finibus continuit, sed solis instar, omnia, simul ut exortus est, sua luce complentis, ad remotissimas gentes, & posita in ipsis Christianae ditionis finibus regna ad mirabili celeritate penetrauit. Neque uero ei contigit, quod uentis solet, qui cum, unde oriuntur, ibi uehemenissimi sint, ad longinqua fracti

fere,

ſere, debilitatiq· perueniunt; ſed quod ingentibus, uaſtiſque fluminibus: quae cum ab ortu ipſo magna ſint, perpetuo tamen aucta, & tumefacta progreſſu, eo maiores undas uoluunt, eo amplioribus, ac capacioribus feruntur alueis, quo a fontibus ac capitibus ſuis longius receſſerunt· Vt cum alijs permultis nominibus beatiſſimum te omnium mortalium praedicare liceat, tum hoc non minimum ſit, quod ex honore tibi habito, & ad illos qui eum tibi decreuerunt, immortalis gloria, & ad omnes bonos, qui eum tibi delatum audierunt, incredibilis laetitia redundarit· Ac ceteri quidem uiciniores principes, ac populi quanta omnes animorum alacritate recentem Pontificatus tui nuncium acceperint, ex legatis, quos ad te, gratulandi cauſſa, ſuo quiſque tempore miſerunt, cognoſcere potuiſti: hodierno autem die intelliges, etiam in illis regionibus, quibus Chriſtianorum imperium terminatur, quanto gaudio pij omnes exſultauerint, quas inter ſe gratulationes fecerint, quanto conſenſu meliora, & proſperiora omnia ſperare coeperint, cum, quo iam pridem ſanctitatis tuae fama peruenerat, eodem te in iſtam celſiſſimam dignitatis, atque honoris ſedem adſcendiſſe, perlatum eſt· Potentiſiſſimus enim, idemq· religioſiſſimus Princeps, Sigiſmundus Auguſtus Rex Poloniae, quam iucundus, & exoptatus ſi-

bi ſuisque populis eius rei nuncius acciderit, te ſtari cupiens, ea de cauſſa legauit huc illuſtrem uirum Petrum Barzium, Senatorem Regni, ex quo haec omnia non minus certo cognoſceres, quam ſi Regis ipſius non os modo intueri, & ſermonem audire, uerum etiam penitus perſpicere intimos ſenſus animi poſſes. Is cum mihi mandauerit, ut hodie apud te, in hoc dignitatis maieſtatiſq. pleniſſimo coetu, & de regni antiquitate, atque amplitudine, & de rebus, quas, multis abhinc ſaeculis, Polonorum Reges ad Chriſtiani imperij fines tum tuendos, tum propagandos, ſine ulla propemodum intermiſſione geſſerunt, & de ipſius Sigſmundi Augusti Regis pietate, animi magnitudine, fortitudine ac constantia, deque quotidianis pro Chriſtiana republica laboribus ac periculis dicerem: quaeſo obteſtorque te Beatiſſime Pater, tribue mihi hoc beneficium, ut, dum haec ſummatim perſequor, orationis meae curſus aura lenitatis ac facilitatis tuae adiuuetur. Maximas res, memoratuq. ac cognitu digniſſimas afferam, & quamquam notas atque illuſtres, tum ſuopte ſplendore ac magnitudine, tum propter regiae fortunae ſublimitatem, quae magnorum & potentum regum actiones obſcuras eſſe non patitur: tamen eo minus peruulgatas, quod Polonorum gens ſemper in praeclaris rebus gerendis,

quam

quam in ijs quae gessisset memoriae prodendis, occupatior fuit: semperque maiorum suorum uirtutem imitari, quam celebrare, gloriosius duxit. Atque ut, unde proposui, exordiar, & Poloniae Rex quam longe lateque dominetur, expediam: tota illa Germaniae pars orienti soli propior, quae est inter fluuios Guttalum, quem hodie Odram uocant, & Vistulam, qui antiquis temporibus Germaniam a Sarmatia diuidebat, & Sarmatiae quantum est a Vistula ad Borysthenem, & a ponto Euxino usque ad sinum Venedicum, inter quos plus mille Italica passuum millia interiecta sunt, illius imperio continetur. Regio prope tota aequa, & plana, multis magnisq. fluminibus & ad fertilitatem & ad mercaturas commodissimis irrigua, rebus ad uitam necessarijs usque ad abundantiam diues. Habitatorum autem ea multitudo, ut, cum equitatus regius ex solis nobilibus constet, centum quadraginta equitum millia armare, & in aciem secum, si res ferat, educere Rex Poloniae possit. Homines natura fortes & animosi, quique non facile aut uoluptatibus molliantur, aut periculis terreantur. Mortem per decus obitam, immortalitatis instar; uitam per dedecus retentam, quauis morte peiorem putant. Ignominiam, ut fugiant, nihil non fecerint; ut mortem, nihil. Haec hominum, haec locorum ingenia.

genia. Cinguntur autem omni propemodum ex parte ferocissimis gentibus, & partim ab Ecclesiae communione dissociatis ac diremptis, partim apertis & capitalibus Christiani nominis hostibus, ut in illo confinio, tamquam in communi quadam arce ac propugnaculo, fortissimi uiri ad sustinendam ac propulsandam barbarorum immanitatem, & ad agendas perpetuas pro Christianis omnibus excubias diuino consilio constituti ac collocati esse uideantur: quo essent ceteri Polonorum uirtute tecti, Polonorum laboribus quieti, Polonorum periculis tuti. Neque mihi uideor quidquam a suscepto munere facturus alienum, si breuiter exposuero, quemadmodum illos Deus, ante sexcentos abhinc annos, discussis errorum, quibus inuoluti erant, tenebris, ad euangelij lucem perduxerit. Quod dum facere ingredior, adeste quaeso animis, quicumque corporibus adestis, & in re maximi momenti diuinae bonitatis ac sapientiae magnitudinem considerate. Omnes fere magnae & memorabiles in rebus humanis mutationes aliquanto antea aut uno, aut pluribus illustribus ac notabilibus signis diuinitus portendi ac praesignificari solent. Cum igitur tempus illud appropinquaret, quo se Deus Polonis patefacere, eosque impia superstitione purgatos caelesti doctrina imbuere statuerat: aduentantis iam,

& in-

& instantis salutaris illius mutationis hanc, quam mox audietis, significationem dedit. Imperabat Polonis Ziemomistus Lesci filius, Princeps (quatenus haec conuenire in hominem non Christianum queunt) et iustitiae, et clementiae, & beneficentiae, & aliarum uirtutum laude cumulatus: & in quo nihil praeter Christi cognitionem desiderares. Huic cum multos annos sine liberis esset, grauiterq. ea re angeretur, tandem natus est filius, sed oculis captus: ita ut non facile dijudicari posset, maiorem ne dolorem percepisset ex orbitate, an perciperet ex unici filij caecitate. Omnia remedia, omnes medicorum conatus mali pertinacia elusit. Iam ad septimum annum peruenerat puer, eiq. patrio quodam ritu primam comam tonderi, nomenq. imponi oportebat: cum praeter omnium spem subito oculis uti coepit. Incredibili laetitia perfusus pater conuocatos ad se hariolos consulit quid ex tam admirabili successu filio suo, quid toti Poloniae portenderetur. Respondent, eo imperante, Poloniam mirabiliter illustratum iri. Ex ea spe atque omine puero nomen inditum Miecislao, quod gentis lingua significabat eum qui sibi gloriam gladio pariturus esset. Nullo enim alio modo illustrari posse Poloniam, quam bello, & armis cogitabant. Iam adoleuerat Miecislaus: iam ad uirilem aetatem peruenerat: iam

mortuo

mortuo patre rerum potiebatur: & ceteris quidem uirtutibus patri non absimilis, nihil cetero qui bello egregium aut memorabile gerebat: ita ut tota Polonia, & se credulitatis, & uanitatis uatum suorum responsa damnaret. Sed maius quiddam quam quod illi suspicati erant, parabat Deus. Miecislaus, ductis barbarico more septem uxoribus, nullos tamen ex ulla earum liberos procreare poterat. Interea fundente se, ac spargente quotidie latius Christiana religione, peruenerant & in Poloniam sancti quidam uiri: qui aut solitariae uitae, ut quietioris, & ad res diuinas sine ullo impedimento contemplandas aptioris, studio ducti, aut periculorum metu, in abditis, & remotis siluarum recessibus delitescentes, Christo, ut poterant, seruiebant. Horum quibusdam in animum immittit Deus, ut ad principem adeant, eique polliceantur & liberos, & alia multo maiora, si, repudiato falsorum numinum cultu, Christum uerum Deum agnoscere, & traditam ab eo doctrinam suscipere uellet. Ipse quoque diuini spiritus repentino tactus afflatu, promptum se, ac facilem salutaribus illorum monitis praebuit. Neque longius res ducta est, quam dum prima ac praecipua religionis nostrae capita edoceretur. Quae ut percepit, magna pompa, ac celebritate publice baptizatus, breui tempore totam Poloniam ad

Christia-

Christianam pietatem et exemplo suo incitauit, & cohortationibus, ac praemijs allexit; & minis, ac supplicijs aduersus pertinaces propositis perpulit. Tum demum cognitum est, quod Miecislaus totos septem annos caecus fuisset, significatam esse hoc modo diuturnam Polonae gentis caecitatem: quod, omnibus humanis auxilijs frustra tentatis, tandem diuino beneficio lucem adspexisset, fore ut populi quoque caecitas nulla humana ope sanabilis diuinitus depelleretur. Neque uana fuit hariolorum praedictio. Eo enim rerum potiente, Polonia splendore diuini luminis illustrata est. Notum est autem, interdum fieri, ut etiam superstitiosi & impij homines, Deo permittente, uera uaticinentur. Neque temere inditum nomen. Gladio enim sibi & suis gloriam peperit, non quidem ferreo, aut ulla ex alia materia confecto, sed gladio illo utrimque acuto, gladio spiritus, quod, ut ait Paulus, est uerbum Dei. Vt autem ab ea Ecclesia, quae ceterarum omnium mater ac magistra est, Christiane uiuendi leges acciperent, & ex eo fonte haurirent, unde nihil non purum & incorruptum hauriri potest, legatos miserunt ad Ioannem Pontificem eius nominis tertiumdecimum, per quos & eum, ut communem totius Ecclesiae pastorem, uenerarentur, & ab eo sibi peterent Episcopos mitti, a quibus regi, & quae sibi credenda,

denda,

denda, quaeque facienda essent, cognoscere accuratius possent. Misit ille Italorum hominum spectatae probitatis & eruditionis idoneum numerum: qui primi nouellas illas ac teneras nuper in horto Christi depactas ac consitas plantas, copiosis sanctorum praeceptorum imbribus irrigarunt. Huius Miecislai soror Adleida, cum Geisae Vngarorum Principi nupta esset, cohortationibus suis perfecit, ut ipse quoque cum tota Vngaria Christi sacramento adigeretur. Neque uero eius filius Boleslaus primus Poloniae Rex, aut maioribus suis laude bellica, aut patri propagandae religionis studio cessit. Qui suscepto aduersus Saxonas bello, & ea, quae illi dudum Polonis ademerant, recuperauit, & cum uniuersam illam oram ad Albim & Salam fluuios, & Chersonnesum Cimbricam, quae hodie Dania uocatur, sub Imperium suum subiunxisset, ut ostenderet, eam se uictoriam Christo quaesiisse non sibi, nihil in uictos acerbe, aut crudeliter statuit: sed cum eos ad accipendam Christi doctrinam compulisset, fixis memoriae caussa in Salae ripa tribus ferreis columnis, in Poloniam se recepit. Numquid igitur, ea laude contentus, otio se postea tradidit? Immo uero declarauit, numquam desidem atque ignauam esse uirtutem: nullas ei esse a praeclaris actionibus ferias: fortes & constantes uiros honestorum laborum ac mune

rum

rum perfunctione, non ad quietem inuitari, sed ad alia ex alijs assidue suscipienda incitari. Nam cum Prussi aliquot ante annis diuum Adalbertum interfecissent: eiusque corpus quidem ipse aequo auri pondere a barbaris redemisset, (mirum hoc quoque pietatis argumentum: sed in tanta temporis angustia multa necessario praetermittenda sunt) caedis autem ultionem in aliud tempus distulisset: tunc demum ratus aduenisse tempus illud, cum & punienda eorum audacia, & armis frangenda pertinacia esset, bellum eis intulit, neque magno negotio uictor non aliam eis poenam imposuit, quam ut erroribus suis depositis Christo initiarentur. Hic mihi Beatissime Pater, uenit in mentem, quod olim a quodam Graeco imperatore dictum est, qui a suis in exsilium pulsus, cum apud hostes, ad quos confugerat, multo lautius ac magnificentius haberetur quam apud suos, Perieramus, inquit, nisi perijssemus. Ita enim & qui ab illo principe uincebantur dicere poterant, se, nisi ab eo uicti essent, perituros fuisse. Quid ego iam, ut Pomerani a Boleslao tertio, Prussi a Boleslao quarto ad Christum, a quo defecerant, reuocati sint, persequar? Rerum me copia Beatissime Pater, inopem consilij reddit. Quod si in me ulla dicendi uis ac facultas esset, optarem equidem aliquam mihi non tam uberem ac copiosam ad dicendum materiam

dari:

dari: ut in singulis eius partibus accurate percensendis, copiose exornandis, artificiose exaggerandis iactare atque ostentare me possem. Nunc enim, ut pictor, cui in exigua tabella ingens aliqua multitudo hominum exprimenda est, nonnullorum uultus tantum atque ora, multorum summa modo capita ostendit, totum reliquum corpus abscondit: ita me, cui innumerabilia Polonorum regum ac populorum aeternis dignissima laudibus facta, in angustum unius breuissimae orationis curriculum concludenda sunt, multa quae si pandi explicariq. possent quasiq. spectanda proponi, incredibilem admirationem excitarent sui, delibare modo, & attingere, multa etiam significare potius, quam ostendere, necesse est. Ideoq. ne de bello quidem quod Boleslaus quinctus cognomento Pudicus aduersus Iazigas, qui hodie partim Valachi, partim Vngari sunt, gessit, copiosius dicam: tantum quasi praeteriens admonebo, eum, cum gentem illam ferocissimam deuicisset, illos omnes, quorum uirtuti, ut ait uetus poeta, fortuna belli pepercerat, quasi opima quaedam spolia Christo consecrasse, neque aliud eis, quam ut Christiani fierent, imperasse. Ad Iagellonem enim Sigismundi Augusti proauum festinat animus, cuius admirabili insitataeque uirtuti utinam par a me adferri posset orationis genus. Sed ita prorsus existimo:

omnes

omnes qui ubique ſunt eloquentiſſimos homines, ſi communi ſtudio ad eum celebrandum quidquid habent in dicendo uirium conferant, omnia tamen illius dignitate inferiora dicturos. Id ita ſe habere, eos, qui me attente audire non grauabuntur, facile cognituros eſſe confido. Lituania Beatiſſime pater ampliſſima, & fortium uirorum feraciſſima regio, ceteris finitimis populis ad religionem Chriſtianam adductis, in ueteri ſuperſtitione perſtabat. Colebant autem eius prouinciae homines ignem pro deo, ei aras, ei templa ponebant, eum ſumma diligentia in celeberrimis quibuſque opidis perpetuum aſſeruabant. Fulmini quoque diuinitatem quandam ineſſe credebant, idque ſua lingua Deum Percunum nominabant. Sed & lucos & ſelectas quaſdam in ſiluis eximiae proceritatis arbores uenerabantur ut deos. Viperis quoque & alijs ſerpentibus eundem tribuebant honorem. Quiquid horum uiolaſſet, inexpiabile ab eo ſcelus conceptum putabant. Cum hoc per ſe miſerabile erat, talem tantamque prouinciam tanto tempore in tanta errorum foeditate uerſari, tum illud accedebat incommodi, quod gens bellicoſa, & ferox finitimos ſibi Chriſtianos quotidianis incurſionibus laceſſens numquam quieſcere patiebatur. Ei genti annos ab hinc amplius ducentos uiginti imperabat Iagello, idemq. prae-

terea & Samogitiam, & magnam Russiae partem obtinebat, fortis & strenuus princeps, & quamquam religionis nostrae mysterijs nondum initiatus, tamen, ut qui Christiana matre genitus esset, animo ab ea non prorsus alieno. Cum igitur per id tempus mortuo Hludouico Vngariae & Poloniae rege, regni proceres de Heduigi eius filia, ad quam regnum delatum erat, in matrimonium collocanda deliberarent, ecce ab Iagellone legati, qui renunciarent, eum cum omnibus suis uelle Christianum fieri, petere ut sibi Heduigis uxor daretur: hoc si fieret, paratum esse omnes ditionis suae prouincias cum Poloniae regno ea lege coniungere, ut numquam diuellerentur. Quam lubentibus animis Poloniae proceres eam legationem audierint, nihil opus est dicere. Sustulerunt manus ad caelum, & gratias egerunt omnium bonorum auctori Deo, qui tandem illorum populorum misertus, eam mentem immisisset Iagelloni. Ipsa tamen Heduigis, in qua eximiam formae pulchritudinem singularis modestia aequabat, nihil de matrimonio suo sine matris auctoritate statuere uoluit: totamq. rem ad illius uoluntatem reiecit. Missi ad eam oratores in Vngariam, quo se mortuo uiro contulerat, quibus illa responsum dedit pietatis et prudentiae plenum. Longe a se abesse eam mentem, ut quidquam impedire uellet, quod & ad

amplifi-

amplificandum regnum Poloniae, & ad religionem latius ſpargendam pertineret. Cogitarent Poloni, & in commune conſulerent, req. mature deliberata id facerent, quod & Deo acceptiſſimum, & regno utiliſſimum putarent fore. De procerum igitur ſententia, conſtituto ad nuptias celebrandas die, Cracouiam magno ſaeptus comitatu uenit Iagello: & quia fortaſſis a matre puer acceperat, ſanctos illos reges, quorum memoriam nuper Eccleſia recolebat, ad adorandum Chriſtum recens natum non ſine muneribus ueniſſe, ne ipſe quidem immunis ad Chriſtum uenire uoluit, eiq. pro munere non thus, non aurum, non myrrham, ſed fratres ſuos, quos ſecum baptizari uoluit, ſed Lituaniam, ſed Samogitiam, ſed Ruſſiam, ſed omnes uno uerbo quos in poteſtate habebat populos obtulit. Quam iucundum illud non hominibus modo, ſed angelis ipſis fuiſſe ſpectaculum credimus, cum uir fortiſſimus ad ſacros fontes incredibili alacritate properaret, cum ſe in uas ad eam rem praeparatum cupidisſime immergeret, cum magna & clara uoce Deum & homines teſtaretur, ut in ſe aqua illa ſpargeretur, ita ſe pro Chriſto ſanguinem ſuum ubi res ferret ſparſurum eſſe. Baptizatus igitur & nouo nomine, Vuladiſlaus Iagello dictus, poſtridie idus Februarias, eodem die reginam in matrimonium duxit, neque multo poſt conſecratus

& inunctus, ac coronatus rex Poloniae, totum eum annum in pacando regno consumpsit. Eo autem anno, qui proxime secutus est, cum ei nihil longius uideretur, quam dum populos suos in Christianorum numerum aggregatos uideret, comitatus uxore & multis principibus uiris, multis item Episcopis ac sacerdotibus in Lituaniam profectus, quam multis, quam certis, quam inusitatis documentis pietatis suae magnitudinem testatus est? Nam cum populum aegre ab inueterata superstitione auelli uideret, ipse omnibus inspectantibus, manu sua illis quas aliquando coluerat arboribus magna ui secures impingens, easque ab radicibus deturbans, tum ingentem uim aquae profundens in illos tamdiu adoratos ignes, Non est, clamabat, non est Deus quod excindi ac deijci, non quod exstingui potest. O mirificos deos, quorum alter alteri pro pabulo est, alter alterum absumit. In uenenatis autem & mortiferis animalibus quae potest esse diuinitatis similitudo? Agnoscite, agnoscite miseri errorem uestrum, & resipiscite, et tandem aliquando mentis oculos ad Deum omnium rerum effectorem conuertite: ne, dum aeternum (ut falso putatis) ignem colitis, in alium ignem uere aeternum incidatis. Simul haec, simul eis religionis nostrae principia, ut poterat, edisserebat: ut eodem tempore & uetus ille ignis pro deo habi-

tus

tus exſtingueretur, et nouus ignis diuini amoris in eorum pectoribus accenderetur. Cumque neque ſacerdotes quos ſecum adduxerat, Lituanicam linguam, neque Lituani ullam aliam intelligerent, ipſemet eos ſummam fidei noſtrae ab apoſtolis traditam, quam ſymbolum uocamus, ipſe formulam precandi a Chriſto Ieſu inſtitutam, ipſe cetera quae diſcere ſolent iJ, quos catechumenos uocamus, in Lituanicum ſermonem conuertens, neque ullum in ea re laborem ſubterfugiens, edocebat. O regem rari, & ſingularis exempli. O ardorem animi commemorabilem. O pietatem omnibus ſaeculis praedicandam. Ita igitur inflammauit Lituanorum animos, ut ad danda Chriſto nomina, & ad ſacroſanctam illam aquae adſperſionem ſimul omnes facto agmine concurrerent, ſeq. longiorem moram pati non poſſe clamarent. Ideoq. ſolis nobilibus ſingulatim baptizatis, cetera multitudo idem ſacramentum cateruatim diſtributa ſuſcepit. Quid ego nunc exſtructarum ab eo ſacrarum aedium multitudinem, quid diuitiarum eccleſiaſtici ordinis hominibus attributarum magnitudinem exponam? Quid ſuſceptos in Samogitia ad Chriſtum traducenda labores, & obita eadem illa munera, quae in Lituania obierat? Illud uero minime praetereundum eſt, quod ne regnandi quidem ſuauitas, maxima illecebra peccandi, quae

saepenumero multos aduersus alia omnia satis firmos abstulit, ullam uim habuit, ad Vuladislai fidem ac constantiam labefactandam. Nam cum Bohemi, quorum animis paullo ante Ioannes Hus & Hieronymus Pragensis pestiferum opinionum suarum uirus afflauerant, mortuo Vencislao rege suo, legatos ad eum misissent, per quos ei regnum deferebant, multisq. precibus obsecrabant, ut id aut ipse, aut Vitoudus frater ipsius patruelis susciperet, maximo uterque animo eorum preces repudiauit, addita illa nobili, & numquam satis celebrata uoce: Religionem sibi esse haereticis imperare. Non patitur temporis breuitas, ut aut plura de hoc dicam, aut de eius filio Vuladislao tertio Poloniae & Vngariae rege, qui, ut Pontificis maximi auctoritati pareret, cum Turcis, quos diu uexauerat, multisque proeliis fuderat, fregerat, afflixerat, redintegrato aduersus pactas cum eis indutias bello, tum quoque magna eorum edita strage, in ipsa tandem acie fortissime dimicans interfectus est. Eademq. me caussa cogit, tum alios aliquot reges silentio inuoluere, tum in Sigismundo primo Sigismundi Augusti patre laudando esse breuiorem. Cuius pietatem quidem ac religionem magnificentissima templa partim instaurata, & refecta, partim ditata, partim etiam a fundamentis excitata, & perpetuum prohibendarum

a re-

a regno suo nouarum opinionum studium; bellicam uero fortitudinem tam multae, tamque memorabiles de Moschis, Valachis, de Tartaris, de Turcis uictoriae, et, ut cetera taceam, octoginta Tartarorum millia uno ad Borysthenem proelio profligata testantur. Qui cum octoginta duos uixisset annos, carus suis, metuendus hostibus, utrisque uenerandus, satur uitae, satur gloriae, moriens, Sigismundum Augustum non regni magis quam uirtutum suarum heredem reliquit. Hic si praesens adesset Beatissime pater, sanctissimos pedes tuos deosculatus, hac ad te oratione uteretur. Magno gaudio affectus sum, Pater sanctissime, cum te ad Ecclesiae gubernacula admotum, & in isto celsissimo inter mortales solio collocatum esse cognoui. Qualem enim iamdudum certa & constanti fama esse te acceperam, tali gubernatore nauim Ecclesiae in his turbulentissimis tempestatibus egere intelligebam. Quem in locum Christiana resp. deducta sit, etsi dubitandum non est, quin tu ex ista edita ac praecelsa specula optime uideas, nos tamen qui ab hostibus undiq. circumsessi sumus, certe propius intuemur. Et ab hoste immanissimo ac potentissimo inuadimur, & domesticis seditionibus laboramus. Neque ulla res maiores ei animos facit, quam quod intelligit, grauiori, & implacabiliori odio Christianos a Christianis, quam

Christianos a Turcis dissidere. Ita qui coniuncti ac conspirantes terrori essemus, diuisi ac dissentientes ludibrio & despectui sumus. Iamq. mali uis, inuitissimis, & nequidquam retinentibus nobis, non obscure per partes usque adhuc integras serpit. Et alia hoc regna nuper magno bonorum omnium maerore senserunt; & nos, quamquam omnia prohibendi caussa facimus, peruincere tamen non possumus, ut nihil populis nostris uicinitate ac contagione noceatur. Em, numquam ne his tot, tam grauibus, tam diuturnis calamitatibus remedium aliquod reperietur? At tu Beatissime pater, cuius & apud Deum preces propter sanctitatem, & apud homines iussa propter auctoritatem plurimum ualent, per illam qua genus humanum complecteris caritatem, per illam curam quam Christianis omnibus & debes & praestas, per illum ipsum, cuius in terris uice fungeris, Iesum Christum, succurre ac subueni communibus malis, & o-nes cogitationes, omnia consilia, omnem auctoritatem ac potentiam tuam confer ad Christianos populos & purgandos ab erroribus, & firma ac stabili concordia inter se deuinciendos. Quod igitur rex ipse per se facere propter locorum distantiam non potest, id per hunc clarissimum uirum oratorem ad te suum facit: per eum tibi gratulatur: per eum ad te omnes uires ac

copias suas defert: per eum tibi & huic sanctae Sedi obedientiam praestat: quamque laudem a maioribus suis hereditariam accepit excubandi assidue pro Christianis, & quicumque hostes Christi atque Ecclesiae fuerint, eosdem semper habendi pro suis, eam se diligentissime, ut semper fecit, conseruaturum, neque umquam ab eorum uirtute degeneraturum esse promittit. Tibi autem Beatissime pater, cum omnia fausta & prospera precatur, tum quo facilius ea quae a te exspectantur perficere possis, illud a Deo uotis omnibus petit, ut publico Ecclesiae bono non minus diu Pontifex uiuas, quam te Pontificatu dignum uixisse, omnes, qui uere & incorrupte iudicant, confitentur

DIXI.

ORATIO
DECIMAOCTAVA
NON . EST . HABITA

I quis est qui scire cupiat, Beatissime Pater, quanto gau dio perfusus sit Alfonsus II. Ferrariae Dux, posteaquam te in summum istum & caelo proximum dignitatis, atque amplitudinis gradum communi patrum omnium uoluntate ac iudicio sublatum esse cognouit: is, si orationem meam cogitatione sua subsequi, quas que ille gaudendi caussas habuit, earum unaquae que quantum ponderis ac momenti habeat, dili genter expendere uoluerit, simul & id quod cu- pit intelliget, & mihi, si forte illius gaudij ma gnitudinem uerbis exaequare non potuero, igno scendum potius, quam succensendum putabit. Nam cum ea dicendo tractanda sunt, quae nullo uerborum genere satis exprimi possunt, acris & intelligentis aestimatoris est, non dicentis

imbe-

imbecillitatem accusare, sed eo ipso potius argumento uti, ut id quod agitur singulare quiddam & eximium esse iudicet, quod ad id exprimendum nulla potuerit satis uehemens, atque illustris oratio reperiri. Alfonsus autem secundus ut insignem quandam laetitiam perciperet ex eo, quod sapientiae tuae summa totius Ecclesiae gubernatio delata esset, cum ijsdem illis caussis adductus est, quae ceteros quoque principes Christianos admirabili ob eam rem uoluptate cumularunt, tum alijs etiam quibusdam ad se proprie pertinentibus, quae in communi omnium gaudio gaudium ipsius maius, & insignius reddunt. Ac primum quidem gratissimum ei, atque optatissimum accidit, illi potissimum summam rerum concreditam esse qui per omne anteactae uitae spatium talem se praestitisset, ut tamquam perfectum & absolutum antiquae illius innocentiae, & integritatis exemplum omnium praedicatione commendaretur. Quis enim per illum, cuius in locum in terris obtines, rerum omnium praepotentem Deum, multos iam annos ad istam sanctissimam sedem prouectus est, te uno ijs omnibus uirtutibus, quas bonum, & omni ex parte absolutum principem habere decet, ornatior? Qui cum intelligeres, animum humanum duabus praecipue rebus perfici, & ad illud, ex quo ductus est, diuinitatis

exem-

exemplar proxime accedere, cognitione primum, & intelligentia earum rerum quae dignae ſunt in quibus ſtudium collocetur, deinde procurandis hominum commodis, iiſque actionibus ſuſcipiendis, ex quibus quam maximus fructus ad quam plurimos perueniret: iam inde a principio ita uitam inſtituiſti tuam, ut perpetuo ad eos quos dixi fines omnia retuliſſe, neque umquam ullum temporis punctum mentis aciem ab eis deflexiſſe uidearis. Itaque totum illud adoleſcentiae tempus, cui & communi hominum conſuetudine, & quadam prope ipſius naturae tacita lege maior quaedam licentia tribui ac permitti ſolet, a te, non in remiſſionibus animi, neque in eis uoluptatibus, quibus aetas illa plerumq. etiam ſine reprehenſione capitur, poſitum, ſed in asſidua praeſtantium doctrina uirorum conſuetudine, diligentisſimaq. cum omnium honeſtarum artium, tum earum praecipue, quae populorum rectoribus neceſſariae ſunt, perueſtigatione conſumptum eſt. Neque uero te ab eo, quod tibi propoſueras, curriculo aut deterrere poſtea laboris aſperitas, aut auocare uoluptatum blandimenta potuerunt. Qui ſemel ad ſolidam & immortalem gloriam recto itinere contendere penitus imbibiſſes, omnia tibi, dum eo quo inſtitueras, peruenires, contemnenda, & pro nihilo putanda eſſe duxiſti. Nimirum illam tu uirtutis

pulchri-

pulchritudinem, quam Plato, si cerneretur, mirabiles sui amores excitaturam esse dicebat, non corporeis, sub quos illa non cadit, sed ijs, qui, si nulla cupiditatum nubes opposita est, multo perspicatius & acutius cernunt, animi oculis uideras: eiusque desiderio incensus, nisi adepta ea, uitam ipsam tibi acerbam, atque insuauem fore statuebas. Igitur cum Patauij primum, deinde Bononiae, defixus in praestantissimarum artium studio, primam aetatis partem exegisses, ijsque adolescens egregie nauatae in studijs operae insignibus atque ornamentis affectus esses, quae amplissima in eis ciuitatibus tribui solent: iudicasti tibi iam esse ex domestico illo, & umbratili uitae genere, quod ad illud usque tempus, flagrantissimam illam cognitionis & doctrinae sitim explere cupiens, necessario colueras, in solem, quod dicitur, & in puluerem prodeundum: tempus esse, ut praeclara illa semina, quae diligenter subacto ac praeparato animo colueras, omni ratione foueras, alueras, auxeras, efferrent tandem ipsa se, & fructus exspectatione dignos hominum generi afferrent. Nec enim te fugiebat, omnem cognitionem, quam nulla consequeretur actio, mancam quodammodo & inchoatam esse: qui se ita studijs abdidissent, ut nihil ex eis ad utilitatem publicam protulissent, eos numquam magnopere commendatos, saepe etiam

repre-

reprehensos ac uituperatos fuisse. Quapropter in patriam reuersus, ut, quae te prima urbs nascentem gremio, & sinu suo exceperat, eadem quoque primos perciperet industriae tuae fructus, non tantum magnas controuersias, inter principes ciuitatis ortas, cum illi te communi consensu iudicem sumpsissent, sapientissime diremisti, uerumetiam sedatis grauibus illis inter Franciscum Sfortiam Mediolani ducem, & Ioannem Iacobum Medicem fratrem tuum discordijs, pacem, pacem inquam, qua nihil optabilius est, nihil salutarius, ciuibus tuis insperantibus reddidisti. O felix, & auspicatum principium. o praeclare positum rudimentum. Quid non bonorum ab eo sperare poterant ciues, qui primum uirtutis suae specimen pace, & priuatim, & publice componenda dedisset? Sed uidelicet illa tanta uirtus maiorem aliquem campum in quo excurreret, maius theatrum in quo spectaretur, requirebat. Roma te, Roma urbium princeps iam tunc ad se uocabat, & sub cuius olim imperio beata futura erat, eius praesentis uirtutem tanto ante gustare, ac cognoscere cupiebat. Romam igitur uenisti, ubi uirtutis tuae tam multa, tamque luculenta testimonia, & pace, & bello dedisti, ut Paulus III. P. M. quem & omnes confitentur, & res ipsa loquitur, cum in ceteris rebus

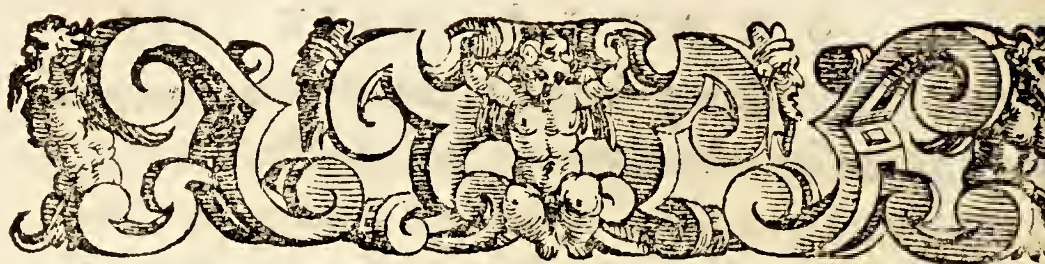
rara quadam & exquisita prudentia, tum miro in pernoscendis hominum ingenijs acumine, & acerrimo in ponderandis cuiusque meritis iudicio praeditum fuisse, cum in plurimis maximi momenti negotijs prudentiam, fidem, magnitudinem animi tuam expertus esset, primum quidem te Epidaurio Archiepiscopatu cohonestauerit, deinde uero absentem reipublicae caussa in augustissimum et sanctissimum Cardinalium Collegium adsciuerit. Hic ego, si, quod poetae solent, idem nobis quoque facere liceret, Nestoreum mihi aliquod, aut Vlixeum eloquentiae flumen optarem: ut quemadmodum una cum honoris amplificatione, tua semper uirtus accreuit, ita mea quoque in explicatione laudum tuarum, quasi per gradus attolleretur, & seipsa grandior, ac sublimior fieret oratio. Vix enim fas uidetur de raris inusitatisq. rebus dicentem, usitato, et quotidiano genere sermonis uti. Sed in hac conscientia tenuitatis meae una me cogitatio subleuat, quod apud eos me dicere intelligo, qui rerum a te diuinitus gestarum non testes modo ac spectatores, sed existimatores etiam & exornatores fuerunt. Nam quo die tot amplissimi & illustrissimi Cardinales, non inconsulto aliquo & subito animorum impetu, sed post accuratam in Conclaui aliquot mensium deliberationem, ad deferendam tibi summam in Ecclesia potestatem consenserunt,

ſerunt, eodem die apertiſſimum iudicium de perſpecta ſibi & explorata tua omnis generis praeſtanti & eximia uirtute fecerunt. Quare non eſt mirandum, ſi, te tali Pontifice creato, Alfonſus II. Ferrariae Dux, qui ſtudium quoddam incredibile erga hanc ſacroſanctam Sedem a maioribus ſuis quaſi hereditarium accepit, tanto ea ex re gaudio affectus eſt, quantum neque mea, neque cuiuſquam oratione exprimi poteſt. Nam ad eas laetitiae cauſſas, quae communes ipſi ſunt cum ceteris omnibus Chriſtianis principibus, non parui quoque ponderis aliae accedunt. Primum quod, Eccleſiae cliens cum ſit, omnes opes, ac facultates ſuas huius ſacroſanctae Sedis auctoritate nixas & fundatas eſſe non ignorat: ut etiam hoc nomine impendio magis omnibus, quae ad eius dignitatem pertinent, affici debere uideatur. Deinde, qui & patrem habuerit amplitudinis tuae ſtudioſiſſimum, & ipſe non paterni magis imperij quam illius in te obſeruantiae hereditatem creuerit, ſciatq. praeterea e ſuis omnibus neminem eſſe cuiuſcumq. ordinis, qui non eodem plane animo ſit ſemperq. fuerit, quique honori tuo ex animo, atque ex illa ſumma uoluntate non fauerit, cui dubium eſt, quin is, facta ad gloriam tuam ea, quae maxima fieri potuit, acceſſione, incredibilem quandam ex eo hauſerit uoluptatem? Poſtremo, qui ſeſe haud ita pridem

cum

cum Illustrissimo principe Cosmo Florentinorum & Senensium duce, gentili tuo, ducta in matrimonium illius filia, affinitate deuinxerit, cur non immortaliter gaudeat, qua ex gente ipse uxorem acceperit, ex eadem qui uniuersam Ecclesiam cum summo imperio regeret exstitisse? Ille uero statim accepto nuncio sese in uiam dedisset, neque ullam moram interponendam putasset, quin praesens tibi gratularetur, pedibusque tuis suppliciter aduolutus in tua potestate esse se ac semper fore ostenderet, nisi prius perculsis & afflictis nec opinata patris sui, optimi ac praestantissimi principis morte, suorum animis aliquid consolationis adhibendum esse duxisset. Quam quidem excusationem partim ineuitabili necessitate, partim naturali pietate subnixam, a te, Beatissime Pater, aequo animo acceptum iri confidit: quodque multo antea, si licuisset, facturus erat, ad pedes tuos prostratus, te patrem ac dominum agnoscit, tibi se suaque omnia in fidem & clientelam tradit: & ut una cum sententia uerborum quoque formulam apud maiores hanc in re usitatam retineamus, DEBITAM TIBI · OBEDIENTIAM · PRAESTAT : *seq. semper non ad fortunas modo suas, uerum ad sanguinem quoque & uitam pro huius sanctissimae Sedis dignitate profundendam paratissimum fore, omni asseueratione confirmat*

DIXI. R

ORATIO DECIMANONA

HABITA . ROMAE V . KAL . QVINCTIL. ANNO · ∞ · D · LXVI

N *communi omnium Christianorum principum gaudio, quo eos optatissima summi honoris ad te concordibus horum amplissimorum patrum suffragijs delati fama cumulauit, Pie V. Pontifex Maxime, si praecipuam quandam ac prope singularem Alfonsi secundi Ferrariae Ducis laetitiam exstitisse dixero, uereor ne quis id magis ex ueteri, & quotidiana omnium consuetudine, quam quod ipsi praeter ceteros gratum id ac iucundum acciderit, a me dictum arbitretur. Ita enim iam usitatum est, ut omnibus Pontificibus, omnium principum nomine eadem illa dicantur, ut & eos qui audiunt uerisi-*

uerisimile sit ea modo sibi uideri audire, quae cuilibet alij eundem adepto honorem dicerentur: & ij qui dicunt non tam ex suo sensu orationem depromere, quam ex uetere aliquo libro sollemnem, & certis conceptam uerbis gratulandi summis Pontificibus formulam recitare uideantur. Neque uero dubitari potest, quin aequissimum atque honestissimum sit, quemcumque hic amplissimus ordo ad Ecclesiae gubernacula admouerit, quando totum illud negotium non humanis consilijs, sed diuini spiritus instinctu atque afflatu administrari certissimum est, eius ut ceteri quoque principes libentissimis animis imperium accipiant, auctoritatem agnoscant, leges obseruent, se suaq. omnia eius potestati tradant ac permittant: eum denique, qui Deo maxime placuit, sibi quoque gratissimum acceptissimumque esse profiteantur. Sed tamen & longe alia illa est animorum alacritas, cum homines eum quicumque sibi rector diuinitus datus est libenter accipiunt: alia cum, quem semper ipsi eo munere dignissimum iudicarant, quemque semper toto pectore optauerant, eum diuino quoq. iudicio probatum uident: & quamquam omnium publice interest, qualis sit Pontifex: non est tamen obscurum esse quosdam populos quosdamque principes, quorum id priuatim multis de caussis maxime intersit. Ex qui

bus ut unum esse Alfonsum secundum Ferrariae Ducem omnes homines intelligant: neque uulgarem illam, aut mediocrem laetitiam fuisse, qua ipse accepto Pontificatus tui nuncio perfusus est, idque eo dici, non quod ita dici soleat, sed quod uerissimum sit: constitui, si per te liceat, Beatissime Pater, primum quidem breuiter exponere, cur tibi potissimum boni omnes communibus uotis istum honorem mandari & optauerint, & optare debuerint, deinde uero quas priuatim caussas Alfonsus habuerit, propter quas eximiam quandam ex eo perceperit uoluptatem. Sed quoniam prior orationis meae pars explicari aliter non potest, quin de tuis laudibus nonnulla dicantur, idque cum aliqua tua molestia fieri necesse est: propterea quod, ut quisque laude dignissimus est, ita minime libenter laudes suas audire consueuit, supplex a te etiam, atque etiam peto hanc ueniam, Pater optime ac sanctissime, ut quae de uirtutibus tuis toto orbe iampridem sparsa ac disseminata sunt, ea me strictim ac modice attingere, ac delibare patiaris. Vos autem patres amplissimi oro, atque obtestor, ut si me sublimia humiliter, ampla tenuiter, illustria inornate tractantem, & ex innumerabilibus, quae ad dicendum suppetunt, plurima praetermittentem, pauca proponentem, uerius quam exponentem audietis: cogitetis cum ani-

mis

mis ueſtris, neque poſſe quemquam in tam ubere materia omnia perſequi, neque ea quae ſatis per ſe ſplendida, & magnifica ſunt, ornatu uerborum indigere, & mihi eam in primis cautionem adhibendam fuiſſe, ne ſanctisſimi eiuſdemque modeſtiſſimi Principis patrisque noſtri aures quamquam ueriſſimis, & omnium ſermone celebratiſſimis, inuſitatis tamen, & longe multumque ſupra exempla uulgaria poſitis laudibus ſuis offenderentur. Atque equidem Beatiſſime pater ut mea tibi quantum in me ſitum eſt minime moleſta ſit oratio, abducam, & auocabo eam a perſona tua, & de te reticens rem tantum ipſam excutiendam conſiderandamque proponam. Si quis igitur reperiretur, qui ab ipſo ineuntis aetatis principio illud arduum ac cum labore ad uirtutem directum iter ingreſſus hoc robore animi, atque hac indole continentiae eſſet, ut omnia blandimenta uoluptatum reſpuens, & aſpernans, nihil in uita expetendum, aut magnifaciendum putaret, niſi quod eſſet cum laude, & cum dignitate coniunctum, ſeque iam tum a corpore quam maxime abſtrahens ad diuinarum rerum cognitionem cura omni ſtudioque raperetur: quis non facile auguraretur ex illa herbeſcentis adhuc, ſeq. paullatim exſerentis ingenij teneritate magnas aliquando uirtutis ac ſapientiae fruges exſtituras?

ras? Quod ſi idem, cum ſe paullum iam corroboraſſet, ut plane liber ab omnibus impedimentis iter ſibi deſtinatum expeditius conficeret, ſecederet, ſegregaretque ſe a commercio uulgi, & ſolitariam uitam amplexus nomen daret in eam ſodalitatem, quae ex quo primum inſtituta eſt perpetuum quoddam inexhauſtae fecunditatis ſeminarium hominum & doctrina, & uirtute praeſtantium fuit, quis non in ea ſpe, quam iam antea concepiſſet, magis, ac magis confirmaretur? Iam uero, ſi multos annos in eodem ordine ita uixiſſet, ut non aequalibus modo ſuis, aut minoribus natu, ſed ipſis ſenioribus exemplum innocentiae, & integritatis eſſet, nullam umquam ullius turpitudinis aut flagitij ne tenuiſſimam quidem ſuſpicionem dediſſet, neque in caſtigandis aliorum delictis remiſſus eſſet, & tamen alijs omnibus facilius ignoſceret, quam ſibi: pium ac iuſtum bellum indixiſſet cum omnibus uitijs, tum praecipue prauis, & uerae, ac Catholicae religioni contrarijs opinionibus, multos mortales aut errore lapſos aut ab alijs in fraudem inductos reuocaſſet in uiam; obſtinatos, & pertinaces, ne eorum contagio bonis obeſſet, repreſſiſſet legum habenis, & omnes uires ſuas ad eos exterminandos contuliſſet, eiuſque rei cauſſa nullam offenſionem, nullam ſimultatem, nullum odium, nullam denique capitis dimicationem ſibi

bi

bi umquam defugiendam putasset: nemo, ut opinor, inueniretur qui non tantum illud uirtutis & constantiae lumen in excelso aliquo, & illustri loco collocandum arbitraretur. Ad haec omnia si iudicium & auctoritas acris alicuius, ac seueri Pontificis accederet, qui nulla prorsus alia re quam illa praestanti uirtute commotus eum uirum, de quo loquimur, nihil tale ambientem ac ne cogitantem quidem, in sacrosanctum Cardinalium Collegium adsisceret, isque se in illo dignitatis gradu constitutus eundem toto decennio praestaret, quem in alijs uitae partibus praestitisset, quis non ei bonus Pontificatum maximum spe & uotis omnibus destinaret? quis non omnes Christiani nominis & animi prouincias gaudio triumphaturas, florentesque, ac beatas futuras, tali sibi dato gubernatore confideret? Si haec in extremis Galliae, aut Hispaniae, aut etiam remotioris alicuius prouinciae finibus dicerem, pro certo tamen haberem cognitum iri ab omnibus, te Pie Quincte eum esse, quem mea iam dudum notaret, ac designaret oratio. Nam quae tandem uitae tuae pars non eiusmodi fuit, ut in ea cum semper reperirent boni, quod imitarentur, nihil reperire possent improbi, quod calumniarentur? Maiori tu & tranquilliori animo paupertatem tulisti, qnam ceteri diuitias ferunt. Numquam tu honores secutus es: sed re-

cto semper itinere gradientem, & de sola uirtute sollicitum, de alijs rebus non laborantem, ipsi te ultro sunt honores consecuti. Nihil te Cardinalatus dignitas immutauit; nisi quod ut tua uirtus a pluribus cognosceretur effecit: eandem quam priuatus comitatem, atque affabilitatem, eundem cultum, eandem uitae ac disciplinae seueritatem retinuisti. Vna erat omnium uox, neminem esse, qui maiori libertate sententiam diceret, qui minus ad gratiam loqueretur, qui quae uera rectaque erant constantius, aut animosius tueretur. Itaque non in sermone tantum, sed in uultu ipso ac nutu tuo magna inesse putabatur auctoritas. Tanto igitur, & tam repentino omnium consensu Pontifex renunciatus es, ut si cui forte adhuc dubium fuerat, hominum ne iudicio, an diuino numine summi Pontifices crearentur, quod tamen nemimi umquam bono dubium fuit, ea tota dubitatio proximis comitijs sublata esse uideatur. Non enim fumosae maiorum imagines, non inuidiosa diuitiarum magnitudo, non eblanditae principum commendationes uiam tibi ad Pontificatum munierunt: eadem illa uirtus, quae te ab ipsis incunabulis susceptum perpetuo comitata erat, serius omnino & uotis nostris, & meritis tuis, sed tamen in isto te tandem celsissimo dignitatis inter homines Deo proximae solio suis ipsamet

manibus

manibus collocauit. At haec quidem omnia omnibus Christianis, & principibus & populis ingentem laetitiam attulerunt: quas autem caussas habuerit Alfonsus secundus cur ex eo praecipuum quoddam gaudium caperet, sequitur ut exponam. Non est dubium, quin totius Christianae Reipublicae intersit, quamoptimos Pontifices creari, sed tamen id magis quodammodo pertinet ad eos populos qui reguntur ab ipso Pontifice, quam ad illos qui procul positi, etiam si in ijs, quae ad religionem pertinent, Pontificis imperio parent, in ceteris tamen a regibus alijs ue principibus gubernantur: itidemque inter principes, magis ad eos, qui sunt in fide ac clientela Ecclesiae, quam ad eos quibus nulla talis intercedit cum hac sancta, & apostolica Sede coniunctio. Cum igitur antiquissima, & nobilissima principum Estensium familia & antiquitus a Pontificibus Romanis Ferrariam acceperit, & ab eisdem ducali nomine, atque auctoritate decorata fuerit, semperque ex eo in huius sanctae Sedis patrocinio permanserit: constat, cuiusmodi Pontifices sint, quam amantes religionis ac iustitiae, eorum magis, quam multorum aliorum principum, interesse. Deinde cum ex alijs multis & praecipue ex Illustrissimo Cardinali Ferrariensi patruo suo Alfonsus secundus de tua praestanti uirtute cognosset: neque ne-

scius

ſcius eſſet quanto opere & is, & frater ſuus Illuſtriſſimus Cardinalis Eſtenſis dignitati tuae uere atque ex animo fauerent, fieri nullo modo poterat, ut non & ipſe idem euenire cuperet, quod & patruum quem ſemper meritiſſimo plurimi fecit, & fratrem quem aeque amat ac ſe ipſum, tanto ſtudio procurare intelligebat. Poſtremo, cum ita natura comparatum ſit, ut eos quiſque ornatiſſimos ac florentiſſimos eſſe cupiat, quorum cauſſa plurimum laborauit, in plurimaq. ſe ac maxima pericula expoſuit, neceſſe eſt inſigniter caram eſſe Alfonſo Ferrariae Duci huius ſanctae Sedis dignitatem, pro qua maiores ipſius tot labores ſuſceperunt, tot diſcrimina adierunt, toties de uita fortuniſque omnibus dimicarunt. Nihil augendi aut amplificandi cauſſa loquar Pater Beatiſſime: ſed id tantum optima fide teſtabor, quod, ſi opus ſit, certiſſimis ac locupletiſſimis auctoribus probare nullo negotio poſſum: ſi ea minutatim perſequi uelim quae a principibus Eſtenſibus pro apoſtolicae Sedis auctoritate, ac totius Italiae ſalute fortiter facta ſunt, non dies modo me, ſed uox ipſa uireſque deficient. Sed, ut omittam ea quae nimis antiqua uideri poſſunt, (ſi quidem mille iam anni, & eo amplius ſunt, cum haec nobiliſſima familia floret, aliosq. aſſidue ex aliis principes perpetua quadam ſerie propagat) illud certe praetermitti non

ti non

ti non potest, quod cum Fridericus Abenobarbus a Gregorio nono damnatus atque hostis indicatus, ob idque implacabili aduersus Ecclesiam Romanam odio flagrans, per Italiam immanissimi latronis more baccharetur, uastaret agros, oppida diriperet, depopularetur, incenderet, non sexui, non ordini, non aetati ulli parceret, caede ac sanguine compleret omnia, administrumque ac satellitem crudelitatis suae haberet Eccelinum, quem non tam inter sceleratos tyrannos, quam inter taetras, & immanes belluas numerare merito possumus, utriusque copias non tam numeroso, quam ualido exercitu fudit, ac fugauit Azo nonus Marchio Estensis. Quinetiam cum Salinguerra Taurellus, qui Eccelini sororem in matrimonio habebat, eique in omni scelere geminus erat, Ferrariam ui & armis occupatam & oppressam teneret, miserorumq. ciuium ceruicibus praedo crudelissimus incubaret, eiusdem Azonis uirtute, & armis Ferraria ab illius tyranni de uindicata est. Cuius rei caussa primum quidem uniuersus populus Ferrariensis Azonem ipsum dominum, ac principem suum consalutauit, deinde uero Pontifices, habita ratione & sumptuum quos ipse in liberanda Ferraria fecerat, & beneficij quod ab eo Apostolica Sedes acceperat, eandem illam urbem ei posterisque eius habendam ac regendam concesserunt. Neque umquam,

quam,

quam, quoties aliqua sese obtulit occasio, recusa runt Principes Estenses, dum pro Ecclesia propu gnarent, se suaq. omnia prompto animo in discri men opponere. Quae omnia aliaq. eiusdem generis plurima non Ferrariensium tantum annali bus, quorum hac in parte fides alicui fortassis suspecta esse possit, sed optimi cuiusque illorum tem porum aut etiam inferiorum scriptoris monumen tis prodita, & testata sunt. His uirtutibus domus Estensis ad tantam gloriam iampridem per uenit, ut summi Pontifices, ut Imperatores, ut Hungariae, ut Galliae Reges, aliiq. potentissimi principes pulchram sibi ac decoram illius affini tatem iudicarint. Hae caussae sunt Beatissime Pater, cur Alfonsus secundus, qui neque pietate in Deum, neque obseruantia erga Sedem Apo stolicam, neque ulla denique uirtute cuiquam ex maioribus suis cedere meditatur, te Pontifice de clarato, incredibile quoddam ex ea re gaudium ceperit. Neque quidquam libentius fecisset quam ut ad te primo quoque tempore ueniret, & sanctissimis pedibus tuis aduolutus quantopere tibi, et huic sanctae Sedi deuotus addictusq. sit, mo dis omnibus declararet, ac patefaceret, nisi id temporum ratio prohibuisset. Sed cum ita euenisset ut felicissimi Pontificatus tui principium in id tempus incidisset, quo ipse uxorem domum duxerat: iudicauit te pro tua singulari clemen-

tia

tia non iniquo animo laturum, si prius coepta nuptiarum sollemnia celebraret, ac cum uxore unum, aut alterum mensem commoraretur: deinde ad debitum officium tibi praestandum ueniret. Nunc autem aliud interea multo grauius obiectum est impedimentum. Nam, cum sceleratissimus ille religionis nostrae hostis Turcarum tyrannus numerosissimo exercitu Hungariae immineat, generosissimus princeps, qui admirabili studio ardeat incedendi assidue per uestigia maiorum suorum, Maximiliano Imperatori uxoris suae fratri sponte se in belli, ac discriminis societatem obtulit, eiq. pollicitus est, simulatque accersitus esset, sed ad eum nulla interiecta mora cum quantis posset copijs esse uenturum. O uis uirtutis, quid non in pectoribus uere generosis efficis? Non dulcedine patriae, quam abitu suo maestam & pauentem relinquit, non nuper ductae uxoris caritate, quae sibi eo discedente a uisceribus suis distrahi ac diuelli uidetur, non hostis feritate, non periculi magnitudine retineri fortissimus Princeps potest. Valeant, inquit, ualeant alia omnia. ubi Christianae Rei publicae defensio agitur, indignus sim maioribus meis, si quidquam ei anteponendum putem. Verebatur autem, si huc iter cepisset, ne interea accideret aliquid, ut statim regredi, atque in Hungariam proficisci necesse haberet: neque du

bitabat fore ut haec excusatio sua a te quoque Beatissime Pater non modo acciperetur, uerum etiam commendaretur. Sed quod ipse si licuisset praesens facturus erat, idem nunc per hunc Illustrissimum Principem ac Marchionem Franciscum Estensem patruum suum facit: quo deligere neminem poterat in quo plus inesset uel fidei uel auctoritatis. Per eum igitur Beatissime Pater Alfonsus secundus Ferariae Dux eam quam debet tibi, et sanctae Sedi Apostolicae obedientiam praestat, se suaq. omnia tibi tradit ac consecrat, semperque se in tua, atque huius sanctae Sedis potestate fore sanctissime pollicetur. Tu eum uicissim Beatissime Pater, ut ipse te sine ulla dubitatione facturum esse confidit, paterna beneuolentia complectere: & quemadmodum ipse semper omnes uires suas ad defendendam tuam, & Apostolicae Sedis dignitatem studiosissime conferet: ita tu eum totamq. una familiam Estensem, eximium nobilitatis Italicae florem, non tuendam modo tibi, ac conseruandam, sed amplificandam etiam in dies ac cohonestandam iudicato

D I X I.

ORATIO VIGESIMA

MANDATV . S . P . Q . R.

HABITA . IN . AEDE . SACRA B . MARIAE . VIRGINIS QVAE . EST . IN . CAPITOLIO

IN . REDITV . AD . VRBEM M . ANTONII . COLVMNAE

post Turcas nauali proelio uictos

IDIB . DECEMB . ANNO . ∞ . D . LXXI

I ulla post hominum memoriam parta uictoria est, in qua & admirabilis se diuini numinis potentia ostenderit; & quid fortium uirorum uirtus, quid singularis ductorum prudentia ualeat, cognitum ac declaratum sit: in hac certe, quam superioribus diebus imperatores

tores ac milites nostri ex immanissimo ac taeterrimo Christiani nominis hoste retulerunt, ita haec omnia patefacta sunt, ut numquam maioribus aut illustrioribus argumentis aut illustrata esse, aut in posterum illustrari posse uideantur. Quare & immortali ac praepotenti Deo, huius tanti boni, ut aliorum omnium, auctori, gratiae, quantas maximas animus noster capit, agendae sunt; & fortissimis, ac clarissimis uiris, qui periculum a nobis omnibus uitae suae periculo depulerunt, qui barbaris in nos irruentibus iter corporibus suis occluserunt, qui pestem ac perniciem, quam illi nobis machinabantur, in ipsorum capita conuerterunt, qui illorum temeritatem consilio, furorem fortitudine, audaciam uirtute superarunt, noui atque inusitati honores pro noua ipsorum atque inusitata uirtute tribuendi. Quod enim tantum ac tam singulare honoris genus reperiri, aut excogitari potest, quod non & in alijs, qui egregiam in hoc bello Reip. Christianae operam nauarunt, & tuae in primis M · ANTONI COLVMNA *uirtuti rebusq. gestis, & ab alijs Christianis populis, & praecipue a Populo Romano debeatur? Cuius uniuersi quod sit erga te studium, quae uoluntas, neque tibi umquam aut dubium, aut obscurum fuit; & tamen nuper apertissime cognoscere potuisti, cum, tuo in urbem ingressu, tantus*

ad te

ad te omnium aetatum atque ordinum concursus factus est, tanta effusa omnis generis multitudo, ut ipsi septem colles, ipsa urbis moenia, si natura pateretur, sedibus suis relictis, obuiam tibi prodire cupere uiderentur. Quacumque incesseras, faustis acclamationibus omnia personabant: omnes redundantem & foras erumpere gestientem laetitiam ore, oculis, manibus indicabant: omnium in te uno figebatur obtutus: omnes te, non ut unum ex principibus ciuitatis, sed ut firmissimam ac solidissimam Romani nominis ac dignitatis columnam intuebantur. Caelum ipsum manifesto fauit honori tuo: cum quod, aliquot dies antea triste ac nubilum fuerat, ingressuro te, ita derepente nitere coepit, ut illa subita serenitas facile omnibus indicarit, honores, qui tibi haberentur, etiam caelestium iudicio comprobari. Nunc quoque, quanta hoc augustissimum templum frequentia hominum compleuerit uides: qui omnes eo animo huc conuenerunt, ut Christo Iesu uictori & uictoriarum datori, ut beatissimae uirgini, ut ceteris caelitibus, quorum auxilio hanc uictoriam sine ulla dubitatione acceptam fere debemus, tum propter fusos ac fugatos hostes, tum propter te saluum ac sospitem in patriam reductum, rite, ac pie, ut debent, gratias agant. Beatum te M. Antoni, propter cuius & abeuntis periculum & redeuntis salutem

templa complentur. Meminimus omnes, superioribus mensibus, te ad bellum profecto, quae tota urbe fuerit trepidatio, quae sollicitudo, qui pauor. Quamuis enim & duces delecti erant fortissimi ac sapientissimi, & ex toto propemodum orbe Christiano flos ipse nobilitatis conuenerat, & praecipua Italiae atque huius urbis ornamenta ac columina in exercitu uersabantur: tamen eo magis metuebantur uarij bellorum & ancipites casus, quod si quid aut propter uim tempestatum, aut propter hostilium copiarum magnitudinem, aut quo alio euentu grauius accidisset: nulla reliqua spes erat, ullum amplius aetate nostra tamen exercitum posse denuo comparari. Vagabatur autem toto mari infinita quaedam latronum multitudo nostro sanguine cruenta, nostris spolijs onusta: qui & semper alias suopte ingenio feroces, & tum maxime propter recentes uictorias spe atque animis inflati, tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserant, ut classem quidem nostram a se spiritu ipso difflatum iri; ea uero disiecta, quasi ianua quadam effracta ac reuulsa, omnes sibi Christianorum portus, omnes insulas, omnem oram maritimam apertam fore arbitrarentur. Augebat timorem nostrum, quod anno superiori eos Deus alienatae a nobis propter peccata nostra uoluntatis suae significationes dederat, ut non iniuria trepidaremus, ne

ille

ille merito nobis iratus, per hostes nominis sui a populo suo poenas repetere decreuisset. Sed o caeca hominum iudicia. o abstrusa & recondita Dei consilia. o bonitatem ac clementiam ipsius perpetuo praedicandam. Vere dominus est qui uulnerat & medetur: percutit & manus eius sanabunt: qui mortificat & uiuificat; qui deducit ad inferos & reducit. Pro paterna sua misericordia, castigans castigauit nos: sed morti non tradidit nos. Respexit ad lacrymas, ad ieiunia, ad eleemosynas, ad preces Ecclesiae suae: ad quae omnia PIVS. V. *& nomine & re sanctissimus Pontifex, toto illo tempore, alios omnes & praecepto & exemplo suo incitabat. Em senex sanctissime & ueterum illorum Pontificum simillime, scelerum ultor, iustitiae cultor, ueteris disciplinae restitutor, cui, bono publico, his miseris ac turbulentis temporibus, Ecclesiam suam gubernandam commisit Deus: hic est fructus lacrymarum atque obsecrationum tuarum: tui fletus pepererunt nobis hoc gaudium: tua quotidiana sacrificia hanc nobis a Deo uictoriam impetrarunt. Metis exsultans, quod lacrymans seminasti. Te nouo Moyse manus in caelum tollente, nouus hic Iosue superabat Amalechitas. Tu mentem in Deo, nostri milites in barbarorum corporibus tela figebant. Confirmabant illorum dexteras preces tuae, & hostilium gladiorum*

Iob 5. 1.Reg. 2. Ps. 117. Ps. 125. Exo. 17.

cuſpidem retundebant · Itaque quanto plus nobis dedit Deus quam petebamus? Nos timidi uota faciebamus, ut hoſtium claſſis, cum, aduentare noſtram, auditum eſſet, quam celerrime ſe ad ſuos reciperet: quo poſt tot editas ſtrages, timuiſſe tamen, & exſpectare auſa non eſſe noſtrorum impetum uideretur· nam illud prope immodicum uidebatur optare, ut & congrederentur, & ſe barbari, noſtrorum uirtute cognita, in fugam darent· quod ſi ad efficiendam aliquam imaginem ſpeciemq· uictoriae, aliquot illorum naues depreſſae, aliquot captae, numerus aliquis captiuorum liberatus eſſet: abunde omnes non exſpectationi modo, ſed optatis quoque noſtris ſatisfactum fore arbitrabamur· Vt autem ſine magna noſtrorum clade, amplius quadraginta hoſtium millia caederentur: ut decem & eo amplius millia caperentur: ut centum nonaginta quinque illorum triremes, aliaq· complura nauigiorum genera in noſtrorum poteſtatem uenirent: ut plus quindecim captiuorum noſtrorum millia liberarentur: ut ex tanta illorum multitudine uix unus perfidus pirata, & unus item ſaeuiſſimi praedonis Ariadeni filius fuga elaberentur, qui ad ſuperbas immanis illius tyranni aures acerbiſſimum minimeq· ab ipſo exſpectatum tantae cladis nuncium adferrent, quis umquam noſtrum, non dicam ſperare, ſed propemo-

dum

dum optare ausus est? Praecucurrit fortitudo uestra spes nostras: quaeq. nos ne frustra optaremus uerebamur, ut ea frustra hostis optaret, admirabili Dei beneficio & uestra singulari uirtute perfectum est. Illud uero memorabile & animaduertendum, neque fortuito accidisse, sed iustissimo Dei iudicio effectum esse credendum est: quod qui duo ex illa impura foedissimorum mancipiorum colluuie maximas minas iactare, qui uni ex omnibus Christianorum uires maxime despicere soliti erant: ut etiam apud illum stolidum ac furentem dominum suum ausi essent gloriari, se centum triremibus, quidquid usquam Christianorum esset, undique exterminaturos: ij potissimum, cum ad manus uentum est, ita subito perterrefacti sunt, ut mare ipsum angustum eis esse ad fugam uideretur. O nonae Octobres, quam faustam ac felicem nobis posterisq. nostris uestri memoriam reliquistis. Quis non eorum, qui proelio non interfuerunt, ut sibi liceret spectasse quae illo die gesta sunt, annum unum de consequentis uitae suae spatio, si fieri posset, ademptum uelit? Solem ego ipsum, ita uiuam, in tam pulchro spectaculo, ut Iosue olim aduersus Amorraeos pugnante, substiturum fuisse arbitror: nisi tanta fuisset uincendi celeritas, ut, qui nihil metuebant, id unum metuere uiderentur, ne prius aduesperasceret, quam omnes hostes

aut caesi, aut capti, aut fugati essent. Quaenam igitur statuae, qui arcus, quae columnae, quae trophaea uobis excitari poterunt, uiri fortissimi, quae, non dico paria esse meritis uestris, sed eorum partem adumbrare aliquam possint? qui futuri sunt usque eo diserti ac copiosi historiarum scriptores, qui, cum ad Naupacteam uictoriam uentum erit, non potius metuant, ne quid de illius magnitudine deterant, quam eam se uerbis exaequare posse confidant? Semper enim iustum minuendi metum faciunt ea, quae amplificandi spem sua magnitudine sustulerunt. Vos exsultantem barbarorum audaciam compressistis: uos maria illis clausistis, nostris aperuistis: uos flammam atque ferrum, uos caedem, incendia, rapinas, libidinem, a Christianorum uita, tectis, fortunis, corporibus arcuistis: uos a templis sacrilegia, ab opidis direptionem, ab agris uastitatem depulistis: per uos cruentata ac tepefacta maria illorum sanguine redundarunt: per uos uicina litora illorum, aut sauciorum, aut morientium inconditis ululatibus personarunt: uobis magistris didicit noster miles uincere, barbarus uinci: uobis Christianorum alij uitam debent, alij libertatem, omnes securitatem. Durum, fateor, fuerat, audire, tam multa opida a nefarijs latronibus capta, tam multa incensa: tam multas regiones uastatas:

abducta

abducta in seruitutem tam multa hominum milia: sed, si Christi potentia, si Christianorum fortitudo aliter apud barbaras gentes illustrari, quam post tot acceptas calamitates, non poterat, prope est, ut exclamem, tanti fuisse. Certe quidem ut uerni temporis clementia & amoenitas minus hilararet animos nostros, nisi eam hiemis rigor & asperitas antecessisset: ita minus omnes huius uictoriae iucunditatem ac dulcedinem sentiremus, nisi eam cum superiorum temporum tristitia, & acerbitate compararemus. Neque uero eos tantum, qui ex illo nobis omnibus salutari proelio, re bene gesta, incolumes reuerterunt, omnibus maximis honoribus debemus afficere: sed eorum quoque memoriam grato animo amplissimisq. laudibus prosequi, quos in illo conflictu fortiter dimicantes, non tam uis hostium perculit, quam ille ipse, pro quo pugnabant, sibi pigneratus est Christus. Qui si, ut credibile est, prius Christiano ritu expiati, ac culpis omnibus soluti, tunc uero in Deum tantum intuentes, & in eo mente ac cogitatione defixi, uitam pro illius gloria proiecerunt, eodem illo temporis puncto, angelorum legionibus stipati, triumphantes in caelum euolarunt. O uos beatissimos, qui sanguinem uestrum pro eo fudistis, qui prior ipse pro uobis suum sanguinem fuderat: qui mortem naturae debitam, pro uitae au-

ctore potissimum reddidistis. Illi impij, quos tum concidebatis, cum concidistis, & mortem oppetierunt cum ignominia, & mortui poenas nunc ad inferos luunt: uos uero & extremum spiritum uictores cum gloria effudistis, &, mortali condicione uitae in immortalitatem commutata, piorum estis aeternam sedem & locum consecuti. Beata uita, quae tali morte conclusa est: beata mors, quae tali uitae principium dedit. Sed ut ad te M. Antoni mea iam reuertatur oratio, neque Populus Romanus ignorat, neque umquam ulla ignoratura est aut gens, aut aetas, huius immortalis gloriae multo tibi plus quam pro uirili parte deberi. Tu iam inde a principio, cum a sanctissimo Pontifice Pio Quincto huius saluberrimae principum Christianorum coniunctionis fundamenta iacerentur, ad eam rem ex ipsius sententia conficiendam, plurimum laboris, operae, auctoritatis contulisti. Tu cum classi Pontificiae summo cum imperio praefectus esses, in Siciliam profectus, interea dum Ioannes Austrius non mea tantum, sed omni omnium praedicatione maior adolescens, cuius in totam Christianorum classem summa erat auctoritas ac potestas, eodem perueniret, et milites et classiarios studiosissime exercuisti, &, ut omnium rerum ad maritimum bellum necessariarum copia suppeteret, perfecisti. Tu, quoties de summa re delibe-

ratum

ratum est, eas sententias dixisti, quae summam prudentiam cum summa animi excelsitate coniunctam indicarent. Tu cum offensiones quaedam interuenirent, quae rem in summum periculum adduxerant: iratorum animis, sapientissime capto consilio, & graui, atque accommodata ad tempus oratione mitigatis ac compositis, nascentis mali occasionem sustulisti. Tua cohortatione inflammati milites ad pugnam exarserunt: tuum in ipsa pugna exemplum secuti, omnia pro Christo pericula contempserunt. Peruenit, ac perlatus est usque huc tuorum immortalitate dignarum uocum sonus: optimis auspicijs geri quaecumque pro Christiana religione gererentur: barbaricam audaciam cedentibus instare, instantibus cedere: nostrorum & uictoriae & morti immortalem gloriam propositam esse: illo duce atque auspice, cuius brachia in cruce pendentis effigies, e summo regiae triremis eminens, nostros animaret, terreret hostes, de secundo proelij exitu nemini esse dubitandum. Audiui, audiui ipse de fortissimo uiro, cuius eximia uirtus & saepe alias, et in hoc bello uel maxime spectata est, quique tuorum in hac expeditione consiliorum, ac laborum particeps fuit, quam praeclarum tibi, quamq. honorificum testimonium tribuerit diuinus adolescens Ioannes Austrius, postridie eius diei quo debellatum est: cum aperte praedicaret,

tuum

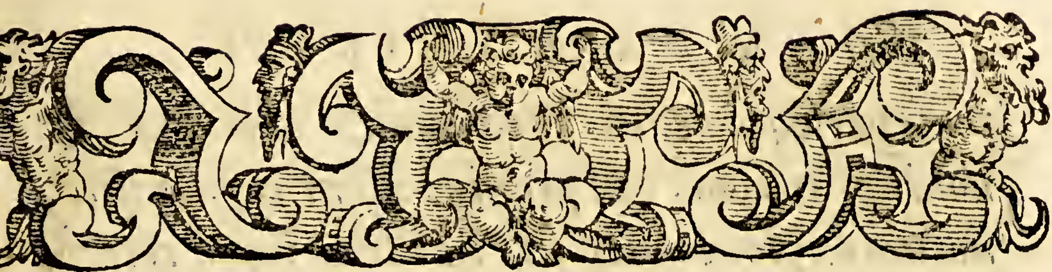
tuum in hac ſancta belli ſocietate conflanda prae ter ceteros laborem ac ſtudium; in deliberando, prudentiam et altitudinem animi; in re gerenda, fortitudinem et alacritatem exſtitiſſe: te & com mittendi proelij conſuaſorem, & comparandae uictoriae adiutorem ſibi praecipuum fuiſſe. Quae cum omnia magna & praeclara ſint, mul to tamen a te maiora, & praeclariora Populus Romanus exſpectat. Properant M. Antoni no ſtra omnium uota: quique animis praeſentis gaudij magnitudinem capere uix poſſumus, re-rum a te geſtarum praeſtantia, quaſi quibuſdam alis, ſublati, cogitatione & ſpe multo iam ul-terius prouolamus. Non ſatis eſt impuliſſe ho ſtem: proſternendus & opprimendus eſt, ante quam ſe nouis opibus copijſq. renouarit. Extor quenda ſunt uobis ex illius belluae faucibus im-pioq. dominatu ampla illa & opima regna, in quae, a Romano imperio diſtracta atque diuul-ſa, nullo iure, iniuſtiſſimus poſſeſſor inuaſit. Tendit uobis Iudaea ſupplices manus: & pal-mas, quarum feraciſſima eſt, ueſtris uictorijs triumphisq. deſpondet: obteſtaturq. uos per eum quem ex puriſſimae matris utero mirabiliter exeuntem excepit; cuius ueſtigijs impreſſa, cu-ius admirandis operibus nobilitata, cuius ſparſo pro nobis omnibus ſanguine irrigata eſt, ne ſe diutius patiamini indigna Chriſti hoſtium ſer-

uitute

uitute oppressam teneri· Duce olim columna Iudaei ex dura ac diuturna seruitute extracti sunt· Vtinam nostris quoque temporibus Iudaea ipsa duce Columna ex multo duriori multoq· diuturniori seruitute extrahatur·Proditum est literarum monumentis, imperante Constantio, Constantini magni filio, uisam esse in caelo sub specie crucis ingentem columnam coronatam, quae longe lateq· collucens, a monte oliuarum usque ad eum montem ubi Christus pro nobis omnibus morte affectus est pertineret· Declarandum est tibi M· Antoni rebus ac factis, tam insigne prodigium ad te & ad gentem tuam pertinere· An uero gentes quaedam antiquis temporibus propter uiolata maiorum suorum sepulcra grauissima bella susceperunt: nos Iesu Christi domini ac Dei nostri sepulcrum, monumentum salutis nostrae, pignus resurrectionis nostrae, ab immundis canibus tamdiu teneri, cisq· ludibrio esse patiemur? Ite potius optimis ominibus generosae ac fortes animae: ite accensa diuinae gloriae studio pectora: continuate uictorias: connectite triumphos: inuidete posteris uestris gloriam eius terrae, ex qua salus nostra prodijt, ab immanibus belluis receptae ac recuperatae· Vbi melius sanguis spargi potest? ubi melius uita deponi? ubi uerior ac solidior gloria comparari? O Christe, te appello·

lo. In tua manu bellum & pax; in tua manu uictoriae; in tua manu regum ac populorum corda sunt. Inspira nostris ardorem pugnandi: da eisdem uim facultatemq. uincendi: immitte eam mentem principibus ac populis, qui nondum in hanc sanctam societatem nomina dederunt, ut id primo quoque tempore facere maturent: non quod tu, qui omnia potes, aut eorum opera aut nostra ad hostes tuos obterendos egeas: sed ut omnes, qui tuo nomine gloriantur, in partem aliquam ueniant eius gloriae, quae ex nominis ac cultus tui propagatione capietur: & quando urbem Romam imperij sedem ac domicilium, Eclesiam Romanam religionis firmamentum esse uoluisti: da PIO *Quincto Pontifici, da Populo Romano hoc munus, ut in hanc potissimum urbem, & ad hunc potissimum Pontificem partae tam nobilis uictoriae aliquando nuncius adferatur.*

D I X I.

ORATIO VIGESIMAPRIMA

HABITA . ROMAE IN . AEDE . D . PETRI . IN . VATICANO V · ID · MAI · ANNO · ∞ · D · LXXII

in funere Pij V. Pont. Max. *modo Sancti*

DICTVRVS *ex ueteri consuetudine de Pij Quincti sanctissimi & in omni uirtutum genere summi Pontificis laudibus, in hoc orbis terrarum augustissimo nobilissimoq. consessu, Patres amplissimi, maximopere commouerer ac conturbarer animo; tum ob uirium mearum imbecillitatem, tum ob breuitatem temporis mihi ad me comparandum dati: si existimarem aut ullam in quoquam uim dicendi meritis ipsius parem posse reperiri, aut ullam longitudinem temporis suffecturam ei, qui tam copiosi ac multiplicis argumenti partes omnes pertracta-*

re

re ac perſequi uellet. Sed cum & omnibus, & uobis praecipue, qui propius illum cognouiſtis, notum exploratumq. ſit, ijs illum ſupra ceteros mortales uirtutibus floruiſſe, quarum praeſtantiam, non dicam exaequare dicendo, ſed aſſequi cogitando difficile atque arduum ſit: ipſa me animoſiorem, atque alacriorem facit ſuſcepti muneris difficultas, cogitantem, quod mihi neceſſario eueniet, ut & multa memoratu digniſſima praetermittam, & ea ipſa, quae attingam, ieiunius multo, atque exſilius, quam pro ipſorum dignitate, percurram, idem cuilibet quamlibet exercitato, & omnibus rebus addicendum inſtructo homini euenturum fuiſſe. Ac quoniam auguratur animus, eum iam in aeternas illas beatorum ſedes euectum, & cum Deo coniunctum, quae hoc tempore a nobis dicuntur, quaeq. fiunt, audire atque intueri: eundem in hoc munere obeundo modum tenebo, quem tenerem, ſi ipſe, mortali adhuc corpore indutus, praeſens adeſſet: ut & eo genere orationis utar, quo ipſum praecipue oblectari ſolitum nouimus, non pigmentis ac fucis oblito, ſed ſeuero ac ſolido: & ea ſola in ipſo commendem, quae ipſe in rebus humanis ſola commendanda ducebat. Qui ethnicorum more uixerunt, ethnicorum more laudentur: ego tam ſancto, tamque Chriſtiano principi nullam laudem conuenire arbitror, niſi

uere

uere ac proprie Christianam. Itaque in quibus exaggerandis, & amplificandis ueteres plurimi erant, & a quibus fere huius generis orationum principia ducebant, patriae claritatem, quam etiam quidam ex illis primam partem felicitatis esse dixerunt, nobilitatem generis, opes, ac copias, ea nos, etiam si uere ac copiose id facere possemus, in talis tamen uiri laudibus numeranda non duceremus. Quanti haec sint, declarauit ipse Christus, qui, totius orbis dominus, obscurum & ante id tempus ignobilem pagum, in Matth. 13. *quo nasceretur, elegit: Deus & Dei filius, fa-* Marc. 16. *ber & fabri filius haberi uoluit: rex omnium,* Matth. 8. Luc. *in paupere tugurio natus, non habuit ubi reclinaret caput. Immo uero ij demum gloriosi mihi praeter ceteros, atque illustres uidentur, etiam si haec humanarum rationum momentis ex pendere libeat, qui Deo tantum freti, ea, quae inter homines summa habentur, sine ullis eiusmodi praesidijs, sua sibi uirtute pepererunt. Pulchrum est enim ita abundare, ut nemini quidquam debeas; ita illustrare alios, ut nihil ipse splendoris ac claritatis ab alijs mutuatus esse dicaris. Sed, his omissis, quae semper sapientissimus quisque contempsit, iam quasi thesaurum quendam rerum pulcherrimarum, ac pretiosissimarum aperiens, spectandumque proponens, euoluam & explicabo uera illa & diuina bona,*

quae

quae semper illum bonis amabilem, improbis formidabilem, utrisque admirabilem reddiderunt. Qui statim ab ipso ineuntis aetatis principio, cum, & diuino lumine collustratus, & domestica, ut credibile est, institutione commonefactus, ijs qui in saeculo uiuerent, difficilem esse in caelum uiam iudicasset, impulsu Spiritus Sancti, fu
Gen. 12. *gite patria inferiori ac terrestri, ut Abraham; iterque illud arripuit, quod ad illam superiorem ac caelestem tendenti tutius, atque expeditius*
Gen. 19. *esse intelligebat. Fugit ut Loth; neque post tergum respexit; cum sciret, eos, qui, manu ad ara-*
Luc. *trum apposita respiciunt retro, aptos non esse ad*
Gen. 20. *regnum Dei. Fugit ut Iacob. & in ea demum terra conquieuit, in qua uidit scalas per quas itur in caelum. Dedit enim nomen in laudatissimam illam D. Dominici sodalitatem, in qua, ut primum instituta est, tamquam in opimo ac fertili agro, eodemq. bene ac diligenter subacto, & exculto, uiri & doctrinae magnitudine, & uitae sanctitate praestantes, numquam alij alijs succrescere, alij ex alijs continenter propagari ac proseminari desierunt. In ea ita uixit, ut iuuenis senibus, tiro ueteranis, nouitius exercitatis, tamquam exemplum continentiae, tolerantiae, frugalitatis, obedientiae, omnis denique uirtutis proponeretur. Neque uero coepit quidem ita uiuere, sed in eo non perstitit; neque*

persti-

perstitit quidem, sed non longius progressus est; neque progressus quidem, sed in medio cursu defatigatus · immo uero totum uitae spatium ita transegit, ut, cum iampridem ad summam uirtutis perfectionem peruenisse iudicaretur, ipse tamen quotidie seipso melior ac perfectior cerneretur. Cum autem alia in hoc uiro admirabilia fuerunt, tum singulare studium conseruandae uerae, ac Catholicae religionis, & aduersus eos, qui illam ulla ex parte labefactare conarentur, implacabile odium semper eluxit · Quibus cum ille perpetuum bellum gerens, ne punctum quidem temporis in uita ab eis uexandis, & exagitandis conquieuit · In alijs erratis condonandis atque ignoscendis quamquam, & sui & aliorum seuerissimus censor, non ita se durum atque inexorabilem praebebat: qui ab Ecclesia desciuissent, nisi aut ipsos erroribus, aut ipsis orbem purgaret, uitam sibi acerbam atque insuauem esse ducebat · Exedebat animum ipsius zelus Ecclesiae: Ps. 60.
neque quisquam umquam uerius idem, quod olim Dauid, dicere potuit · Non ne qui oderunt Ps. 138.
te domine oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos · Ergo cum ei munus in eos inquirendi publice mandatum esset, quas ille potentum inimicitias, quas minas, quae pericula, quas uitae ac capitis dimicationes sibi, dum illos modis omnibus persequitur,

defugiendas putauit? quas non potius ultro ac cupide appetijt? quam saepe ab illis petitus, a Deo mirabiliter seruatus est? ut de eo dici possit, quod alicubi ait Cyprianus, non animum martyrio, sed martyrium animo defuisse. Ob haec tanta, ac tam praeclara in Christianam Remp. merita primum creatus Episcopus Nepesinus, deinde a Paulo IV. *in uestrum Patres amplissimi Collegium adscitus, atque aggregatus, quanta cum dignitate dignitatem illam sustinuerit, quid opus est, praesertim apud uos agentem, pluribus uerbis exponere? Quantum ei prudentiae & acuminis ad uidenda ea, quae uera, & recta essent, quantum animi, & libertatis ad eadem proferenda, quantum auctoritatis ad obtinenda semper fuit? Nihil umquam ille in dicenda sententia aut metui aut gratiae dedit: numquam ad cuiusquam uoluntatem orationem suam accommodauit: numquam quidquam ueritate prius, aut antiquius habuit. Itaque uulgo etiam dicebant, nihil ab eo precibus peti oportere: preces enim apud eum neque ad iusta impetranda necessarias esse, neque ad iniusta extorquenda efficaces. Quod si quidam ex ueteribus Romanis eo nomine felix habitus est, quod ab eo nemo ullam rem improbam petere auderet: quid hunc dicemus, quem omnes qui quid petituri erant, in quo uel minimum turpitudinis inesset,*

tam-

tamquam ſcopulum quendam refugiebant? Vt autem diuino conſilio, ueſtris ſuffragijs, in Pij Quarti locum ſuffectus eſt, tanta ſubito exſtitit bonorum alacritas, & exſultatio, tanta improborum fuga, & trepidatio, ut neque illi quidquam ſibi optatius potuiſſe contingere, neque hi uſpiam ſe iam tuto poſſe conſiſtere arbitrarentur. Cernere erat bonos hilares & erectos, triſtes improbos & abiectos. illos gaudio triumphantes, hos de conſciſcendo ſibi uoluntario exſilio conſilia inter ſe communicantes: illi gratulatum ad templa conuolabant, hi adſpectum hominum lucemq. uitabant. illos ſublatos in caelum, hos amandatos infra terram putares. Neque uero multis edictis aut programmatis opus fuit ad peſtes quaſdam hominum ex urbe pellendas. Vt ſol exoriens nebulas diſiicit, ut uentus aream purgat, ita nomen ipſum noui Pontificis diſſipauit improbos, & urbem taetra illa impurorum hominum colluuione purgauit. Iam in ipſo Pontificatu qualis fuerit ſi quis ſubtilius requirere inſtituat, ita reperiet, multis ſaeculis nullum Pontificem fuiſſe qui ad ueteres illos Silueſtrum, Gregorium, Leonem, eiuſdemque generis alios uiuendi ratione, & conſuetudine propius acceſſerit. Primum enim, ſi priuata & domeſtica ſpectemus, eandem in uictu cultuque parcimoniam retinuit, quibus a princi-

pio ſe, cum adhuc in monaſterio eſſet, aſſuefecerat. Eadem ieiunia erant, eaedem preces, eadem ſtatis anni temporibus a certis ciborum generibus abſtinentia, eadem interioris ueſtitus aſperitas: neque quiſquam umquam intemperans tanto ſtudio uoluptates corporis conſectatus eſt, quanto ille eas perpetuo repudiauit. Immo uero, quarum Eccleſiae conſtitutionum propter ſenectutem, aut propter imbecillitatem corporis gratia plerumque petentibus fieri ſolet, ijs ut ipſe ſe ſolueret, quamquam, & affecta aetate, & corpore admodum imbecillo, numquam tamen adduci potuit. Quotidie fere ſacrificabat; ſi id non poterat, omnino tamen ſacroſancto miſſae ſacrificio intererat. Numquam ex eius ore uerbum unum prodijt, quod non aut ad Dei laudem, aut ad eorum qui aderant emendationem pertineret. Sic quamquam adhuc in terra poſitus, uerſabatur in caelo, & cum hic nobiſcum uiueret, iam tamen ciuis erat ſanctorum & domeſticus Dei. Tota quoque eius familia ad exemplum domini compoſita erat: cumque multis in locis familiares principum ſumptuoſo ueſtis genere, arrogantia & contemptu ceterorum, licentia & dicendi & faciendi quidquid collibuit, diſtingui ab alijs ſoleant, hic ſuos ita inſtituerat, ut nulla re magis quam modeſtia ſingulari, & praecipua quadam ſan-

ctimonia

ctimonia uitae a uulgaribus discernerentur. Atque haec priuatim, publice autem quot quantaq. beneficia & in hanc urbem, & in totam Christianam Remp. contulit? Reuocauit ueterem ecclesiasticam disciplinam: quae ita iam obsoleuerat, uix ut eius imaginem in ueterum scriptis agnosceremus. Iudiciorum seueritatem, quam iam improbissimus quisque, aut eludere, aut perrumpere solebat, renouauit: cumque acrioribus remedijs egere hoc saeculum iudicaret, propositis etiam acerbioribus supplicijs, hominum libidinem audaciamque frenauit. In quo, si qui sunt, qui eum ut nimis seuerum, ac rigidum culpare audeant, &, ut molles aegroti de medicamentorum amaritie conquerantur, facere id non possunt, quin eadem opera de sua nequitia & leuitate fateantur. Nam si aduersus extraneos tantum seueritatem adhibuit, in se autem, & in suos remissus, atque indulgens fuit, tum sane hos reprehensores audiamus: sin & domi, & foris, & in suos, & in alienos sui se similem praebuit, neque quemquam usque eo carum habuit, ut ad eius peccata conniuendum duxerit; fateamur, id quod res est, seueritatem illam ab eximio quodam iustitiae studio profectam his temporibus necessariam ac salutarem fuisse. Iam eum & ab omni auaritia ac sordibus longissime afuisse, &

liberalitate ac magnificentia excelluisse, & res ipsa loquitur, & ij quoque, qui propter eas quas dixi caussas parum eius gloriae fauent, confitentur. Cui rei argumento est, & innumerabilium priuatorum inopia subleuata, & infinita illa uis pecuniarum, qua omnibus prope orbis Christiani partibus aliqua difficultate pressis ac laborantibus sine ulla cunctatione subuenit. Illud uero immortale, & omnium gentium omniumque saeculorum praedicatione celebrandum beneficium, quo uniuersam Christianam Remp. affecit, inita & constituta cum Philippo Rege uere Catholico, & cum Venetis belli aduersus Turcas gerendi societate, quis umquam satis pro dignitate laudauerit? Quam in societatem, ut ceteros quoque principes Christianos perduceret, cum alia multa molitus est: tum anno superiori, periculosissimo tempore, maximis caloribus, eum quem semper meritissimo unice dilexit, sororis suae nepotem, Michaelem Cardinalem Alexandrinum, sibi sanguinis quidem coniunctione proximum, sed uirtutis imitatione propiorem, in cuius adspectu, ac colloquio acquiescebat, cum quo cogitationes ac consilia sua communicabat, in quo maximum posteritati suae praesidium collocarat, eum igitur legatum in Hispaniam, in Lusitaniam, in Galliam misit: neque eius, quem tantopere amabat,

mabat,

mabat, uitam in apertum discrimen exponere ueritus est, dum ne quid intentatum relinqueret, quod ad Christi gloriam & ad Christianorum utilitatem pertineret. Haec ego cum laudo, Patres amplissimi, uos laudo. Magna enim uestra laus est, aliorum quidem, quod ex corpore uestro talem principem elegistis; aliorum uero, quod uos talis princeps in amplissimum ordinem adlegit. Singulares principis nostri uirtutes Deus Optimus Max. singulari felicitate cumulauit, datis ei de duplici genere hostium duabus maximis pulcherrimisque uictorijs, altera terrestri de ijs qui in Gallia, & a Christo, et a Rege defecerant; altera nauali, cuius recens adhuc memoria est, de sempiterno Christiani nominis hoste, Turcarum tyranno. Sed & haec & alia plurima, quae sciens prudensque, ne longior sim, praetereo, historiarum scriptores monumentis suis commendabunt aeternitati; mihi autem breuiter de ipsius exitu, ac migratione ex hac uita dicendum est: ut intelligant omnes, uitam ita laudabiliter actam non minus laudabili fine esse conclusam. Duo sunt, quae, cum ad extremum uitae uentum est, etiam spectatae uirtutis uiros de gradu deijcere interdum solent, doloris acerbitas, & mortis metus. Et sunt tamen, qui quamuis a se mortis periculum abesse confidunt, do-

lorem ſatis forti animo ferunt. Sunt etiam, qui, dum ne graui, & diuturno dolore crucientur, imminentem mortis neceſſitatem ſatis aequo animo exſpectant. Qui autem utrumque praeſtet, ut neque doloris acerbitate, ac diuturnitate frangatur, neque aduentantis, atque imminentis mortis metu terreatur, ei pectus incredibili quadam fortitudine armatum eſſe ac munitum neceſſe eſt. Quae laus ſi cui umquam merito tributa eſt, huic certe omnium confeſſione tribuenda eſt. Qui cum quadraginta totos dies tantam uim doloris perpeſſus ſit, quanta maxima cadere in hominem poteſt, numquam tamen ullam uocem parum ſe dignam emiſit: ſed illud in ore frequentiſſime habuit, Domine adde ſane ad dolorem, dum addas & ad patientiam. Mortem autem ſibi ab ipſo morbi principio certam, atque exploratam ita non exhorruit, ut de ea ſine ulla prorſus aut uultus, aut animi perturbatione loqueretur: planeq. oſtenderet eam a ſe, ut Diuus Paulus ait, in lucro poni. Ac ne cui dubium ſit, praeſciuiſſe eum, ſibi ex illo morbo moriendum fore, duas apertas, atque illuſtres eius rei ſignificationes dedit. Vnam, quod Cardinalem Alexandrinum pridie paraſceues, hoc eſt uiceſimo nono ante ipſius obitum die, ſacroſanctam Euchariſtiam ſibi porrigentem, & uſitata uer

borum

borum formula utentem, iussit insistere, & ita uerba concipere, ut in ijs tantum fit, qui sanctissimum illud sacramentum pro uiatico accipiunt, ut paullo post ad aliam uitam commigraturi. Alteram quod cum, ob quandam morbi leuationem, depulsum ab eo esse mortis periculum, constans opinio esset, septem illa praecipua urbis templa inuisere uoluit, eiusque itineris, quamquam uiribus morbi grauitate & longinquitate deiectis, magnam partem pedibus confecit, aperte profitens, uelle se eorum reliquias postremum uidere, quos se non multo post uisurum esse speraret in caelo. Mortem autem illius et praecesserunt multa prodigia, terrae fremitus, terraemotus, fluminum inundationes, crebri fulminum iactus, & secuta est tanta populi consternatio, ut eius desiderium uix longo tempore mitigari posse uideatur. Sed nos quidem alienissimo reipub. tempore, optimo & praestantissimo principe orbati sumus: ille autem, ut confidimus, e tenebris, ac uinculis corporis in lucem libertatemq. productus, promissam pijs omnibus possidet hereditatem: ita ut mors ipsius, si sortem nostram respicimus, luctu & lamentationibus; sin ipsum, cultu & gratulationibus persequenda sit. Vos uero, Patres amplissimi, quos iam unos maesta tanti gubernatoris obitu intuetur Ecclesia, quorum ex auctorita

te ac ſuffragijs, ſecundum Deum, tranquillitas temporum & ſalus reipub. pendet, conſulite quam primum rebus afflictis, & ex ueſtro nobiliſſimo corpore ac Collegio aliquem eiuſmodi Eccleſiae rectorem deligite, qui et ſedare poſſit maerorem ex huius morte conceptum, et uoluntate, prudentia, uſu rerum, auctoritate, aptiſſimus ſit ad perficienda pulcherrima ac praeſtantiſſima opera, quae praepropera huius morte imperfecta atque inchoata manſerunt

D I X I.

ORATIO
VIGESIMASECVNDA
HABITA. ROMAE X. KAL. IANVAR. ANNO·ꝏ·D·LXXII

I pro cuius quiſque propugnatione ac defenſione plura pericula ſubijt, plus excepit acerbitatum, pluribus quaſi procellis ac tempeſtatibus agitatus eſt: eo plus gaudij ex ijs quae ad retinendam atque amplificandam illius dignitatem pertinent, ad eum peruenire credendum eſt: dubitare non potes, Beatiſſime Pater, quin Karolus rex, te Pontifice creato, tanto ceteros reges eximia quadam percepti ex ea re gaudij magnitudine ſuperauerit, quanto non huius modo memoriae, ſed omnium aetatum ac ſaeculorum reges graui ac diuturna ſuſceptorum pro Sedis Apoſtolicae auctoritate laborum

ac

ac discriminum perpessione superauit. Quo tibi gratior esse debet ac iucundior gratulatio, quae tibi hodierno die fit eius regis nomine, qui cum, pro incredibili studio atque obseruantia erga te sua, primus omnium hoc officio fungi cuperet: iis tamen difficultatibus, quae omnibus notae sunt, impeditus, non prius tibi gratulari potuit, quam diuino consilio contigit, ut possis tu quoque ei uicissim uere ac merito gratulari. Etsi autem, quae proxime in Gallia pro religione gesta sunt, propter summam illius regni nobilitatem atque amplitudinem toto iam orbe celebrantur: neque locus, neque regio in terris ulla est, quae non plena sit & laborum ac miseriarum, quas Galli superioribus annis pertulerunt, & uirtutis ac felicitatis, qua nuper usus Karolus rex, maxima ex parte eos in ueterem statum uindicauit: quia tamen neque regis nostri & nomine & re Christianissimi pietas in Deum, quam ipse omnibus notam ac testatam esse uult, ulla ex re melius cognosci, neque ullum dicendi argumentum hoc quidem tempore reperiri potest, in quo plus aut dignitatis, aut delectationis inesse uideatur: peto a te Beatissime pater, ut hoc temporis, quod mihi ad dicendum tua benignitate conceditur, in harum potissimum rerum tractatione consumi collocariq. patiaris. Quis igitur in Gallia rerum status fuerit,

fuerit, quo tempore Karolus nonus ad regni gubernacula morte fratris admotus est, omnes facile recordamur. Nam, quae mali uis iam tum Henrico regnante, in uenis ac uisceribus Galliae concepta ac conclusa latuerat: cuique optimus ille rex, ob perpetuo deplorandum inopinatae mortis euentum, remedium adhibere, cum maxime cuperet, non potuerat: eadem cum se sub Francisco secundo commouere coepisset: & ab eo quoque intempestiua morte praerepto, compressa modo & cohibita, non etiam exstincta & sublata esset: ad extremum uniuersa se, ingresso regnare Karolo, effudit. Vt autem aquae impetus saxorum lignorumue oppositu diu retentus ac retardatus, si forte tandem ea quae obstabant, aut sublata, aut perrupta & disiecta sunt, multo maior ac uehementior esse consueuit, ita illi hominum omnia turbare cupientium coetus, quos ad id tempus legum ac regum terror tamquam uinctos infrenatosq. tenuerat, fractis postremo repagulis furere ac bacchari per nobilissimum regnum, & in summa impietate summam licentiam nacti, diuina humanaq. omnia caedibus & incendijs miscere coeperunt. Atque ut antiqui fictis fabulis memoriae prodiderunt, Hercule recens nato, duos ad eum inusitatae magnitudinis angues superne lapsos esse, qui iacentem adhuc in cunis opprimerent: ita

hoc

hoc nouo Hercule, qui enim adhuc adolescens tot iam monstra perdormuerit, meritissimo huius nominis honore affici potest, regni habenas tractare aggresso, infinita quaedam non e superiore loco demissa, sed ex inferis emersa exstitit anguium uis, qui & pestilenti afflatu suo omnia contaminare, & taeterrimum uirus suum longe lateque spargentes, non ipsi modo regi adhuc puero & regnum & uitam adimere, sed & ex toto regno uerum Dei cultum, quo uno aeternae uitae spes continetur, exterminare conarentur. Qui diuini quidem numinis metu iampridem proiecto, legum autem & iudiciorum auctoritate tum maxime propter infirmam regis aetatem contempta ac conculcata, quam stragem, quas calamitates, quam uastitatem, quot inaudita crudelissimorum facinorum exempla in Galliam intulerunt? Horret ac refugit animus ea memorare, quae post illas pestes ac furias ab humani generis hoste immissas contigerunt: profanata, euersa, incensa templa: aras sacerdotum caede maculatas: abstractas ex sedibus suis uirgines Deo sacras, direptas urbes, campos manantes sanguine, fluuiorum cursus humanis corporibus impeditos: ludentem excarnificandis hominibus saeuitiam, feritatem ne conditis quidem mortuorum ossibus ac cineribus abstinentem. Quis usque eo Gallici, aut potius

Chri-

Christiani nominis hostis est, qui illa sine lacrymis aspicere potuisset? O Gallia, Gallia, tot uirorum fortium, tot egregiorum principum, tot summorum Pontificum, qui tanta cum laude Ecclesia dei praefuerunt, parens. Tu ne illa es, quae susceptam a Christi et Apostolorum discipulis fidem numquam postea deserueras? quae non a tuis tantum, sed ab aliorum quoque finibus haereticos aliosq. hostes nominis Christiani tam saepe depuleras? quae Europam, Africam, Asiam gestis pro Christi fide bellis nobilitaueras? quae uiolatam ab alijs Sedis Apostolicae dignitatem tam saepe restitueras? tam firmis praesidijs saepseras? tam multis ornamentis affeceras? quae urbem Romam ab imminenti direptionis et excidij periculo tam saepe liberaueras? Vere enim hoc Beatissime pater, uere & sine cuiusquam iniuria gloriari possumus, duabus praecipue laudibus homines nostros, post Christum natum, supra ceteras gentes perpetuo floruisse, quod & Christianae religionis non conseruandae tantum, sed etiam propagandae studiosissimi, & ad accipienda omnia regum suorum imperia paratissimi semper fuerunt. Omnes autem illarum pestium conatus eo dirigebantur, ut & a Deo, & a rege abductam Galliam, earum, quas dixi, laudum utroque spoliarent. Quod si utrumque consequi ac perficere non possent, certe quidem ut

eam a ſummorum Pontificum cultu, & a Romanae ac Catholicae Eccleſiae communione diuellerent. Hoc praecipue imbiberant: hoc ſpectabant: haec eis a principio mens, hoc conſilium ac propoſitum fuit. Neque uero diſſimulanter ferebant, conquieturos ſe, &, ut prius, regis imperio parituros, dum Romani Pontificatus auctoritas e Gallia tolleretur. Quinetiam ſi ſe rex ab hac ſancta ſede diſſociare uellet, promptam ei & facilem uiam ad fines regni proferendos, & ad finitimas prouincias ſub imperium ſuum ſubiungendas oſtentabant. Sed magnus & a natura ipſa ad honeſtatem conformatus animus nec aſperitatibus terreri, nec ulla utilitatis ſpecie a recto auocari poteſt. Rex fortiſſimus & maioribus ſuis digniſſimus, qui PIETATIS AC IVSTITIAE *gloriam ita etiam puer adamaſſet, ut ipſis earum uirtutum nominibus quaſi pro ſymbolo utatur, omnia ſibi prius perferenda ſtatuit, quam quidquam committendum, quo earum alterutra uel minima ex parte uiolari uideretur. Repudiatis igitur omnibus improborum conſilijs ac ſuaſionibus, magno ille quidem cum dolore ac cruciatu animi, ſed tamen, ut qui corruptas ac uitiatas corporis ſui partes, alijs omnibus fruſtra tentatis, urunt poſtremo, aut ſecant, ne earum contagio ceteris obſit: cum iam in lenioribus remedijs nulla ſpes eſſet, ad*

acriora

acriora descendere, & uim quodammodo uisceribus suis inferre coactus est. Intestinum ac domesticum bellum, in quo omnia, quae cogitari possunt miserrima, insunt, necessario ei aduersus suos suscipiendum ac regendum fuit: & ruina restinguendus ignis, ne tota Gallia eodem incendio conflagraret. Commissa multa proelia: multa caesa hominum millia: saepe fusi ac profligati hostes: rex tamen clementissimus, & suos, si qua ratione posset, prolatando potius ad sanitatem perducere, quam delere ac perdere cupiens, eis condicionibus acquieuerat, quas aequissimas etiam iniquissimi iudicarant. Pacata ac composita omnia uidebantur: iamq. spes erat, plerosq. ex illis miseris agnituros errorem suum, & ad Ecclesiae gremium suapte sponte redituros: Cum illi patriae praedones, ac parricidae, qui totam prope Galliam insepultis suorum corporibus obruerant, quasiq. sepelierant, quorum ipsi gladij assuefacti trucidandis insontibus, assidue caedem sanguinemq. sitiebant, parum se anteactae uitae responsuros iudicarunt, nisi palmas illas, quarum adhuc cruda & recens memoria erat, noui sceleris accessione cumularent. Agebant illos praecipites, & ad supplicium rapiebant poenae eorum, quae tam multa aduersus Deum & homines impie nefarieq. com miserant: ijs illi agitati, & a mente consilioq.

deducti, ueriti non sunt aduersus illius regis caput ac salutem coniurare, a quo post tot atrocia facinora non modo ueniam consecuti erant, sed etiam benigne & amanter excepti. Qua coniuratione sub id ipsum tempus, quod patrando sceleri dictum ac constitutum erat, diuinitus detecta atque patefacta, conuersum est in illorum sceleratorum ac foedifragorum capita id quod ipsi in regem & in totam prope domum ac stirpem regiam machinabantur. O noctem illam memorabilem & in fastis eximiae alicuius notae adiectione signandam, quae paucorum seditiosorum interitu regem a praesenti caedis periculo, regnum a perpetua ciuilium bellorum formidine liberauit. Qua quidem nocte stellas equidem ipsas luxisse solito nitidius arbitror: & flumen Sequanam maiores undas uoluisse, quo citius illa impurorum hominum cadauera euolueret & exoneraret in mare. O felicissimam mulierem Catharinam regis matrem, quae cum tot annos admirabili prudentia pariq. sollicitudine regnum filio, filium regno conseruasset, tum demum secura regnantem filium adspexit. O regis fratres ipsos quoque beatos: quorum alter, cum, qua aetate ceteri uix adhuc arma tractare incipiunt, ea ipse quater commisso proelio fraternos hostes fregisset ac fugasset, huius quoque pulcherrimi facti praecipuam gloriam ad se potissi-

mum

mum uoluit pertinere; alter, quamquam aetate nondum ad rem militarem idonea erat, tanta tamen est ad uirtutem indole, ut neminem nisi fratrem in his rebus gerendis aequo animo sibi passurus fuerit anteponi. O diem denique illum plenum laetitiae & hilaritatis, quo tu, Beatissime pater, hoc ad te nuncio allato, Deo immortali, & diuo Hludouico regi, cuius haec in ipso peruigilio euenerant, gratias acturus, indictas a te supplicationes pedes obijsti. Quis autem optabilior ad te nuncius adferri poterat? aut nos ipsi quod felicius optare poteramus principium Pontificatus tui, quam ut primis illis mensibus taetram illam caliginem, quasi exorto sole, discussam cerneremus? Hoc ille nobis portendebat ac praesignificabat dissectus draco, gentis tuae, Beatissime pater, nobilissimum ac pulcherrimum insigne: fore, ut immanis ille draco, aut illa potius multorum capitum hydra, quae non paludem aliquam Lernaeam, sed potentissimum & opulentissimum regnum tamdiu obsederat, te Pontifice dissecaretur. Nunc igitur contemplare quaeso animo nouum illum Dauidem, caesi ac prostrati gygantis spolijs ac sanguine decorum: eumque hilari uultu ad genua tua prouolutum, ita tecum loqui existimato. Ego Pater sanctissime atque optime, cum maiores meos, maximos & potentissimos reges, accepissem omnes usque

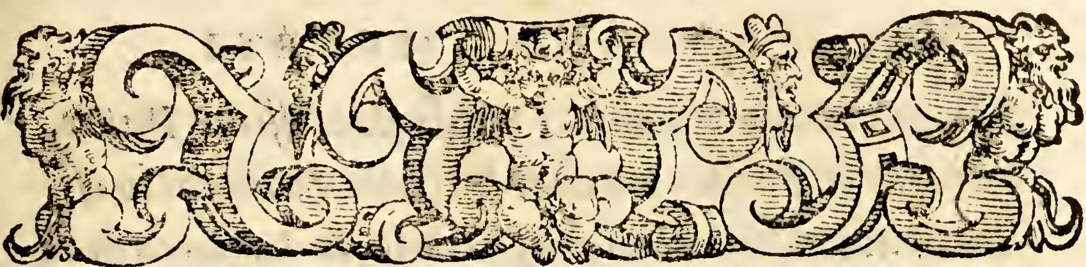
a Hlodoueo in ſinceritate atque integritate religionis Chriſtianae, ne uno quidem excepto, plus mille annos firme ac conſtanter perſtitiſſe: eoſdemq. praecipua quadam erga Sedem Apoſtolicam obſeruantia, periculiſq. ac laboribus pro illius defenſione aditis, & illud, quo nullum pulchrius eſt, Chriſtianiſſimorum nomen, & primarium inter reges Eccleſiae filios locum conſecutos: ſtatim a puero illud mihi propoſui, ut eos potius, aut adaequare, aut etiam, ſi fieri poſſet, ſuperare contenderem, quam committerem, ut non ſatis reſpondere traditae mihi ab illis gloriae iudicarer. Itaque & Pium Quinctum dum inter homines fuit ſanctiſſime ac religioſiſſime colui; &, eo ad meliorem uitam uocato, cumprimum audiui te in locum illius eſſe ſuffectum, tanto gaudio affectus ſum, quantum percipi, aut cogitari maximum poteſt. Multa enim iampridem de tuis in omni genere praeclaris uirtutibus audiueram, quae te iſto honoris ampliſſimi faſtigio digniſſimum reddidiſſent. Prudentiam, quam nihil fallere; iuſtitiam, quam nihil inflectere; fidem & conſtantiam erga amicos, quam nulla temporum aſperitas imminuere, aut labefactare potuiſſet. In colendo Deo pietatem ſine ſimulatione; in regendis hominibus ſeueritatem ſine ſuperbia; in adminiſtrandis negotijs & ſine feſtinatione diligen-

tiam,

tiam, & ſine tarditate grauitatem. Mouit etiam me ſubita illa totius Cardinalium Collegij in decernenda tibi ſumma poteſtate conſenſio: quae neque ſine certa & explorata opinione uirtutis tuae, neque ſine ſingulari diuinae prouidentiae afflatu potuit contigiſſe. Magna me ſpes tenet, fore, ut ſub tali Pontifice in ouile Chriſti gentes, & quae ueram religionem nondum acceperunt, aggregentur; & quae ab ea deſciuerunt, denuo congregentur. Quam ad rem perficiendam omnes meas & regni mei opes tibi libentiſſime defero, ea fide, quam rebus in regno meo geſtis ſatis iam & tibi & uniuerſo orbi, ut arbitror, approbaui: ſimulq. tibi & Apoſtolicae Sedi, quam debeo obedientiam praeſto atque exhibeo, & praeſtiturum atque exhibiturum in perpetuum ſpondeo. Neque dubito fore, ut a te uiciſſim quaecumque ad meam & regni mei dignitatem pertinebunt, non tantum intacta & inuiolata conſeruentur; ſed etiam, ubi occaſio tulerit, augeantur. Haec, quae tibi rex ipſe, Beatiſſime pater, praeſens dicere cuperet; quia id non poterat, per hunc illuſtrem uirum Nicolaum Rambolleti dominum, equitem ordinis regij, unum ex intimis conſiliarijs ſuis, cuſtodiarum ſuarum praefectum, Karoli Cardinalis Rambolletij fratrem & natura & uirtute germanum, ſignificanda cenſuit. Quam-

quam enim facile intelligebat, haec eadem te ex praestanti uiro, pariq. dignitate praedito Francisco Barone Feralio oratore apud te suo cogniturum: non tamen sibi uisus est suam in te colendo pietatem satis declaraturus, nisi huius rei caussa propriam ad te legationem destinasset

D I X I.

ORATIO VIGESIMATERTIA

HABITA. ROMAE ANNO · ∞ · D · LXXIV in funere Karoli IX. Gallorum Regis.

Oc igitur unum reſtabat afflictis ac paene proſtratis infelicis Galliae rebus, ut KAROLVS *Rex, quo ſe illa recreabat ac ſolabatur uno, de quo cogitans, in quem intuens, omnium quas excepit acerbitatum memoriam deponebat, cum bonorum animos ad aliquam ſpem quietis erigere coepiſſet, in ipſo ineuntis adoleſcentiae flore, acerba atque immatura morte raperetur? O fallaces hominum ſpes, o incerta uota, o lubrica & ancipitia humanae uitae curricula. Merito lacrymis oculi omnium madent: merito omnia planctibus gemitibusq. circumſonant: merito undique querellae & lamen*

tationes exaudiuntur. Tu ipse Beatissime Pater, cuius et in prosperis rebus spectata moderatio est, & in aduersis animi magnitudo, in tanto casu cohibere dolorem non potes: quasque lacrymas grauitas & constantia retinere ac frenare consueuerat, eas nobilissimi omnium Regni miseratio, & paterna caritas elicit. Planeq. alijs in rebus quaerenda est fortitudinis ac constantiae laus: in tam graui uulnere, tam dubijs ac formidolosis Christianae Reip. temporibus accepto, immanis quaedam duritia esset, non flere, non ingemiscere, non commoueri. Qualem enim, quantumq. Regem, & quanta, non dicam indole, quod tamen in homine adolescente satis esse uideretur, sed quanta omnium regiarum uirtutum copia praeditum amisimus? Quem cum diuina prouidentia, annos natum non amplius decem, in illo celsissimo maiorum suorum solio collocasset: quantas ille iam tum, quamq. crebras, in illa aetate, quae nihil cogitare, nihil loqui, nisi leue, ac ludicrum, solet, inusitatae cuiusdam & inauditae prudentiae significationes dedit? Incredibile dictu est, quam saepe ille in deliberationibus publicis sapientissimorum senum sententiae puerulus anteuerterit, quaeq. illi dicere in animo habebant, ea prior ipse protulerit: nemo ut esset, cui non, in tanta annorum immaturitate, tanta mentis, & consilij maturitas diui-

num

num potius quiddam, quam humanum, uideretur. Est certe, est aliqua uis originis ac sanguinis: quosq. magnis ac nobilibus populis rectores destinauit praepotens ille rerum omnium moderator Deus, in eis plerumque uirtus non exspectat annos: sapientiaeq. semina in eorum animis & comprehendunt facilius, & tempestiuius adolescunt. Iam quae laus in filijs praecipua est, reuerentia aduersus parentes, & eorum praeceptis ac monitis obtemperatio, ea ille ita praestitit, ut numquam omnino neque priuatis, neque publicis in rebus uoluntas ipsius a sapientissimae matris consilio discreparit. Quid? in fratres quanta, quamque se omni ex parte prodens caritas? Quod & semper alias cognitum est, et proxime cum ab HENRICI Regis in Poloniam proficiscentis amplexu auelli non poterat, seq. a uita relinqui, quod ab eo relinqueretur, putabat. De pietate autem in Deum, & de ardentissimo studio, quod semper habuit conseruandae ac propagandae Catholicae religionis, quid ego nunc plura praedicem, aut quid res in omne aeuum omnium scriptorum ingenia fatigaturas exornare in hac mediocritate ingenij, & in his temporis angustijs coner? Cui enim ignotum est, aut cui notius, quam tibi, Beatissime Pater, uobisq. omnibus Patres amplissimi, quos ille labores pertulerit, qnibus difficultatibus con

flictatus

flictatus sit, quae pericula subierit, quibus damnis se Regnumque suum sponte multauerit, dum quiduis satius esse ducit, quam ut quidquam in Gallia, se uiuo, de Christianae religionis integritate minueretur? Qui quot annos regnauit, totidem continenter pro fidei defensione pugnauit. Etenim taetra illa natio perditorum ac pro fligatorum hominum, qui fraudibus ac mendacijs suis nuper delapsae de caelo & sibi solis pate factae ueritatis nomen obtendunt: qui, quod ad legem Dei cupiditates suas dirigere grauantur, legem Dei ad cupiditates suas detorquere conan tur: quorum conspirationes sub Henrico II. *initae, sub Francisco* II. *leuiter patefactae, susceptis a* KAROLO *Regni habenis, aperte se ac pro palam effundentes, florentissimum, dum per illos licuit, Galliae Regnum omni scelere ac crudelitate lacerarunt, non tam id agebat, quamquam id quoque, ut Regiam auctoritatem conuelleret, quam ut Regnum ab Ecclesiae communione diuelleret. At ille generosi seminis adolescens, qui amorem Dei & Ecclesiae cum ipso nutricis lacte suxisset, totaq. mente penitus combibisset, articulatim se prius concidi ac comminui passus esset, quam a recta illa regula patriae & auitae religionis abduci. Itaque dum purgare Regnum suum illis pestibus nititur, dum illius hydrae & in suam & aliorum perniciem contumacis adsi-*

due

due renascentia capita amputare conatur: quattuordecim; tot enim regnauit, annos in perpetuis bellorum fluctibus, & in perpetua Regni ac uitae suae dimicatione transegit. Vt, nisi pulcherrimum illud CHRISTIANISSIMI *cognomen a maioribus suis hereditarium accepisset, id ipse sibi posterisq. suis sua uirtute peperisset. Quinetiam, cum capitales quidam ac nefarij homines dicerent, facilem ei esse & expeditam uiam non modo ad pacandum Regnum suum, sed etiam ad fines illius sine ullo labore amplificandos ac proferendos, si remittere aliquid de tanto illo uetustae religionis conseruandae studio uellet: magno animo auersatus ac detestatus illorum consilia, omnes sibi coronas, omnia regna, omnia imperia sordere dixit prae illa immortalitatis corona, quam sibi in caelo repositam esse consideret. Cumque eum exaggeranda hostium multitudine ac uiribus perterrefacere uellent: Dominus, inquit, dominus ipse eos interficiet spiritu oris sui. Prope superuacaneum uideri potest, cum de tam Christiano Principe uerba faciam, quanta illius erga Sedem Apostolicam obseruantia fuerit, dicere. Quo enim quisque Christum ipsum sanctius & religiosius colit, eo studiosius & magis ex animo Vicarios ipsius colat, necesse est. Quo modo ille de* PIO V. *cuius memoria in benedictione est, & sentiebat, & loquebatur? Quem sibi non hominem,*

nem, ſed angelum quendam humana inter mortales ſpecie uerſantem uideri dicebat: cuius monitus tamquam caeleſtia quaedam oracula reuerebatur. Nam de te Beatiſſime Pater, qui ſucceſſor illius omnium uotis expetitus, diuino conſilio delectus, tam ſubita tamq. admirabili totius ſacroſancti Collegij conſenſione declaratus es, quam magnifice in omni ſermone praedicare ſolitus eſſet, dicerem: ſi, quam facile praeſtas, ut ab omnibus uno ore lauderis, tam libenter eos, a quibus laudaris, audires. His ille artibus ita ſibi bonorum omnium animos uoluntatesq. deuinxerat, ut, quamquam ex eius aetate & temperatione corporis probabiliter ſperare poterant, diu ſe illius uirtute fruituros, cuperent tamen omnes, ſi fieri potuiſſet, partem aliquam uitae ſuae conferre ac contribuere, & annis ſuis uitam illius prorogare. Sed nihil in humanis rebus firmum, nihil ſtabile, nihil diuturnum reperiri poteſt. dum condocefacere nos uult Deus, terram nobis, non pro domicilio, ſed pro diuerſorio datam: hanc, quae uita dicitur, non tam uitam eſſe, quam iter ad uitam: in caelo, non in terra, nobis eſſe ſpem defigendam ac collocandam: agitat omnia arbitratu ſuo, &, quae ſolida ac firmis nixa radicibus putantur, ea momento temporis uertit. Cum uexata tot calamitatibus Gallia paullum tolleret oculos, & Dei ac Regis ſui perduellibus

duellibus partim fractis ac domitis, partim captis ac comprehensis, tandem aliquando se post tot mala respiraturam sperare inciperet: ecce tibi lenta et omnem fallens medicorum industriam febris, uires adolescentis immortalitate digni, & nati ad relinquendum omnibus bonis perpetuum desiderium sui, ita paullatim attriuit ac labefactauit, ut ad postremum ineuitabilem ei attulerit ex hac uita migrandi necessitatem. Quod ubi percrebruit, qui tum plangor omnium, quae complorationes, quae lamentationes fuerunt? Alius sibi scindebat capillum, alius lacerabat genas, alius pectus & humeros crebris ictibus uerberabat; alij interire amores ac delicias Galliae, alij cadere columen religionis, alij Catholicorum praesidium deijci, alij alia, quae diuersis diuersa non diuersus suggerebat dolor, miserabiliter querebantur. Ipse unus interritus, & aequissimo animo exitum diuinae uoluntatis exspectans, cum matrem, uxorem, fratrem, ceterosq. propinquos ad se conuocari iussisset: primum quidem sacramenta, quibus morituri praemuniri et Deo conciliari solent, omnia & poposcit, & magna cum animi summissione ac diuinae maiestatis ueneratione suscepit: deinde uero contestatus, eo tantum sibi molestam esse mortem, quod fratrem suum, tum Poloniae, mox etiam Galliae Regem futurum, moriens complecti non posset: ceteroqui gaudere se, quod tantum successorem habi-

turus

turus esset, cuius singulari et tot iam documentis comprobata uirtute, non dubitaret fore, ut res Gallicae feliciter componerentur: interea obtestari, atque obsecrare matrem, ut Regni gubernacula susciperet, quaq. prudentia Regnum sibi tot annos conseruasset, eadem fratri suo conseruaret: sese iam tunc omnem potestatem regiam in eam, usque ad fratris reditum, transferre: hortari ceteros, ut ipsius primum, deinde fratris, cum reuertisset, imperio amanter ac fideliter obtemperarent: praecipue, autem, ne quid umquam prius, aut antiquius haberent conseruatione Catholicae religionis: ex ea bona omnia fluere; ea neglecta, collabi ac concidere omnia. Sed iam ualete, inquit, et mei memores este: ego enim ad Deum uocor: quem ut aequiorem ac placabiliorem peccatis meis iudicem experiar, uestris me omnium adiuuari precibus postulo. Haec fatus, deficiente iam, et moribunda uoce, tuum Christe Iesu nomen inuocans, tuam sanctissima uirgo apud filium opem implorans, ad uos, ut confidimus euolauit. Ac, si quidem ipsum spectemus, gratulari ei potius quam lugere debemus. Regnum enim terrestre caelesti, laborem quiete, mortalitatem immortalitate mutauit. Quod mortuus est, humanae fragilitatis est; quod ita mortuus diuinae cuiusdam felicitatis. Bonum certamen certauit, cursum consummauit, fidẽ seruauit. Aut iam coronauit eum Deus, aut breui, tuis Beatissime Pater, et

totius

totius Ecclesiae precibus adductus, coronabit corona iustitiae, quam promisit diligentibus se. At illam tot Regum matrem, toties iam custodem ac conseruatricem Regni, ipsa sua felicitate miserandam, quo nunc, quo tandem esse animo creditis? Quae ex summis honoribus summos dolores consecuta, ter iam, & in uiro & in duobus filijs mortua, uitae suae superstes, toties ore suo eorum clausit oculos, a quibus claudi cupiebat suos; tam saepe eis officia praestitit, quae sibi ab eis praestari maluisset. Quid illa fortissimarum domina gentium Gallia? quae sibi eodem funere cum Rege suo efferri uisa est: quae iacet adhuc perculsa & attonita tanto uulnere, metuens, ne, illius atrocitate, etiam illa, quae consanuisse uidebantur, recrudescant. Pro Deus optime maxime, etiam cum ulcisceris, benefice; etiam cum poenas exigi, misericors: quibus tam grauibus culpis tam diuturnam in se iram tuam Gallia prouocauit? Quattuordecim iam anni sunt, & eo amplius, cum illud potentissimum & memoria nostra florentissimum Regnum perpetua bellorum ciuilium serie ita & ab alienis & a suis uexatur, ac diripitur, ut de eo iam dici possit, quod scriptum est apud prophetam: Residuum erucae comedit locusta: & residuum locustae comedit bruchus: & residuum bruchi comedit rubigo. Atque ut magis intelligatur, id diuina ultione fieri, quoties inibi esse uidetur, ut iam iamq. componantur

ponantur ac tranquillentur omnia, in ipſo, ut ita dicam, portu frangitur nauis. Properarat HENRICVS II. *pacem cum* PHILIPPO *Rege Catholico quibuslibet condicionibus facere, ut, expeditus belli curis, huius mali naſcentis ſemina elideret. In ipſo eius rei conatu ac molitione, inopinata morte ſublatus eſt. Sub* FRANCISCO II. *conſpiratione detecta, ſpes obiecta erat fore, ut, paucorum ſupplicio, ceterorum audacia in perpetuum reprimeretur. Ante ipſe mortuus eſt, quam de ſontibus comprehenſis ſupplicium ſumeretur. Nunc nuper eo rem perduxerat* KAROLVS IX. *ut omnes inſtare finem malorum exiſtimarent. Aliter Deo uiſum eſt: qui* HENRICO III. *Galliae & Poloniae Regi, quem tam multis tamq. illuſtribus argumentis ſibi cariſſimum eſſe declarauit, hanc felicitatem, ut ſperamus, reſeruare maluit. Neque dubium eſt, hoc ita euenturum, ſi omnes nos a uitijs noſtris auerſi, quae Dei placandi certiſſima ratio eſt, tota mente conuertamur ad Deum, eumq. adſidue obſecremus, ut compeſcat iram ſuam: et, quando* KAROLVM *in ſinum, ut ſperamus, ſuum excepit,* HENRICI III. *ductu, ſub* GREGORIO XIII. *raptores quidem lupos interfici, oues autem, quae aberrarunt, in ouile ſuum reduci uelit. Ita eueniat, Ita eueniat, domine Ieſu, cui laus omnis & gloria debetur in omnem aeternitatem*

D I X I.

ARISTOTELIS
ETHICORVM
AD. NICOMACHVM
LIBER. QVINCTVS
IN. QVO
DE. IVSTITIA. ET. IVRE
ACCVRATISSIME
DISPVTATVR

M. Antonio Mureto interprete.

M. ANTONIVS MVRETVS AVDITORIBVS SVIS

VM hunc Aristotelis librum uobis explicaturus essem, multis de caussis mihi faciendum putaui, ut eum prius latine a me conuersum ederem. primum quoniam etsi in ceteris libris explicandis conatus eram efficere, ut ne ij quidem qui graecarum litterarum rudes sunt, aditum sibi ad me audiendum peregrinitate sermonis occlusum esse quererentur, non obscuris tamen multorum sermonibus aures meae quotidie uerberabantur, conquerentium, crebro illo uocum graecarum interiectu retardari intelligentiam suam: planiora sibi multo, & expeditiora omnia fore, si latine dicerentur. horum

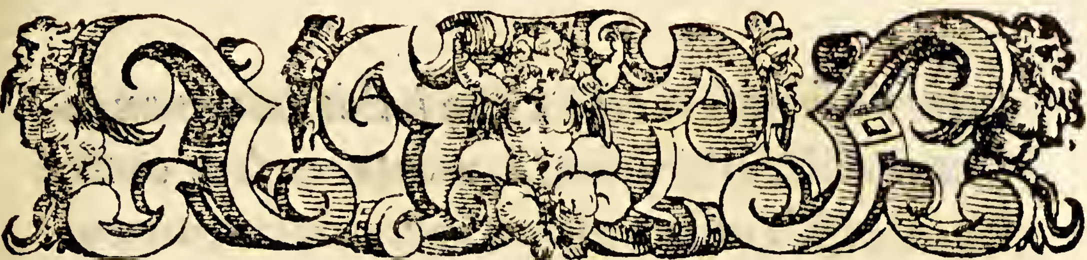
igitur ſtudio aliquid tribuendum eſſe duxi. deinde ſubmoleſtum ipſi mihi nonnumquam erat, uerum ut fatear, tantum quotidie operae ac temporis in reddendis ſingulis uocibus ponere: ut mihi quoque ſatius uideretur, ſemel illo labore defungi. Nam cum ſingulae diſputationes noſtrae in unius horae curriculum concludantur, ex eoque ipſo aliquid ſaepe multis occaſionibus delibetur, ac detrahatur, adhibenda parcimonia eſt, uidendumq. omni ſtudio, ut id ſaltem quod datur, quam poſſumus optime & utiliſſime collocetur. Iam ex tam breui tempore non multum poteſt tractandis rebus relinqui, ſi aliquid ex eo ſingula uerba decerpant. Praecipue autem hic liber propter mirificam quandam rerum ac ſententiarum ſubtilitatem poſtulare quodammodo uidebatur, ut, quo liberiores animi noſtri totos ſe ad eas penitus cognoſcendas darent, illa altera pars laboris & uobis & mihi demeretur. Fuere & aliae huius mei conſilij cauſſae, quas nihil neceſſe habeo pluribus perſequi. Dedi autem operam quantum quidem in me fuit, ut Ariſtotelis

ſtotelis

ſtotelis non ſententiam modo exprimerem, ſed genus ipſum dicendi, quoad liceret, imitarer. Nam cum ſuo quiſque modo, & loquatur & ſcribat, alioſque anguſta, preſſa, conciſa, alios ampla, copioſa, redundans delectet oratio: non ſatis probo conſilium eorum, qui, cum Ariſtoteles ſiccitatem quandam tenuitatemque dicendi, contra Cicero copiam & ubertatem adamauerit, neque quidquam tam diſſimile ſit, quam eorum inter ſe dicendi genus, Ariſtotelem tamen interpretantes, quia ſe, quam poſſunt Ciceronis ſimillimos eſſe cupiunt, quae ab illo & breuiter, & ſub obſcure dicta ſunt, ea huius more dilatant, atque diducunt. Sed ſuum cuique, ut dicitur. Ego an, quod uolui, aſſecutus ſim, neſcio, aut potius id non aſſecutum eſſe me, ſcio: certe quidem, quod in hoc genere optimum eſt, id me ſecutum eſſe, ac propoſitum habuiſſe confido. Neque damno induſtriam eorum, qui aut ante me, aut poſt me (ſi quidem iam duodecim anni ſunt, cum huius libri interpretatio mea primum edita eſt) in his rebus latine tra-

ctandis elaborarunt: quorum etiam qui dam auxilio ad eam rem meo uſos eſſe ſe,non diffitentur. Neque tantum, ut ille dixit, poſterior dies prioris diſcipulus eſt, ſed etiam magiſter. Multa aliter olim accipiebam, aliter hodie accipio: graecos etiam libros multo pluribus locis deprauatos eſſe uideo, quam tunc arbitrabar. Itaque neceſſe eſt,multa longe ſecus in eorum interpretationibus, quam in mea, legi. De quibus non intelligentes modo, ſed etiam eos, qui ſibi tales uidentur, quorum omnis aetas magnam copiam extulit, iudicaturos eſſe proſpicio. Horum ego neque alteros reijcio, neque alteros extimeſco. eſt eiuſdem ingenij, & eruditorum admonitiones amare, & indoctorum maledicta contemnere. Vbi, & cur a ceteris diſſenſerim, uos quidem quotidie ex me ipſo,ceteri autem ex commentario, quem, cum primum licebit, edituri ſumus, intelligent.

Romae. Kal. Martij, Anno ꝏ. D. LXV

ARISTOTELIS ETHICORVM AD NICOMACHVM LIBER. QVINCTVS

M. Antonio Mureto interprete.

DE Iustitia autem & iniustitia quaerendum est: tum cuiusmodi in actionibus sitae sint, tum cuiusmodi mediocritas iustitia, & ius quarum rerum medium sit. In his autem rebus exquirendis eandem uiam rationemq. teneamus, quam in superioribus secuti sumus. Videmus igitur omnes iustitiae nomine eiusmodi quendam habitum significare uelle, quo homines propensi sunt ad agenda quae iusta sunt, quoque ea & agunt, & uolunt. eodemq. modo iniustitiam dicere habitum quo res iniustas & agunt & uolunt. Quocirca nobis quoque principio posita sint haec ad naturam utriusque adumbrandam. neque enim eodem modo se res habet in

ſcientijs facultatibuſq. & in habitibus: nam facultas quidem & ſcientia uidetur eadem contrariorum eſſe: at non idem habitus contrariorum. exempli cauſſa, a bona ualetudine ea tantum efficiuntur quae ipſi conuenientia ſunt, non etiam quae contraria. Dicimus enim ualenter ambulare aliquem, cum ita ambulat, ut is qui bene ualet. Saepe igitur contrarij quidem habitus ex contrario, ſaepe etiam ipſorum habituum ex rebus quae eis ſubiectae ſunt cognitio capitur. Nam etſi bona corporis habitudo nota ſit, mala quoque nota ſit: & ex bene habitis corporibus bona corporis habitudo, ex ipſaq. uiciſſim bene habita corpora. Si enim bona habitudo eſt carnis ſoliditas: malam, eſſe carnis raritatem neceſſe eſt, & bene habitum id, quod habet uim efficiendae ſoliditatis in carne. conſequitur autem plerumque, ſi altera pluribus modis dicantur, ut & altera quoque. Vt ſi iuſtum, etiam iniuſtum. Videtur autem multis modis dici iuſtitia & iniuſtitia. Sed quia propinqua eſt homonymia ipſarum, latet: neque ita, ut in ijs, quae longe diſtant, perſpicua eſt. magna enim eſt formae diſſimilitudo, ut conſtat clein uocari homonymos & iugulum & clauim. Sumptum igitur ac poſitum ſit, quot modis dicatur iniuſtus. Videtur autem iniuſtus eſſe & is qui legi non paret, & is qui plus ſibi ſumit quam par eſt, neque

que conseruat aequalitatem. Vnde constat iustum quoque fore tum eum qui legi obtemperat, tum eum qui conseruat aequalitatem. Quare iustum quidem est tum id quod lege praescribitur, tum id quod aequale est: iniustum autem tum id quod aduersum legem committitur, tum quod inaequale est. Quando igitur iniustus pluris quam par est, auidus est, in bonis haec ipsius affectio cernetur: non tamen in quibuslibet: sed in ijs demum in quibus prospera aduersaque fortuna. quae sunt illa quidem semper simpliciter et absolute bona: sed huic aut illi non semper. Homines autem ea & optant & persequuntur, at non ita oportet, sed optare quidem ut ea quae simpliciter bona sunt, sibi quoq. bona sint: sequi autem ea, quae sibi bona sunt. At iniustus non semper id quod plus est sequitur, sed et id quod minus, in ijs quae simpliciter sunt mala. Verum quoniam uidetur et minus malum quodammodo bonum esse: pluris autem cupiditatem in bono dicimus, propterea uidetur tum quoque pluris cupidus esse. est autem iniquus (hoc enim complectitur, et commune est) et contra legem facit. Quando autem qui contra legem facit iniustus est, qui uero ei obtemperat iustus: perspicuum est, omnia legitima iusta quodammodo esse. nam & ea quae a scientia legum ferendarum definita sunt, legitima sunt, & eorum unum quodque iustum esse dicimus. Leges

autem

autem omnibus de rebus publice loquuntur spectantes, aut id quod communiter omnibus utile est, aut id quod optimatibus, ijs ue qui principatum in ciuitate obtinent, seu propter uirtutem, seu quo alio tali modo. Quare uno quidem modo iusta ea dicimus, quae ad felicitatem eiusq. partes ciuili societati conficiendas ac conseruandas ualent. Imperat autem lex & ea facere quae sunt fortis uiri, ut non deserere ordinem, neque fugere, neque abijcere arma; & quae temperantis, ut non facere adulterium, neque alienae pudicitiae illudere; & quae mansueti, ut non percutere, neque maledicere: itidemq. in ceteris uirtutibus ac uitijs illa quidem iubens, haec antem prohibens: recte quidem ea quae recte posita est, deterius autem ea quae temere inconsiderateque lata. Haec igitur iustitia est illa quidem perfecta uirtus, non tamen simpliciter, sed ad alium relata. Ideoq. saepissime iustitia uirtutum praestantissima uidetur; ac neque hesperus, neque lucifer ita admirabilis esse. Et in prouerbio est, Iustitia in sese uirtutem amplectitur omnem. & eo maxime perfecta uirtus, quoniam perfectae uirtutis usus est. perfecta autem est, quoniam, qui ea praeditus est, etiam in alium uirtute uti potest, non tantum ipse secum. Multi enim suis quidem in rebus uirtute uti queunt, in ijs autem quae ad alium pertinent, non queunt. &

propterea

propterea recte a Biante dictum uidetur, Magistratus uirum patefaciet. nam qui magistratum gerit, alium iam spectat, & in uitae communione uersatur. Atque ob eam ipsam caussam iustitia una ex uirtutibus alienum esse bonum uidetur; quoniam ad alium pertinet. ea enim agit, quae alij utilia sint, ut principi, aut communi. Ergo pessimus quidem ille est, qui improbitate, & in se ipsum, & in amicos; optimus autem, non qui in se ipsum, sed qui erga alium uirtute utitur. id enim difficile est. Haec igitur iustitia non pars uirtutis, sed tota uirtus est: nec quae ei aduersatur iniustitia, pars uitiositatis, sed tota uitiositas. Quid autem uirtus, & haec iustitia inter se differant, constat ex ijs quae diximus. est enim eadem quidem, sed non eadem utriusque ratio: nam qua ratione ad aliam pertinet, iustitia est; qua talis quidam habitus est, simpliciter uirtus. Quaerimus autem eam iustitiam quae pars ui rtutis est: est enim quaedam, ut dicimus, itidemq. de iniustitia ea, quae pars est uitiositatis. Esse autem, id argumento est, quod qui agit aliquid eorum quae ad cetera uitia pertinent, iniuste ille quidem facit, sed nihil amplius consequitur. Vt is qui clypeum per ignauiam abiecit, aut asperitate ductus est ad maledicendum, aut illiberalitate, ne pecunia iuuaret alium, retardatus. cum autem plus ali

quid

*quid consequitur, saepe nullo tali uitio pec-
cat, at ne omnibus quidem, & aliquo tamen.
uituperamus enim eum: idque iniustitiae nomi
ne. Est igitur alia quaedam iniustitia, ut pars
quaedam totius: & iniustum quoddam, pars il
lius totius iniusti, quo quidquid contra legem
fit continetur. Praeterea si duorum unus qui-
dem lucri caussa cum aliena uxore rem habeat,
& insuper aliquid mercedis accipiat: alter au-
tem id faciat cum sumptu ac detrimento suo, ut
cupiditatem expleat, hic quidem intemperans
potius, quam pluris auidus, esse uideatur; ille
autem iniustus, sed non intemperans. constat
autem id ex eo euenire, quod lucrum facit. Prae
terea omnia alia iniuste facta referimus semper
ad aliquod uitium: ut si quis adulterium fecit,
ad intemperantiam; si eum qui sibi proximus
erat in acie, deseruit, ad timiditatem; si per-
cussit, ad iram. at si lucrum fecit, ad nullum
uitium, praeterquam ad iniustitiam. Vnde
constat, praeter totam illam iniustitiam, aliam
quandam esse illius partem synonimam, quo-
niam utriusque definitio in eodem genere est: am
barum enim uis est in quadam relatione ad a-
lium. sed haec quidem in honore, aut pecunijs,
aut salute, aut si quo uno nomine possimus haec
omnia complecti, cernitur, & in ea uoluptate
quae capitur ex lucro; illa uero in ijs omnibus in
quibus*

quibus uerſatur uir bonus. Non unam igitur eſſe iuſtitiam; & eſſe aliam quandam, praeter eam quae tota uirtus eſt, conſtat. quae autem ea, & cuiuſmodi ſit, intelligendum eſt. Duobus modis iniuſtum dici oſtendimus: tum quidquid contra legem fit, tum quod ab aequalitate diſcedit: itemque iuſtum & quidquid ex lege fit, & quod aequale eſt. Cum igitur iniuſtum priori illo modo accipimus, tum ea de qua prius dictum eſt iniuſtitia exſiſtit. Quoniam autem ab aequalitate diſcedere, & contra legem facere non cſt idem: ſed eorum alterum habet eam rationem, quam pars ad totum: (nam facit quidem contra legem quicumque ab aequalitate diſcedit: ſed non quicumque contra legem facit, ab aequalitate diſcedit) fit etiam, ut iniuſtum, & iniuſtitia non eadem ſint, ſed alia ab illis: ſintq. haec quidem ut partes; illa uero, ut tota. Pars enim eſt haec iniuſtitia totius iniuſtitiae: eodemque modo haec iuſtitia illius iuſtitiae. Quare de ea iuſtitia & iniuſtitia, quae partium rationem obtinent, itidemq. de iuſto & iniuſto dicendum eſt. Ergo iuſtitia illa quidem, quae per totam uirtutem pertinet, & iniuſtitia, quarum illa omnis uirtutis, haec omnis uitij erga alium uſus eſt, omittatur. nam & quae ex eis iuſta iniuſtaq. ſunt, quomodo definienda ſint, conſtant. Fere enim pleraque eorum quae praeſcribuntur

legibus, sunt ea ipsa officia, quae ex omni uirtute ducuntur. Vnicuique enim uirtuti conuenienter uiuere iubet lex: unum quodque otium sequi uetat. Totius autem uirtutis efficientia sunt ea praecepta legum, quibus disciplina ciuium ea quae rempublicam spectat, ad eamque dirigitur, continetur. Sed de priuata cuiusque disciplina, qua quis simpliciter & absolute uir bonus est, utrum ad ciuilem facultatem, an ad aliam quandam pertineat, posterius disputandum erit. Non enim fortassis idem est bonum uirum esse, & bonum ciuem quocumque in loco. Iustitiae autem illius quae uirtutis est pars, & eius quod ex ea iustum dicitur, unum quidem genus est, quod cernitur in distribuendo honore, aut pecuniis, alijs ue rebus quae diuidi possunt inter eos qui eiusdem reipublicae communione coniuncti sunt. In ijs enim fieri potest, & ut alter altero plus minus ue, & ut aequam uterque partem ferat. alterum quo negotia quae inter se contrahunt homines diriguntur. Huius autem partes sunt duae. Nam eorum quae inter se homines contrahunt, quaedam sponte fiunt, quaedam inuite. Sponte quidem, quae talia sunt, ut uenditio, emptio, mutuum, fideiussio, commodatum, depositum, locatio & conductio. Sponte autem fieri dicuntur, quoniam talium negotiorum principium, sponte instituitur. Eorum autem

quae fiunt inuite partim clamdestina sunt, ut furtum, adulterium, ueneficium, lenocinium, serui alieni, circumuentio, aut corruptio, per insidias allata nex, falsum testimonium; partim uiolenta, ut uerbera, uincula, mors, rapina, debilitatio, maledictum, contumelia. Quando autem & iniustus inaequalis est, & iniustum inaequale, constat esse & medium aliquod inaequalis. id autem est aequale. Quacunque enim in actione est plus & minus, est & aequale. Si igitur iniustum, inaequale est, iustum aequale esse oportet. quod & uidetur omnibus, etiam si ratio, cur ita sit, non afferatur. Cum autem aequale medium sit, iustum quoque medium quoddam erit. est autem aequale quod minimum sit, in duobus. quare necesse est, iustum, quod & medium, & aequale est, & ad aliquid referri, et aliquibus tale esse. Ac, qua quidem medium est, quorundam est, ea uero sunt plus, & minus: qua autem aequale est, in duobus cernitur: qua denique iustum, & quibusdam, & ad alios relatum. Necesse igitur est, iustum, quod minimum sit, in quattuor uersari. Nam & quibus iustum est, duo sunt; & ea in quibus, duo. Eademq. erit aequalitas, & ijs quibus, & ijs in quibus. ut enim altera inter se affecta sunt, sic & altera. Si enim aequales non sint, aequalia non habebunt. immo uero inde exsistunt pugnae, & expostulationes,

cum

cum aut qui aequales ſunt, non aequalia, aut qui non aequales, aequalia ferunt, & ex diſtributione conſequuntur. Praeterea ex eo quod pro dignitate fit, idem aperte colligitur. Omnes enim fateantur in diſtributionibus, id quod iuſtum eſt, pro dignitate eſſe oportere. Ipſa tamen dignitatem non eadem in re omnes collocant. Sed ij quidem qui popularem ſtatum reipublicae probant, in libertate; qui paucorum potentiam, in diuitijs, aut in nobilitate; qui optimatum, in uirtute. eſt igitur iuſtum analogum quiddam. analogum enim non tantum proprium eſt numeri monadici, ſed omnino, numeri. analogia enim eſt aequalitas proportionum: idque quod minimum ſit, in quattuor. ac dijunctam quidem in quattuor eſſe, manifeſto apparet. ſed & continens. uno enim ut duobus utitur, & bis dicit. exempli cauſſa, ut prima ad ſecundam, ſic ſecunda ad tertiam. bis igitur dicta eſt ſecunda. Itaque ſi bis ponatur ſecunda, quattuor erunt analoga. eſt autem, & iuſtum, quod minimum ſit, in quattuor: & eadem ratio. diſtant enim ſimiliter quibus & quae. erit igitur, ut primum extremum ad ſecundum, ſic tertium ad quartum. & uiciſſim igitur, ut primum ad tertium, ſic ſecundum ad quartum. Itaque, & totum ad totum, quod quidem diſtributio copulat. ac ſi quidem ſic componantur, iuſte

ſte

ste copulat. copulatio igitur primi extremi cum tertio, & secundi cum quarto, est ius illud, quod in distributione uersatur, ac medium. analogum enim medium est. ius autem analogum. Vocant autem mathematici talem analogian geometricam. in geometrica enim euenit, ut & totum ad totum eandem rationem habeat, quam utraque pars ad alteram. Non est autem continens haec analogia. non enim fieri hic potest, ut idem numero sit extremum, cui & quod. Ius igitur hoc analogum est: iniustum autem, quod non est analogum. est autem alterum plus, alterum minus. quod quidem euenit etiam in rebus ipsis. Nam qui iniuriam facit, plus boni consequitur; qui accipit, minus. in malo autem contra. nam minus malum, comparatum ad maius, boni rationem obtinet. est enim minus malum magis expetendum maiori. expetendum est autem bonum, & magis, maius. Hoc igitur unum iuris genus est. Reliquum est alterum, in corrigendo situm: cui locus est in ijs, quae homines inter se tum sponte tum inuiti contrahunt. Huius aucem iuris alia quaedam ratio est, quam superioris. Nam illud quod in rerum communium distributione positum est, semper retinet eam quam diximus analogian. Et enim si communis pecunia distribuenda sit, eadem proportio seruanda erit, quam inter se ha-

bent ea quae a quoque illata ſunt. & iniuſtum il lud quod huic iuri aduerſatur, eſt, quod non retinet proportionem. Hoc autem ius quod in con trahendis negotijs ſitum eſt, aequale quidem eſt quiddam, & iniuſtum, inaequale. non ad illam tamen analogiam, ſed ad arithmeticam. nihil enim refert, uir bonus hominem nihili, an homo nihili uirum bonum fraudauerit: neque adulterium fecerit uir bonus, an is, qui nulli rei eſt. Sed in ipſam tantum damni differentiam intuetur lex: utiturque ijs ut aequalibus: ſi ille quidem iniuriam facit, hic autem iniuria afficitur: & ſi ille quidem laeſit, hic autem laeſus eſt. Itaque iniuſtum illud, cum inaequale ſit, ad aequalitatem perducere conatur. ſi quidem, & cum hic percuſſus eſt, ille percuſſit, aut etiam interfecit, hic autem mortuus eſt, diuiſa eſt perpeſſio, & actio in partes inaequales. at conatur eam damno ad aequalitatem perducere, de lucro detrahens. Dicitur enim proprie loquendo etiam in eiuſmodi rebus (quamquam qui buſdam ſatis proprium, & ad eam rem aptum nomen non uidetur) lucrum, ut in eo qui percuſ ſit, & damnum in eo qui percuſſus eſt. ſed tum demum cum dimenſa eſt perpeſſio, uocatur alterum quidem damnum, alterum autem lucrum. Itaque pluris, & minoris aequale medium eſt. lucrum autem & damnum alterum plus eſt, al-

terum

terum minus, contrarie. boni quidem plus, & mali minus, lucrum: contrarium autem, damnum. Inter quae medium est aequale, quod iustum esse dicimus. Ergo ius quidem id quod corrigendi uim habet, medium est inter damnum, et lucrum. quocirca cum aliqua de re ambigunt, ac controuersantur, ad iudicem confugiunt. Ire autem ad iudicem est, ad ius ipsum ire. Iudex enim, si hoc nomen tueri, ac sustinere uult, est quasi ius animatum. & quaerunt iudicem medium. ac uocant eos nonnulli medianos. ut, si medium assequantur, ius suum assecuturi. Ius igitur medium quiddam est: si quidem, & iudex. Iudex autem exaequat: & ut, si linea in partes inaequales diuisa sit, quo maior pars dimidiam superat, id aufert, & addit ad minorem partem. cum autem bifariam diuisum est totum, tunc aiunt se suum habere, cum aequas partes acceperunt. aequale autem medium est maioris & minoris ad analogiam arithmeticam. atque ob id ius a graecis dicitur dicaeon, quoniam est, dicha, id est duas in partes aequales diuisum. ut si quis dicat dichaon, & ab ijsdem iudex uocatur dicastes quasi dichastes. Si enim duorum aequalium ab altero ablatum aliquid sit, & additum ad alterum, fit ut duobus tantis maius sit alterum. si enim detractum modo esset, non autem additum, uno tantum ma

ius esset: medio igitur maius est, uno, & medium eo a quo ablatum est, uno. haec igitur nobis nota erit ad cognoscendum, quid tum auferre oportea teat ab eo, qui plus habet, tum addere ei qui minus. quo enim quis medium superat, hoc addere oporte ei qui minus habet: quo autem medium superatur, id auferendum a maximo. Sint tres lineae inter se aequales A A BB CC. ex linea A A detrahatur pars A E, & addatur ad C C, sitque C D. Ita tota linea D C C lineam E A superat parte C D & parte C F. ergo, & lineam B B parte C D.

a e a
b b
c f c d

TRALATA *autem sunt haec nomina damnum, & lucrum ex eo quod sponte contrahitur. nam habere plus suo, lucrum facere dicitur. minus autem quam principio, damno affici, ut in uenditione, & emptione, alijsq. quae per legem fieri possunt, quod si neque plus neque minus, sed ipsa ex se ipsis effecta sint, sua se habere aiunt, ac neque damnum, neque lucrum facere. Itaque lucri cuiusdam, & damni medium est ius in ijs, quae non*

sponte

ſponte contrahuntur : quod tantundem habeat uterque contrahentium poſterius, quantum prius habuerat. Videtur autem quibuſdam antipeponthos, id eſt talio, ſiue reciproca quaedam per peſſio, ius eſſe ſimpliciter, & abſolute, ut Pythagorei dixerunt: definiebant enim ſimpliciter ius talionem. talio autem neque ad id ius, quod in diſtribuendo, neque ad id, quod in corrigendo ſitum eſt, accommodari poteſt. quamquam uolunt Rhadamanthyos quoque id ius fuiſſe, Tum fuerit lex recta, ferat ſi quiſque quod egit. multis enim locis conſonum non eſt. Vt ſi quis magiſtratum habens percuſſit alium, non oportet eum uiciſſim percuti. & ſi quis magiſtratum percuſſit, non percuti modo eum oportet, ſed & puniri. Praeterea multum intereſt id, quod ſponte fit, & quod inuite. ſed in communitatibus rerum ultro citroque permutandarum id ius, quod talio dicitur, continet ſocietatem analogia, non autem aequalitate. Factis enim proportione reciprocis manet coniunctio ciuitatis. Aut enim quaerunt, quod ſibi mali factum eſt reponere: ſin minus, ſeruitus eſſe uidetur: aut quod boni: ſin minus, tollitur officiorum uiciſſitudo. officiorum autem uiciſſitudine fit, ut una maneant. quo circa, & Gratiarum templum in propatulo ſtatuunt, ut ſit remuneratio. Id enim gratiae proprium eſt. uiciſſim enim offi

cio aliquo demereri oportet eum qui gratificatus est, & ipsum denuo aliud gratificandi principium facere. efficit autem remunerationem analogiae consentaneam coniunctio per diametrum. uerbi caussa sit architectus ubi A, sutor ubi B, domus ubi C, calceus ubi D.

a	*b*
Architectus	*Sutor*
c	*d*
domus	*calceus*

OPORTET *igitur architectum a sutore opus illius accipere, & uicissim ei suum dare. Ergo si primum exaequata fuerint haec ad analogiam, deinde fiat antipeponthos, id est mutua acceptio, erit quod dicitur: sin minus, non aequum est, neque consistere potest. nihil enim prohibet praestantius esse unius opus opere alterius: oportet igitur haec exaequari. hoc autem locum habet etiam in alijs artibus. tollantur enim funditus, nisi & is qui facit, faciat tantum & tale, & is qui accipit, accipiat hoc, & tantum, & tale. non enim ex duobus medicis constat societas, sed ex medico & agricola, omninoque alijs, & non*

aequali-

aequalibus · ſed eos exaequari oportet · quare oportet omnia, quorum permutatio eſt, quodammodo comparabilia eſſe, cuius rei cauſſa nummus in uſum uenit: qui quodammodo menſura efficitur omnium rerum · omnia enim metitur · Ergo, & quanto quaeque res pluris minoris ue ſit: & quot calcei domum, aut alimentum adaequent · Oportet igitur quam rationem habet architectus ad ſutorem, tot calceos cum domo aut alimento comparari · niſi enim id fiat, non erit permutatio, neque communitas · id autem non erit, niſi quodammodo aequalia ſint · quare oportet unam aliquam eſſe communem omnium rerum menſuram, ut prius dictum eſt · ea autem eſt reuera quidem indigentia, quae omnia continet: ſi enim nullius rei indigeant, aut non ſimiliter, aut non erit permutatio, aut non eadem · Succeſſit autem nummus quaſi compacto in indigentiae locum: ob idque uocatur nomiſma, quod non natura, ſed nomo, id eſt lege, ualet, & in nobis eſt mutare eum, atque inutilem efficere · erit autem mutua illa acceptio, cum exaequata erunt omnia, ut quam rationem habet agricola ad ſutorem, eandem habeat opus ſutoris ad opus agricolae · In figuram autem analogiae ducendi ſunt, cum permutaturi erunt · alioqui alterum extremum utranque exſuperantiam habebit · ſed cum ſua habent, ſic tamen

men ſunt aequales, & ad communitatem apti: quoniam haec aequalitas in ipſis effici poteſt.

agricola	*ſutor*
a	*b*
alimentum	*opus ſutoris adaequatum*
c	*d (cum alimento*

SVBLATA *autem hac accipiendi uiciſſitudine, tolleretur uitae communio. Indigentia autem contineri ſocietatem hominum, ac ſi unum quiddam ſit, ex eo intelligi poteſt, quod cum aut uterque, aut alter altero non indiget, non permutant: ut cum eius, quod quis habet, alter indiget, uerbi cauſſa, uini, exportandi frumenti ſit poteſtas. hoc igitur exaequari oportet. In permutationem autem futuram ſi nunc non indiget, fore eam, ſi indiguerit, nobis quaſi ſponſor eſt nummus. Oportet enim, hunc ferenti, licere id quo eget accipere. Idem autem accidit etiam nummo. neque enim ſemper tantundem ualet. ſtabilior tamen uidetur eſſe. Quare oportet eſſe omnibus rebus pretia conſtituta. Ita enim ſemper erit permutatio, & quae eam conſequitur, communicatio. Nummus igitur ſymmetra omnia*

efficiens,

efficiens, adaequat. Neque enim communicatio ſine permutatione, neque permutatio ſine aequalitate, neque aequalitas, ſine ſymmetria eſſe poteſt. Reuera igitur ea, quae tantopere diſtant, ſymmetra fieri non queunt, ſed quantum ad uſum ſatis eſt, queunt. Vnum igitur aliquid eſſe oportet, idque hominum inſtituto, unde, & nomiſma uocatur. Id enim omnia efficit ſymmetra, cum omnia metiatur. Sit domus pretium quinque minae: lecti autem mina una: lectus igitur ipſius domus quincta pars erit. Quare conſtat, quot lecti domum exaequent: nempe quinque. Hanc autem ante nummi uſum fuiſſe rationem permutandi, perſpicuum eſt. nihil intereſt enim, dentur ne lecti quinque pro una domo, an quanti ſunt lecti quinque. Quid igitur iuſtum iniuſtumq. ſit, & mutua illa perpeſſio, quae antipeponthos dicitur, quemadmodum ad iuſtum affecta ſit, dictum eſt. His autem definitis, conſtat iuſtam actionem faciendae & accipiendae iniuriae mediam eſſe. alterum enim eſt plus habere, alterum minus. Iuſtitia autem mediocritas eſt, non eodem modo, quo uirtutes illae, de quibus antea diſputauimus, ſed quia medij eſt, iniuſtitia autem extremorum. Et iuſtitia quidem eſt habitus, ex quo iuſtus dicitur propenſus ad conſulto agendum id quod iuſtum eſt, & ad ius tribuendum tum ſibi, ſi cum altero contrahat, tum

alteri

alteri cum altero contrahenti, non ita, ut ſibi plus eius quod expetendum eſt, minus autem alteri, & eius quod noxium eſt, contra, ſed & ſibi, & alijs id quod ad analogian aequum eſt. Contra iniuſtitia ad id quod iniuſtum eſt. Id autem eſt nimium, & parum commodi et damni non ſeruata proportione. Itaque iniuſtitia eſt nimium & parum: quia eſt & eius quod nimium eſt, & eius quod parum. In ſua quidem cauſſa nimium ſibi tribuens eius, quod ſimpliciter utile eſt, eius quod noxium eſt, parum. in aliorum autem negotio, generaliter quidem, eodem modo: diſcedit autem a proportione nunc in hanc, nunc in illam partem. Iniuriae autem minus extremum eſt iniuriam accipere: maius iniuriam facere. De iuſtitia igitur & iniuſtitia, quae utriuſque natura ſit, itemque de iuſto & iniuſto, hoc modo a nobis uniuerſe diſputatum ſit. Quando autem fieri poteſt, ut quis iniuſtum quiddam faciat, neque dum tamen iniuſtus ſit, quae nam ſunt illae iniuſtae actiones, quas qui ſuſcipit, iam iniuſtus eſt in uno quoque iniuſtitiae genere, ut fur, aut adulter, aut latro? an ſic quidem nihil intererit ✣ nam & fieri poteſt, ut quis cum muliere aliqua rem habeat, ſciens quaenam ea ſit, neque tamen a ſuſcepto ſic agendi conſilio, ſed a libidinis motu actio illa tamquam a principio fluxerit. Ille igitur facit quidem iniuſtum quiddam,

neque

neque tamen iniuſtus eſt: ut neque fur, & ſi furatus eſt: neque adulter, & ſi adulterium fecit. eodemq. modo in ceteris. non eſt autem ignorandum, totam hanc quaeſtionem eſſe de eo iure quod ſimpliciter ius eſt, id eſt de iure ciuili. id autem eſt inter eos qui uitae ſocietatem inierunt, ne qua re ad uiuendum neceſſaria egerent, liberi & aequales, aut ad analogiam, aut ad numerum. Itaque quibus hoc non eſt, eis inter ſe non eſt ius ciuile: ſed ius quoddam & tantum ex quadam ſimilitudine ita uocatum. eſt enim ius inter eos quos inter etiam lex. lex autem inter eos in quibus iniuſtitiae locus eſt. iudicium enim iuſti & iniuſti diſceptatio eſt. In quos autem cadit iniuſtitia, ij etiam iniuſte facere poſſunt. Id autem eſt plus ſibi tribuere eorum quae ſimpliciter bona ſunt, minus eorum quae ſimpliciter mala. Quare non hominem imperare ſinimus, ſed rationem. quoniam ſibi ipſi id facit, & efficitur tyrannus. eſt autem magiſtratus cuſtos iuris. quod ſi iuris, & aequalitatis. Quoniam autem nihil ex eo uidetur amplius conſequi, ſi quidem iuſtus eſt: neque enim plus ſibi tribuit eius quod ſimpliciter bonum eſt, niſi ſibi proportione debeatur, ideo alij laborat. ac propter eam cauſſam aiunt iuſtitiam alienum bonum eſſe: ut & antedictum eſt. Danda igitur ei aliqua merces. ea uero honor eſt & decus. Quicumque autem

ijs

ijs contenti non sunt, hi tyranni fiunt. Ius autem domini in seruos, & patris in liberos non idem est atque haec, sed simile. neque enim proprie dicitur iniustitia in ea quae sua cuiusque sunt. Mancipium autem & filius usque eo dum adoleuerit, seiunctusque sit, tamquam pars patris est. iam nemo est qui laedere se consulto uelit, quare nullius in se ipsum iniustitia est. ergo ne iniuria quidem, neque ius ciuile. lege enim constat, & in ijs est qui eam naturam habent, ut inter ipsos communis lex esse possit. Eos autem esse dicebamus quibus est inter ipsos imperandi & parendi aequalitas. Quare magis cum uxore, quam cum liberis & cum seruis, est iuris communitas. Id enim est ius oeconomicum: quod tamen ipsum quoque aliud est a ciuili. Ciuile autem ius partim naturale est, partim legitimum. Naturale quidem quod ubicumq. terrarum idem ualet, non quod ita statutum sit aut secus. legitimum autem, quod a principio quidem nihil interest sic fiant an secus: ubi autem constitutum fuerit, interest. ut mina redimi captiuos, aut capram Ioui immolare non oues, & quae praeterea de singulis rebus lege sanciunt. ut Brasidae sacra facere, & quaecumque populi suffragijs scita sunt. Videntur autem quibusdam omnia talia esse. quia quod naturale est, immobile est, & quocumque in loco eandem uim habet. ut ignis

urit

urit & hic & apud Persas · iura autem mutari uident · neque tamen omnino id ita se habet : sed aliqua tantum ex parte · quamquam apud Deos quidem fortassis nulla ex parte ita se habet, apud nos autem est quidem aliquid naturale mobile, non tamen omne, sed nihilo minus aliud natura ualet, aliud non natura · Quod autem eorum, quae aliter habere se possunt, naturale sit, quodque non natura, sed lege & consensu hominum ualeat, etiam si utraque peraeque mutabilia sint, constat · eademq. distinctio etiam ad alias res accommodari poterit · Natura enim dextra manus fortior est : etsi euenire potest ut omnes homines aeque utraque manu utantur · Ea autem iura quae ex consensu, & utilitate nata sunt, similia sunt mensuris · non enim omnibus in locis aequales sunt uini frumentiq. mensurae : sed ubi quidem emunt, maiores : ubi autem uendunt, minores · Eodem modo quae iura non naturalia sed humana sunt, non quocumque in loco sunt eadem · quando ne reipublicae quidem status · etsi unus tantum est omnibus in locis natura optimus · Vnumquodque autem ius, & unumquodque legitimum eandem rationem habet, quam uniuersum ad singula · nam ea quidem quae aguntur multa sunt · illorum autem unumquodque unum. uniuersum enim est · Differunt autem iniuria & iniustum : itidemq. dicaeoma, id

est,

est, iuste factum & iustum. nam iniustum quidem est aut natura, aut lege. id autem ipsum post quam factum est, iniuria est. prius autem quam fiat, nondum, sed iniustum. Similiter etiam dicaeoma. sed tamen commune nomen quo quidquid iuste factum est uocatur, est potius dicaeopragema; dicaeoma autem proprie est correctio iniuriae. Horum autem singula quas quotque species habeant, & cuiusmodi uersentur in rebus, posterius quaerendum erit. Cum iusta iniustaque sint ea quae diximus, tum demum quis in iuste agit, & iuste, cum ea sponte facit. at cum in uitus, neque iniuste neque iuste facit, nisi casu & ex consecutione quadam. ea enim agunt, quibus ut iusta iniusta ue sint, accidit. iniuriam autem & iuste factum id demum esse definiuimus, quod sponte fit. si enim sponte factum sit, tunc demum uituperatur, simulq. iniuria est. Quare erit qui dem aliquid iniustum, neque tamen iniuria: nisi illud quoque adsit, ut sponte fiat. Sponte autem fieri dico, ut supra dictum est, quod quis eorum quae in sua potestate sita sunt, agit, sciens, neque ignorans, neque quem, neque quo quasi instrumento, neque cuius rei caussa: ut quem uerberet, & quo, & quam ob caussam. atque eorum quodque non ex consecutione quadam, neque per uim. ut si quis apprehensa alicuius manu alium uerberet, is, cuius est manus, non agit sponte.

te . neque enim in ipso situm est . Fieri autem potest, ut pater sit is qui percutitur : qui autem percutit, sciat quidem hominem esse, aut esse aliquem eorum qui adsunt, sed patrem esse nesciat . eademq. distinctio adhibita intelligatur, & in fine ad quem dirigitur actio, & in tota denique actione . Quod igitur ignoratur, aut non ignoratur quidem, sed in ipso situm non est, immo per uim fit, inuite fit . Multa enim eorum etiam quae natura fert, scientes & agimus & patimur, quorum nihil neque sponte nostra, neque nobis inuitis fieri dicendum est : qualia sunt senescere, aut mori . Vt autem iniusta, ita iusta quoque multa sunt non proprie ac per se, sed ex quadam tantum consecutione . Nam & si quis inuitus ac metu depositum reddat, neque iustum facere, neque iuste facere dicendus est, nisi ex euentu : & eodem modo is qui necessitate subactus atque inuitus depositum non reddit, ex euentu tantum dicendus est iniuriam inferre, & iniustum facere . Eorum autem quae sponte fiunt, partim capto prius consilio facimus; partim non capto . ac capto quidem consilio ea , de quibus prius deliberauimus ; non capto autem , cum deliberatio nulla antecessit . Cum igitur trium generum sint ea damna, quae in societatibus inferuntur : ea quidem, quae cum ignorantia coniuncta sunt uocamus errata : cum quis

neque ſcit quem, neque quid, neque quo inſtrumento, neque cuius gratia ſe quid facere putabat, id euenit, ſed quod non putaſſet. exempli cauſſa, non ut uulneraret, ſed ut pungeret: aut non illum, aut non illo modo. Cum igitur praeter opinionem damnum illatum eſt, infortunium eſt: cum autem non praeter opinionem quidem, ſed tamen ſine malitia, erratum. aberrat enim, cum in ipſo eſt principium cauſſae. infortunatus autem eſt, cum extra. Cum autem ſciens quidem, ſed nulla antegreſſa deliberatione, iniuria eſt. ut quaecumque per iram aliosq. omnes animi motus neceſſarios, aut naturales eueniunt hominibus. Nam qui eis impulſi laedunt alium, ac peccant, iniuriam illi quidem faciunt: ſuntque talia facta iniuriae, nondum tamen propterea iniuſti, neque improbi ſunt. neque enim damnum eſt per improbitatem datum. Qui autem capto conſilio laedit, iniuſtus eſt, & improbus. Quocirca bene quae per iram facta ſunt non iudicantur facta conſulto. non enim prior laedit, qui per iram facit, ſed qui iraſcendi cauſſam dedit. Praeterea uero ne ambigitur quidem factum ſit nec ne ſit, ſed an iure factum. Ira enim opinione iniuſtitiae commouetur. Neque in ijs quae per iram facta ſunt in controuerſiam uenit, factum ſit nec ne: ut in contractibus, ubi neceſſe eſt alterum im-

probum

probum esse, nisi obliti id faciant: sed cum de facto inter ipsos conueniat, de iure tota contentio est. At qui consulto, & cogitato aliquid fecit, non ignorat. Quod si quis capto consilio alium laedat, iniuriam facit. & qui tales iniurias facit, iniustus iam est: cum aut ab analogia discedit, aut ab aequalitate. Itidemque iustus est, qui capto ita agendi consilio id quod iustum est facit. Vt autem iustum aliquid facere dicatur, satis est si sponte faciat. Iam eorum quae inuite fiunt, quaedam uenia digna sunt, quaedam non sunt. Nam quaecumque non inscientes tantum, sed etiam per inscientiam peccant homines, ignoscenda sunt: quae autem non per inscientiam, sed inscientes quidem, per aliquam tamen affectionem animi neque humanam, ignoscenda non sunt. Quod si satis iam distincte a nobis accipienda inferendaq. iniuria disputatum est, dubitare possit aliquis, primum quidem, sit ne ita ut dixit Euripides, cuius illud est sane admirabile, & abhorrens ab opinione communi:

Genitricem ut interfecerim, breui eloquar.
Sponte utriusque, aut ipsius, sed non mea.

V T R V M *enim reuera fieri potest, ut quis suapte sponte accipiat iniuriam, an non potest?*

ſed ut quiſquis iniuriam facit, ſponte facit, ita quicumque accipit, inuitus accipit? & numquid, ut omnis iniuria ſponte fit, ita de accipienda iniuria uniuerſe alterutrum dicere poſſumus, aut omnem ſponte accipi, aut omnem ab inuitis: an quaedam ſponte accipiuntur, quaedam ab inuitis? eademque dubitari poſſunt de ratione obtinendi iuris ſui. Nam quiſquis agit iuſte, ſponte agit. quare conſentaneum eſt, eorum, quae utrique opponuntur, ſimilem eſſe rationem: ut aut & ſponte accipiant iniuriam homines, & ſponte ius ſuum obtineant, aut utrumque inuiti. Sed illud admirabile uideri poteſt, ſi quiſquis ius ſuum obtinet, ſponte illud obtinere dicatur. ſunt enim quibus ius ſuum non ſane ſua ſponte tribuitur. Nam id quoque dubium eſſe alicui poſſit, utrum quiſquis iniuſti aliquid perfert, ei fiat iniuria: an ut in agendo, ſic in perpetiendo quoque ſe res habeat. In utroque enim poteſt aliquis ex euentu tantum quodam iuſti particeps eſſe, ſimiliſq. iniuſti ratio eſt. neque enim idem eſt, iniuſtum aliquid facere, & iniuriam facere; neque iniuſtum aliquid perpeti, & iniuriam accipere. idemque dicendum eſt de ratione iuſte agendi, & obtinendi ius ſuum. Fieri enim non poteſt ut quis afficiatur iniuria, niſi ſit qui iniuriam faciat; neque ut quis ius ſuum obtineat, niſi ſit qui iuſte agat.

Quod

Quod si iniuriam facere nihil aliud est, quam sponte aliquem laedere: sponte autem laedit, qui scit, & quem, & quo, & quomodo: incontinens autem sponte ipse se laedit: sequitur, ut & sponte accipiat iniuriam, & ut quis ipse sibi iniuriam facere possit. est autem hoc quoque unum ex ijs quae in quaestionem uocari solent, fieri ne possit, ut quis ipse se iniuria afficiat. praeterea potest quis suapte sponte propter incontinentiam suam ab alio laedi, qui sponte eum laedat: ut sponte iniuriam accipere posse uideatur. An uero recta non est ea, quam supra posuimus, definitio: sed ad illa, laedere ita, ut scias, & quem, & quo, & quomodo: addendum praeterea est, praeter eius qui laeditur uoluntatem? laeditur ergo aliquis, & iniustum aliquid perfert suapte sponte: sed sua sponte iniuriam accipit nemo. nemo enim id uult, ne incontinens quidem: sed praeter uoluntatem suam agit. neque enim uult quisquam, quod bonum esse non censet. at incontinens id agit, quod agere non oportere iudicat. Qui autem sua dat; ut Homerus ait Glaucum dedisse Diomedi aurea pro aereis, quaeque centum bobus aestimarentur, pro ijs, quae nouem, ei nulla fit iniuria. In ipsius enim arbitrio est dare. iniuria autem affici non in ipso est, sed esse oportet qui iniuriam faciat. iniuriam igitur sponte quidem non accipi constat.

Restant duo explicanda ex ijs, quae proposuimus: Vter tandem iniuriam faciat, is ne qui praeter dignitatem plus tribuit, an qui plus habet: & possit ne quis sibimetipsi iniuriam facere. nam si illud est, quod priore loco diximus, facitq. iniuriam, non qui plus habet, sed qui tribuit: sequitur, ut si quis sciens, & sponte plus alteri, quam sibi tribuat, iniuriam ipse faciat sibi, quod quidem moderati homines facere uidentur. etenim uir bonus facile de suo iure decedit. An ne hoc quidem simplex est? fieri enim non potest, ut alterius boni plus consequatur, ut gloriae, aut eius, quod simpliciter honestum est. Praeterea dissoluitur hoc ea, quam tradidimus, faciendae iniuriae definitione. nihil enim patitur praeter suam uoluntatem. Quare iniuria non afficitur propterea: sed, si forte, laeditur solum. Constat autem fieri iniuriam ab eo qui distribuit, non semper ab eo, qui plus habet. neque enim, ut cuique inest, quod iniustum est, is iniuriam facit: sed in quo inest sponte id facere: id est, unde est actionis principium, quod quidem est in eo, qui distribuit, non in eo qui accipit. Praeterea quando facere multis modis dicitur: & quodammodo etiam inanima interficiunt, & manus, & seruus eius qui mandauit: haec iniuriam quidem non faciunt, etiam si res iniustas faciant. Praeterea

terea si quis ignorans iudicauit, non facit iniuriam, quod ad ius legitimum attinet, neque iniustum iudicium est: sed tamen quodammodo iniustum. Aliud enim est ius legitimum, aliud primum. at si sciens iudicauit iniuste, plus ipse quoque consequitur, dum aut amico gratificatur, aut inimicum ulciscitur. Vt igitur, si quis partem ferret eius, quod iniuste tribuit, ita is quoque, qui ea in iudicando secutus est plus habet. Nam, & in illis, qui agrum adiudicauit, non agrum, sed pecuniam accepit. Homines autem in sua potestate positum esse putant iniuste agere: quocirca, & facile esse, iustum esse. id autem secus est. Nam facile quidem est, & in ipsis situm, cum uxore uicini rem habere, & percutere alterum, & manu pecuniam dare: sed certo quodammodo affectos haec facere, neque facile est, neque in ipsis situm. Eodem quoque modo nullam magnam sapientiam putant esse, nosse quae iusta, quaeq. iniusta sint: quia ea, de quibus loquuntur leges, intelligere difficile non est. At ea iusta non sunt nisi ex consecutione: sed ita demum iusta, si certo quodam modo fiant, & certo quodam modo tribuantur. Id autem operosius est, quam quae salubria sunt nosse. Nam illic quoque mel, & uinum, & elleborum, & ustionem, & sectionem facile est nosse: at nosse quomodo haec ad

ſanitatem adhibenda ſint, & cui, & quando, ita difficile eſt, ut medicum eſſe. Ob id autem *ipſum etiam iuſti hominis eſſe exiſtimant nihilo minus iniuſte agere. quoniam nihilominus, ac magis etiam, poteſt iuſtus eorum unumquodque facere. nam & rem habere cum muliere, & percutere. & uir fortis clypeum abijcere, & in fugam uerſus utramlibet in partem currere. At timide agere, & iniuſte agere, non haec facere eſt, niſi ex conſecutione: ſed ea facere certo quodam modo affectum. Vt medicare & ſanare, non aut ſecare, aut non ſecare, aut medicamenta adhibere, aut non adhibere eſt, ſed certo quodam modo ea facere.* In ijs autem iura locum habent, qui participes eſſe poſſunt eorum quae ſimpliciter bona ſunt, quique praeterea eorum & plus & minus, quam ſat eſt, conſequi poſſunt. *Nam alijs quidem nimium tribui non poteſt, ut fortaſſe dijs: alijs autem nulla eorum particula utilis eſt, ut inſanabilibus, & malis: immo eis obſunt omnia. alijs autem uſque ad aliquem modum. idque humanum eſt.* Se*quitur ut de aequitate, & de aequo bono, quam rationem aequitas ad iuſtitiam, quam aequum bonum ad ius habeat, diſſeramus. Inſpicientibus enim neque idem omnino, neque aliud genere uidetur. Atque interdum quidem id quod aequum bonum eſt, & eiuſmodi hominem laudamus.*

damus. Itaque Graeci nomen epijces, quod nos aequum bonum dicimus, etiam ad alia quae laudant transferunt, & epijces uocant quod bonum est, & nomine epijcestron significant aliquid melius esse. Interdum autem rationem sequentibus mirum atque absurdum uidetur, si aequum bonum, cum sit quiddam diuersum a iure, laudabile est. aut enim ius bonum non est, aut epijces non est bonum, si aliud est: aut si utrumque bonum est, idem est. Haec igitur fere sunt, quae de aequo bono dubitari solent. Quae omnia quodammodo uere dicuntur, neque inter se dissident. Nam & aequum bonum ita quodam iure melius est, ut ipsum quoque ius sit: neque ita est iure melius, ut sit aliud quoddam genus. Idem igitur & ius est, & aequum. Cumque ambo sint bona, melius est aequum bonum. Inde autem oritur dubitatio, quod aequum bonum, ius quidem est; non tamen ius legitimum, sed legitimi iuris correctio. Cuius rei haec caussa est, quod lex omnis generalis est. Quibusdam autem de rebus uniuerse & generaliter recte praecipi non potest. Quibus igitur in rebus generaliter loqui necesse est: id autem recte fieri non potest, accipit lex id, quod plerumq. fit, non illa quidem peccati nescia. ac nihilominus recta est. culpa enim non in lege, neque in legis latore, sed in ipsa rei natura est. Iam enim talis est rerum

agendarum materia. Cum igitur lex quidem uniuerse loquitur, accidit autem postea aliquid praeter generale illud, tunc rectum est, qua parte praetermisit aliquid legislator, atque aberrauit, uniuerse locutus, corrigere quod omissum est: quod & legislator ipse diceret si praesens adesset, & si sciuisset, lege cauisset. Quare ius quidem est, & iure aliquo melius non tamen iure simpliciter. sed eo peccato quod ex generali sermone natum est. Atque haec est natura aequi boni, correctio legis, qua parte manca est, quia generaliter loquitur. Nam haec caussa est cur non omnia legibus comprehensa sint: quod de quibusdam lex ferri non potest. Quocirca psephismate opus est. Interminatae enim rei interminata est & regula: ut & aedificationis Lesbiae regula plumbea. nam transfertur, & inflectitur ad figuram lapidis, neque eadem manet: quomodo & psephisma ad ea quae aguntur. Quid igitur sit aequum bonum, & quid ius, & quo iure melius, constat. Ex quo perspicuum etiam est, quis sit uir aequus & bonus. qui enim talia consulto sectatur, agitque, neque summum ius in deteriorem partem persequitur, sed de suo concedit, tametsi lex a se facit, aequus est: & habitus ille aequitas, quae iustitia quaedam est, non alius aliquis habitus. Ecquid autem sibimetipsi aliquis iniuriam facere possit,

ſit, necne poſſit, ex ijs, quae diximus, conſtat. Nam eorum, quae iuſta ſunt, partim quidem omni uirtuti conuenientia legibus conſtituta ſunt. exempli cauſſa, lex non iubet, quemquam ſibi mortem conſciſcere; quae autem non iubet, uetat. Praeterea cum quis cui contra legem nocet, neque uiciſſim nocet, & ſponte nocet, iniuriam ei facit, ſponte autem, qui ſcit, & cui, & quomodo. At qui ſe per iram interficit, ſponte id facit, contra rectam legem, quod lex non ſinit. iniuriam igitur facit. at cui? an non ſibi, ſed ciuitati? ſponte enim patitur. iniuria autem ſponte afficitur nemo. Quare etiam eum ciuitas multat: & ignominia quaedam inuritur ei, qui ſibi necem conſciuit: ut qui ciuitatem iniuria affecerit. Praeterea qua ratione iniuſtus eſt is tantum, qui iniuriam facit, non qui omnino uitioſus eſt, fieri non poteſt, ut ſe quis iniuria afficiat. eſt enim hoc aliud ab illo iniuſtitiae genus: quo qui iniuſtus eſt, ita uitioſus eſt, ut ignauus: non ut qui omni uitio contaminatus eſt. Ne in hoc quidem igitur genere iniuriam facit. ſequeretur enim, ut idem eidem ſimul & detrahi, & adijci poſſet. quod fieri nequit. ſed ſemper in pluribus eſſe iuſtum & iniuſtum neceſſe eſt. Praeterea ut quis iniuriam facere dicatur, & ſponte faciat oportet, & capto conſilio, & prior. qui enim, quod ſibi factum eſt, idem ui-

ciſſim

cissim facit, iniuriam facere non uidetur. at qui ipse se laedit, eadem simul & patitur & facit. Deinde sequeretur fieri posse, ut quis suapte sponte acciperet iniuriam. Accedit, quod nemo iniuriam facit, quin certam aliquam iniuriam faciat. at nemo cum uxore sua adulterium facit, nemo parietem suum perfodit, nemo sua furatur. Denique dissoluitur hoc, sibi quemquam iniuriam facere, ijs quae iam definita & constituta sunt de eo, possit ne quis sua sponte iniuriam accipere. Constat autem, utrumque malum esse, & accipere iniuriam, et facere. alterum enim est minus, alterum plus medio habere: quod quidem est, ut in medicina salubre, in arte exercendorum corporum bene habitum. Sed tamen peius est iniuriam facere. est enim cum improbitate coniunctum, & uituperandum, & aut cum improbitate absoluta, & proprie dicta, aut ei finitima. Non enim quidquid sponte fit cum iniustitia coniunctum est. at accipere iniuriam, sine improbitate & sine iniustitia est. Quare per se quidem minus malum est iniuria affici: ex consecutione autem nihil prohibet, quin sit maius malum, sed de hoc ars non laborat. quin immo lateris dolorem maiorem morbum esse dicit, pedis offensione. Etsi contra interdum euenire potest ex consecutione: si eueniat, ut is qui alicubi offendit, propterea quod ceciderit, capiatur ab

tur ab

tur ab hoſtibus, & moriatur. Tralatione autem quadam et ſimilitudine eſt ius quoddam non quidem alicui erga ſe ipſum, ſed partibus quibuſdam ipſius inter ſe. neque uero quodlibet ius: ſed quale eſt quo dominus in ſeruum, aut pater familias in familiam ſuam utitur. His enim rationibus diſtat ea pars animi quae ratione praedita eſt, ab ea quae caret. quae intuentibus uidetur eſſe aliqua iniuſtitia erga ſe ipſum. quod in ijs fieri poteſt, ut aliquid alienum ab appetitionibus ſuis perferat. Vt igitur imperanti, & parenti, ſic his quoque ius inter ſe quoddam eſt. De iuſtitia igitur, ceteriſque uirtutibus moralibus hoc modo explicatum ſit

F I N I S

M. ANTONII MVRETI

I.C. ET. CIVIS. R.

HYMNORVM. SACRORVM. LIBER

iussu Serenissimi

GVLIELMI

DVCIS. MANTVAE

MONTISFERRATI. ET. C.

conscriptus.

Eiusdem alia quaedam Poemata.

VENETIIS. ∞. D. LXXV

Apud Aldum.

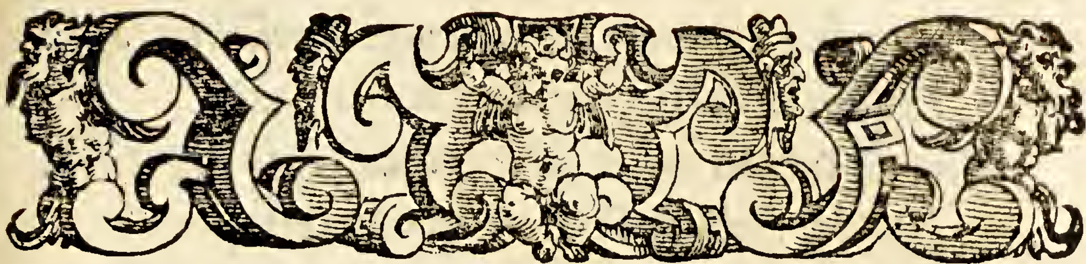
MAXIMILIANI . II

EX . PRIVILEGIO

IMP . CAES . AVG.

Editio Aldi Manutij
Paulli F. Aldi N.

SERENISS.

GVLIELMO
DVCI. MANTVAE
MONTISFERRATI. ET. C.

AGNE DVCVM, *setam populis cui fortibus urbem*
Pulcher olorifero Mincius amne lauat:
Sume datis a te ſcriptos mihi legibus hymnos,
Neue parum culti deſpice uatis opus.
Illi etiam quorũ hic meriti celebrãtur honores,
Lucida quos conſtans uexit ad aſtra fides,
Non indignantur paruo ſibi ture litari:
Atque animum magni muneris inſtar habẽt.
Forſitan his olim iuuenis meliora dediſſem,
Et mulcere aures dulcius apta tuas.
Sed ueniens etiam ingenio eſt damnoſa ſenectus:
Nec tantum uires corporis imminuit.
Cum mihi turgerent meliori ſanguine uenae,
Nec curarum animum pondera deprimerent:

Sponte ſua numeris carmen mihi mollibus ibat:
Et ſubito uerſus fundere ludus erat.
Nūc & corpus hebet ſenio, et mēs ipſa pigreſcit,
Quodq. habuit ludo, nunc onus eſſe putat.
Dulce onus hoc tamē eſt, quod te mādāte ſubitur,
Et leuiora facit iuſſa iubentis amor. (ore
Atque utinā haec roſeo legat & VINCENTIVS
Phoebi & Muſarum maxima cura puer:
Qui floreſcenti paullatim attollitur aeuo,
Vt ſata ſe ad fluuij ſubijcit aluus aquas.
Felix, cui teneris Helicon luſtratur ab annis,
Et bibitur uolucris fons pede factus equi.
Quem iam ipſa Vranie blandis cōplexa lacertis,
Stellatas ſuperum uexit ad uſque domos:
Oſtenditq. aſtrorum ignes, caeliq. meatus,
Queisq. ſuos peragant legibus illa choros.
Quis ſcit, an &, caelo dum ſingula diſpicit, inter
Cetera maiores uiderit aſtra ſuos?
Et quos purpureo contexit Roma galero,
Et qui regali ſceptra tulere manu?
Fortunate puer, magnum patris incrementum,
Cui Lacheſis net plena aurea fila colo,
Viue diu, utq. dati poſcit tibi nominis omen,
Tende atauos omni uincere laude tuos.
Neu graue ſit, dum dona tibi grauiora parātur,
Interea partem carminis eſſe mei.

In die Ascensionis.

VICTAE *in perpetuum mortis & inferum*
Insignis spolijs, luce nitens noua,
Primusq. insolitum Christus iter secans,
Arces in patrias redit.

Natus, nasci iterum nos quoque dum cupit,
Mundo, mortuus est, nos cupiens mori,
Surgens & repetens aethera, nos quoque
Vt possimus idem, dedit.

Christo nunc igitur uiuere nos decet.
Vt Christo pariter detur inemori.
Surgentes eadem nos quoque gloria
Puro lumine uestiet.

O per qui te, hominum conditor, ingredi
Castae adduxit amor uiscera uirginis,
Nos dignare, tuis artubus insitos,
Voti reddere compotes.

Simplex aetherij numinis unitas,
Quae distincta eadem est ueraq. trinitas,
Aeternis uigeat semper honoribus,
Et terra simul & polo. *Amen.*

LVSTRA *noſtra tua pectora lampade,*
Qui quondam, altiſono ſpiritus a patre,
Luſtraſti unanimes, miſſus, apoſtolos,
Linguis diditus igneis.

Confirma dubios, dirige deuios,
Conſolare tui muneris indigos,
Letaliq. animos frigore torpidos
Sanctis ignibus excita.

Mens doctrinam auide noſtra bibat tuam,
Perſtetq. adſidue tota Deo calens,
Et ſpem firmam in eo conſtituens ſibi,
Terram pro nihilo putet.

O rerum alme ſator, certe homines ſumus;
Quamquã indigna, tuae plaſmata dexterae.
Ne ſer, quos tua uis ex nihilo extulit,
Aeterno exitio obrui.

Simplex &c.

QVALIS, *nulla polum nubila cum tegunt,*
Inter clara nitet ſidera phoſphorus,
Talis martyrio conſpicuas micat
Inter Barbara uirgines.

Cui ſolus teneris Chriſtus ab unguibus
Vſſit cor nitidum perpetua face,
Cui deſiderium, cui fuit unicus
Spretis Chriſtus amor procis.

Quamuis imperio barbarus aſpero
Terreret genitor, quem furor, & mala
Perduxit rabies, ut gladio caput
Natae demeteret ſuae.

Vinclis illa quidem libera corporis
Felix ad ſuperos protinus euolat.
Sed Chriſtus ſceleratum in Stygias patrem
Sedes fulmine deijcit.

Simplex &c.

VERBVM, *quo omnipotens condidit omnia,*
Summi praeualidum consilij angelum,
Vatum plena Deo pectora dixerant
Venturum, ut fieret caro.

Primi quo maculam dilueret patris,
Serpentisq. uafri contereret caput:
Praeclusamq. homini morte recluderet
In caelum propria uiam.

Ergo turba patrum, carcere liberos
Qui longo per eum se fore uiderant,
Caelum suspiciens, luctisonis dabat
Carmen lugubre uocibus.

O qui pollicitis applicitos tuis,
Quamuis cuncta potes, fallere non potes,
Longas tolle moras, & cito, quem tibi
Certum est mittere, mittito.

Simplex & cet.

O solis nitido lumine pulchrior
Virgo, constituit quam deus unicam
Expertem maculis omnibus, ut fores
Nato digna parens suo.

Te quondam Gedeon uellere in uuido,
Intactaq. nouis imbribus area:
Te cincto innocuis legifer ignibus
Agnorat prius in rubo.

Rebus principium qui dedit omnibus,
A te, dum se hominum caussa hominē facit,
Sumpsit principium, quiq. alit omnia,
Pastus lacte tuo est puer.

Per te quod mulier perdiderat uetus,
Humano generi redditur auctius.
Tu clausas miseris heu nimium diu
Caeli prima aperis fores.

Simplex &c.

O nox uel medio ſplendidior die,
Cuius per tenebras, uirginis integrae
Ex aluo nitida ſol nouus emicat,
Complens omnia lumine.

Aeterno imperio qui regit omnia,
Humanumq. Deo conciliat genus,
Is nunc ſub tuguri uilis operculo
Naſcens, pauperiem docet.

Paſtores ouium, dum gregibus ſuis
Intenti uigiles excubias agunt,
Primi hunc angelico carmine nuncium
Laetis auribus hauriunt.

Grata eſt haud dubie ſimplicitas Deo.
Grata eſt uita, dolis quae procul omnibus
Rectum ſponte ſua perpetuo colit,
Et priſcam retinet fidem.

Simplex &c.

LEVITAE *iuuenis ſortia pectora*
Ornari ſolitis tempus honoribus,
Primus martyrij qui ſibi lauream
Vitae prodigus induit.

Tundebat lapidum, grandinis in modum,
Denſo turba fremens imbre ſacrum caput:
Numquam mota ſuo ſed tamen eſt loco
Mens ſancto ebria ſpiritu.

Sed ſe ſe in medijs ictibus erigens,
Et caelum penetrans, en, ait, en eum,
Pro quo dulce mori eſt, iam uideo patris
Ad dextram poſitum Dei.

At tu Chriſte ſinu ſuſcipe me tuo,
Atque his, qui tenebris turpibus obruti
Quo ſe ſe impediant crimine, non uident,
Quaeſo te, ueniam dato.

Simplex &c.

CHRISTO *prae reliquis carus apostolis,*
Qui supra domini pectus in ultimis
Discumbens epulis composuit caput,
Festa luce canendus est.

Felix, cui dominus iam rigida in cruce
Pendens, iamq. neci proximus, & patri
Sanctam sancto animam tradere cogitans,
Matrem crediderit suam.

Felix, qui se aquilae more super polos
Tollens, & nitida in luce Deum uidens,
Diuino eloquij flumine filium
Aequalem docuit patri.

Felix, qui senio iam grauis, & sacra
Multa canitie tempora consitus,
Vt si membra leuis corriperet sopor,
In Christi redijt sinum.

Simplex &c.

CANTEMVS *tenerorum agmina martyrum,*
Quos regis rabies abstulit impij,
Cunas innocuo sanguine proluens,
Christum perdere dum furit.

O nullis feritas cognita saeculis,
Materno pueros e gremio rapi,
Perfossa ut rutilis corda mucronibus
Lac cum sanguine funderent.

Heu quis, cum solito raptus ab ubere
Districtumq. pauens ad gladium puer,
Blandas carnifici porrigeret manus,
Siccis adspiceret genis?

Augent angelicos nunc pueri choros,
Et Christum liquido gutture concinunt
Herodem meritis debita talibus
Poena in perpetuum premit.

Simplex &c.

PRISCOS *Roma duces desine laudibus*
Efferre immodicis, qui ualida manu
Fines imperij protulerunt tui,
Quacumq. Oceanus patet.

His solus tibi plus contulit omnibus
Sanctorum eximium Pontificum decus
Siluester, dominam qui prius urbium
Christi supposuit iugo.

Multo te ille prius sanguine martyrum
Respersam, docuit parcere caedibus,
Et quos mille modis saeua peremeras,
Illorum monitus sequi.

Romam idem precibus nunc quoq., caelitum
Adscriptus numero, perpetuis iuuet,
Et tanti ossa suo quae gremio uiri
Seruat condita Mantuam.

Simplex &c.

CIRCVMCISO *agitur lux domino ſacra.*
Quae iam, ſi dominum rite libet ſequi,
Impura e tumidis omnia nos monet
Circumcidere cordibus.

Vmbra euangelij lex fuerat uetus:
Sed ſol exoriens ut tenebras fugat,
Sic ſol iuſtitiae legitimis ſuum
Finem ritibus attulit.

Nobis corporeo nil gladio eſt opus:
Sermo quippe Dei uiuus & efficax,
Se ſe inſtar gladij mentibus inferens,
Ad uiuum omnia perſecat.

Quae ſemper uitij germina pullulant,
E noſtris utinam cordibus amputet,
Anni principium ſit ſimul ut noui
Vitae principium nouae.

Simplex &c.

QVAE *uos caussa Magi, dicite, perpulit*
E uestris iter huc carpere finibus?
Quem tanto studio quaeritis anxij?
Quo ue haec munera pertinent?

Nos stella insoliti luminis huc trahit
Et dux certa uiam perpetuo praeit,
Iudaeae populis quae cupientibus
Regem significat datum.

Auri istaec sed enim quid sibi pondera,
Myrrhae mirificus quid sibi uult odor?
Aut quae, cum populus sacra Deo facit,
Aris tura solent dari?

Rex auro colitur, tura Deum decent:
Nostri myrrha homines post obitum linunt.
Huic ergo haec pariter munera congruunt,
Qui & Rex est, & homo, & Deus.

Simplex &c.

EHEV *quam ſcelerum non tolerabilis*
Nos urget miſeros ſarcina, quae Dei
Noſtris principio mentibus inditam
Obſcurauit imaginem.

Si nos pro meritis accipiat Deus,
Cauſſae nil fuerit, quo minus agmine
In triſtes tenebris perpetuis domos
Vno praecipites agat.

Sed ſemper facilis flecti in eos fuit,
Quos culpae ex animo paenituit ſuae.
Numquam horum lacrumis & gemitu tulit
Se fruſtra ueniam peti.

Hac ſpe, quam ipſe dedit, poſcimus ut graui
Preſſos exoneret pondere, ne ue ſe
In noſtro rigidum crimine iudicem,
Sed mitem exhibeat patrem.

Simplex &c.

MVLTIS *tensa epulis uiscera dum tument,*
Mens oppressa nihil cogitat arduum;
Et more indomiti luxurians equi
Pugnat spiritui caro.

Sed subtracto eadem comprimitur cibo,
Et se spiritui morigeram exhibet:
Qui, cum nulla grauant pondera sordium,
In caelum celer euolat.

Primus corporeo legifer a cibo
Bis binos decies abstinuit dies:
Quem Christus numerum nos itidem sequi
Exemplo docuit suo.

Sed frustra uetitis os tenet a cibis,
Qui factis animum turpibus inquinat.
Ieiuno adsiduae conueniunt preces,
Cumq. his munificae manus.

Simplex &c.

AEQVAEVA *ingenito progenies patri,*
Vitam morte suis redderet ut sua,
Se Christus niuei uelleris hostiam
Vltro supplicio obtulit.

O erga immeritos mirus amor Dei.
Natum, quae pietas, tradidit unicum:
Vt pro mortifera fraude innocentium
Poenas solueret innocens.

O non uisum alias sacrifici genus,
In quo aeterna Deo sacra facit Deus,
Et mortem moriens opprimit, & sibi
Ipse est uictima pontifex.

O crux tincta sacri flumine sanguinis,
Olim supplicium mancipijs graue,
Nunc regum capiti praecipuum decus,
Te flexo colimus genu.

Simplex &c.

REGEM *pacificum, moenia dum ſubit*
Vrbis celſa ſuae, turba manu ferens
Palmarum grauidos obuia termites,
Fauſtis uocibus excipit.

Hic laetas ſpoliat frondibus arbores:
Hic ſerta ante pedes florea proijcit:
Supplex ille manus porrigit, hic ſuis
Terram ueſtibus obtegit.

Heu mentes hominum. Quis fore crederet,
Quem tantis ſtudijs exciperet frequens,
Poſt paucos ut eum turba eadem dies
Suffixum adſpiceret cruci?

Nil in uita hominis perpetuum datur.
Rebus ne nimium fidite proſperis.
Plerumq. hic lacrumis gaudia temperat
Certo conſilio Deus.

Simplex &c.

AD *te ſidereis miſſus ab arcibus*
Cum uenit Gabriel, uirgo, renuncians,
Te ſummo ante alias complacitam patri,
Mox matrem domini fore:

Turbata tibi tunc purpureus genas
Sparſit mente pudor, neſcia quod uiri,
Caſto, ſponſa licet, pectore uirginem
Semper te fore uoueras.

Verum idem ſubito nuncius addidit:
Iſtos pone metus: nam tibi iam datum eſt,
Vt uirgo maneas, & tua compleat
Sanctus uiſcera ſpiritus.

Tunc ore ex roſeo uox tibi prodijt,
Teſtis mirificae certa modeſtiae:
Ecce ancilla Deo ſubdita, nil moror:
Fiat, quod dominus iubet.

Simplex &c.

PONATVR *lacrumis iam modus, & nouis*
Templorum reſonent atria canticis.
In uitam reduci nam domino ſacer
Poſcit laetitiam dies.

Lux poſt Chriſti obitum tertia uenerat,
Cum ſpes ſancta, moraeq. impatiens amor
Matronas parili nomine nobiles
Viſendum ad tumulum uocat.

Tum motum lapidem, tum lapidi uident
Innixum niueis ueſtibus Angelum:
Qui, quo ſollicitis eximeret metum,
Pauca & certa locutus eſt.

Non hoc amplius eſt quem petitis loco.
In uitam redijt Chriſtus ab inferis.
Ite, & diſcipulis haec eadem date
Summi nuncia gaudij.

Simplex &c.

GENTES, *nulla quibus notitia est Dei,*
Armis, imperio, prole superbiant:
Nobis, queis melior spiritus obtigit,
Sola est in Cruce gloria.

Lignum prima homini pernicies fuit,
Cum primus uetitam contigit arborem
Captus femineis illecebris parens,
Quo se perdidit ac suos.

Sed post, lignum homini certa salus fuit,
Cum scandens patulam Christus in arborem,
(Aeternus fieri sic uoluit parens)
Vitae restituit suos.

Crux hostes hominum sola procul fugat.
Crux sola insidijs munit ab omnibus.
Aduersa intrepidus despiciat, licet,
Cuius spes Cruce nititur.

Simplex &c.

SANCTORVM *ſoboles ſera parentium,*
Solis perpetui prodrome lucifer,
Qui naſcens hilaras omnia, dum tuum
Natalem colimus, faue.

Non dum natus eras, cum dominum tamen
Non dum caſtae utero uirginis editum
Agnoſti exſiliens, & quatiens nouo
Matris uiſcera gaudio.

Mox & magnanimus tesqua petis puer,
Et uictu populos horridus admones,
Factis abſtineant turpibus, & uiam
Aduentante parent Deo.

O cui uoce ſua maximus arbiter
Laudem ſupra homines egregiam dedit,
E caelo adſiduis, quaeſumus, adiuua
Cultores precibus tuos.

Simplex &c.

LAVRENTI *canimus nobile proelium,*
Qui cum uisceribus flammam aleret suis,
Et cratem roseo sanguine spargeret,
Subiectis ruber ignibus,

Constanter domini perstitit in fide,
Ambustumq; latus carnifici exhibens,
En, istam rabiem quo magis expleas,
Hoc iam coctum, ait, est: uora:

Tanto corporeis ignibus acrior
Christi ardebat amor pectore in intimo:
Sic mens tota Dei feruida spiritu
Sensum corporis hauserat.

Nunc nobis solito more rogandus est,
Iratum ut merito conciliet Deum,
Et quos mirifici roboris instruit
Exemplo, precibus iuuet.

Simplex &c.

Qvam crebro dederat discipulis fidem,
Confirmare modis dum studet omnibus,
Tres secum comites montis in ardui
Adsumpsit dominus iugum.

Illic frons radijs cincta micantibus,
Solaris nituit lampadis in modum:
Tum, qua tectus erat, protinus est niui
Vestis reddita concolor.

Cum Christo gemini uisi etiam senes,
Et iussa ad populum cui dederat Deus,
Et qui sidereas uisus erat domos
Quadrigis petere igneis.

E nubis nitidae quin etiam sinu
Haec dicta omnipotens intonuit pater:
Hic est, quem eximie diligo, filius.
Huius iussa capessite.

Simplex &c.

REGNATOR *ſuperum quo nitidam die*
Matrem ſidereis arcibus intulit,
Et ſupra angelicos conſpicuam choros
Stellanti ſtatuit throno:

Quae caelo fuerint iubila, qui ſonus,
Quae ſanctis animis gaudia, non modo
Humanis nequeat uocibus exprimi,
Sed nec pectore concipi.

Illa eſt arca noui conſcia foederis,
Concluſus, domini deliciae, hortulus,
Raſtro intactus ager, ſidere pulchrior.
Et ſponſa & genetrix Dei.

Felix quisquis eam ſuppliciter colit,
Rebusq. in dubijs ſedulus inuocat.
Numquam hoc qui ſtatuit praeſidium ſibi,
Spe luſus doluit ſua.

Simplex &c.

CHRISTI *in militiam nomina ne darent,*
Multos impediịt supplicij metus:
Multos qui dederant, uis cruciatuum
Illam deserere impulit.

Non sic ille, hodie quem colimus, fuit,
Qui nomen tumido duxit ab Hadria:
Quin constantem animum Christicolum uidēs
Horum se ad numerum appulit.

Prudenter reputans, non sine numine
Tales cuncta uiros aspera perpeti,
Nec se illos temere sponte sua ratus
Poenis obijcere omnibus.

Ergo his se agglomerans, credidit: & simul
Index ipse sui, supplicium appetens,
Quae mente imbiberat, mox eadem suo
Sanxit dogmata sanguine.

Simplex &c.

CAELESTIS *canimus militiae ducem:*
Qui periura bonus dissipat agmina:
Et deiecta locis non sibi debitis,
Sedes trudit ad inferas.

Horrendo imbiberat pectore septiceps
Bis quinisq. ferox bellua cornibus,
Intactae sobolem uirginis unicam
Saeuis mandere dentibus.

Aeterni imperio sed Michael patris
Conatus Satanae reddidit irritos:
Et monstrum innumeris fraudibus obsitum
Victor strauit humi potens.

Idem deposito pondere corporis
Exsortes animas criminis excipit,
In caelumq. alacres tollit, & in loco
Lucis perpetuae locat.

Simplex &c.

CAELESTES *epulae, certa pijs salus,*
Quas apponit amor, pura capit fides,
In queis ipse cibi perpetui loco
Cenae se pater exhibet.

Hic uerbum domini fallere nescij
Caecis iudicium sensibus abrogat:
Quod non est, oculi cernere se putant,
Nec, praesens quod adest, uident.

Sub panis specie uiua latet caro,
Sub uini specie sanguis: & utraque,
Seu tantum species sumitur altera,
Christus sumitur integer.

Felix qui dominum sedulus hospitem
Abstersis animi sordibus excipit.
Qui contra facere id negligit, ah miser
Ipse est exitio sibi.

Simplex &c.

O *nullis hominum peruia ſenſibus,*
Naturae penitus ſola capax tuae,
Cuius condita ſunt omnia numine,
Aeterna & monas & trias.

Nato aequaeue pater, nateq. par patri,
Et manans ab utroque inclyte ſpiritus,
Circumfuſa tuo nubila lumine
Noſtro diſcute pectori.

Da, mens per ſpeculum cernere te queat
Noſtra, & poſthabitis te petat omnibus,
E iuſſisq. tuis pendeat, & tibi
Soli dedita ſeruiat.

Tu clemens miſeris da ueniam pater.
Tu fili miſeris ſterne iter ad patrem.
Tu ſanctum miſeris pneuma uagantibus
Praefer conſpicuam facem.

Simplex &c.

QVALIS *periclitantibus,*
Totoq. iactatis mari
Tranquillitatis nuncia
Se stella nautis obijcit:

Talem, procellis Arij
Ecclesiam turbantibus,
Qui lumen orbi redderet,
Elegit Ambrosium Deus.

Nondum renatus flumine,
Sed iam renatus flamine,
Concordibus suffragijs
Episcopus delectus est.

Vt ex ministro Caesaris
Minister effectus Dei,
Humana linquens ceteris,
Diuina iura panderet.

Non alligatur tempore
Diuina certo gratia:
Sed dum libet, quidquid libet
Puncto uel uno perficit.

Hunc ipse Caesar horruit,
Contra nec ausus hiscere est,
Caedes ob admissas sacrae
Exclusus aedis limine.

Magnam ſuis fiduciam
Benignus inſpirat Deus:
Semperq. paſtoris boni
Multum poteſt auctoritas.

Salue, bonorum maxima
Epiſcoporum gloria,
Plebemq. deuotam tibi
Caelo receptus adiuua.

Aeterne cunctorum pater,
Aeterne fili par patri,
Et par utriq. ſpiritus,
Soli tibi ſit gloria.

AD. BEATISS. VIRGINEM DEI. MATREM

quae religiosissime colitur in Aede Lauretana.

VNDE *mihi insolitus praecordia cōcutit horror,*
Et perfusa metu trepidat, uelut icta Deo, mēs?
Fallor, an hoc facit ipse locus, stimulosq. pauenti
Subijcit, atq. animū praesentia numinis urget?
O caelo dilecta domus, postesq. beati,
Quos ego iampridem tota mihi mente cupitos,
Nunc primum, ueteris uoti reus, aduena uiso:
Saluete, adspectiq. mihi feliciter este.
Vos ne per aetherias Iudaeae a finibus oras
Aligerum, mandante Deo, uexere manipli?
Hic uirgo genitura Deum, genitricis ab aluo
Prodijt, & blandis mulsit uagitibus auras?
Hic quoque, uirginei seruata laude pudoris
Sancta salutifero tumuerunt uiscera fetu?
Ille opifex cunctorum, illa aeterno unica proles
Aequa patri, ille homini primaeua ab origine la (pso
Spē caelo uitamq. ferens, hac lusit in aula
Paruulus, et sanctae blāda obtulit oscula matri?
Quaenā igitur regū sedes, quae tēpla per orbē
Huic se ausint cōferre loco? ter & amplius omnes
Ante alias felix Piceni litoris ora:
Cui Solymos spectare domi, cui munere diuum
Fas

Fas calcare domi est pedibus uestigia Christi.
En ego iam supplex procũbam, atque oscula figã
Parietibus sanctis, spargamq. hoc puluere crines.
Adspice me superis e sedibus, adspice, uirgo
Prostratum, atque imo gemitus ex corde cientem,
Et pectus tundentem, & fletibus ora rigantem:
Neu, quamquam culpis adopertum turpibus, arce
Adspectu me diua tuo, si pectore toto
Te ueneror, si te, dubijs in rebus, ad unam
Confugio, teq. auxilium sanctissima posco.
Paenitet ex animo uitae me Diua prioris,
Paenitet, et meritas horret mens conscia poenas.
Quod nisi tu casto pendentem ex ubere natum
Concilias, placasq. mihi, quo tendere cursum,
Quoue malis fessam tentabo aduertere puppim?
At tu, namq. soles, placida dignare querellas
Aure meas, & ades lapsis mitissima rebus.
Certe equidem tota pendentes aede tabellas
Adspicio, quae te miseris praesto esse loquuntur.
Hic, te animo spectans, torrentem uiscera febrim
Depulit. ille hyadas tristes, haedumq. cadentem
Spectauit tutus, uertentibus aequora uentis,
Et duce te patrias enauit saluus ad oras.
Criminis ille reus falsi, sub iudice duro,
Dum mortem exspectat, tenebroso carcere clausus,
Munere Diua tuo detecta fraude, reuisit
Vxorem, & natos, exoptatumq. parentem.
O ego nunc morbis multo grauioribus aeger,

Naufragiumq. timens longe exitiosius illo,
Et iampridem animum peccati cōpede uinctus,
Si possim morbis liber, uinclisq. solutus,
Fluctibus & uentis laceram subducere puppim:
Quas tibi laetus agam grates, dum uita manebit?
Te, cum luce noua sparget sol aureus orbem,
Te recinam, quoties abscondet opaca polum nox:
Et tua praecipuo uenerabor numina cultu.

TIBVR

QVICVMQ. Herculei spectabit Tiburis arces,
Qua pater Hippolytus, sacri pars magna senatu.
Cura deum, loca perpetuo prius aspera saxo
Molliit, & leni iussit mitescere cliuo,
Omnia deprendet longe superantia famam.
Nec tam regifico constructa palatia sumptu,
Auroq. illusas aedes, radiataq. tecta,
Quam semper uirides mecū admirabitur hortos
Et gelidos fontes, & aquā in sublime uolantem
Seq. in multiplices uertentē, ut Protea, forma.
Praecipue tamen illi animum nouitate mouebit
Excisus, res mira, silex, rupesq. cauatae,
Et uia facta manu longi per uiscera montis:
Qua se Anio pater insueto peruolueret alueo.
Qui longum per iter tenebroso tramite lapsus,
Exit, & arboribus gelidae non inuidet undae.
Stāt habiles propter Nymphae, lymphasq. parat

Exceptas

Exceptas urnis in uasa capacia fundunt.
Parte alia ipse suis altricibus adstat Iacchus,
Materniq. memor casus, flammaeq. paternae
Gaudet aquis, illisq. libens sua munera miscet.
Dum stupeo, tam multa uidens miracula rerum:
Ecce nouus procul alituum concentus ad aures
Fertur, & insolita mentem dulcedine tangit.
Adspicio: & greßum propius fero. corpora cerno
Parua ex aere auium, aeratis nitentia ramis,
Daedala queis uariam tribuit sollertia uocem.
Quamcumq. adspicias, delusus imagine, ueram
Esse putes uolucrē: nisi quod non euolat usquam:
Sed ramis affixa suis cantu aethera mulcet.
At uerae mirantur aues: &, cedere dum se
Turpe putāt, liquidis late oīa questibus implent.
Hic Lucae egregius labor est, quem Sequana partu
Ediderat, Siculi renouantem inuenta magistri.
Quid? quem non moueat cygnum mentitus adulter
Illudens simili spirantem e marmore Ledam,
Delicijsq. suis, & aquarū murmure laetus?
Multaq. praeterea ueterum simulacra deorum,
Artis opus priscae. cunctos uerum arduus inter
Eminet Alcides: qui spectans omnia circum,
Hesperidum ueteres hortos prae Tibure temnit.
Sed quid ego haec uersu nequidquam includere tēto?
Iampridē exiguum praescripti carminis orbem
Excessi: & dictis semper maiora supersunt.

IDEM

DELICIAE *ueterum Tibur uoluentibus annis*
Conciderat, priſcum perdideratq. decus.
Et nuſquam riui, nuſquam pomaria, nuſquam
Vlla ſuper tanti ſigna decoris erant.
Illa loca antiquis toties celebrata poetis
Horrebant turpi ſqualida facta ſitu.
Maerebant erepta ſibi ſua gaudia Nymphae,
Languentes Anio maeſtus agebat aquas.
Omnia tempus edax ita deformarat, ut hoſpes
Quaereret in medio Tibure, Tibur ubi eſt?
Non tulit hanc ſpeciem diuini pectoris heros
Hippolytus, ſacri gloria magna chori.
Illo loco ſenium abſterſit, uultusq. priores
Reddidit, & ſolito iuſſit honore frui.
Illius imperio iuſſae reuireſcere ſiluae
Coeperunt ſparſis luxuriare comis.
Ille nouos paſſim fontes emergere iuſſit.
Nec mora fit: fontes proſiluere noui.
Quos circum ſtatuit priſcis egeſta ruinis
Plurima Phidiaca ſigna polita manu.
Ipſe Anio frontem pallenti incinctus oliuo
Affluit, & proprias conſociauit opes.
Iure igitur fontesq. ſacri, ſiluaeq. uirentes
Certatim Hippolyti nomen ad aſtra ferunt:
Et, quoties molli increpuit leuis aura ſuſurro,
Hippolytum alternis uocibus ingeminant.

Ad

Ad Petrum Gerardium.

O delicati blanda ruris otia,
Curis & ambitu procul:
O dulce murmur limpidorum fontium,
O grata nemorum opacitas,
O sibilantes arborum ingentum comae,
O prata uere gemmea,
O solitudo amica cogitantibus,
O horror, o silentium,
Cui nunc canoro gutture obstrepunt aues,
Nunc canna pastoris uagi,
Seu mane oues in laeta ducit pascua,
Seu uespere reducit domum.
O mensa nec luxu affluens, nec sordida,
Dapibus parata rusticis,
Quas non, heri languentem ut irritet gulam,
Doctus saporauit coquus:
Sed filijs iuuenibus & seni uiro
Seuera coxit uillica.
O bibliotheca nota paucis, o libri,
Quos rara contrectat manus.
O cella tantum lectuli unius capax,
O somne liber, & leuis:
O ad beatam tuta uitam semita,
Ignota uulgi sensibus:
Vt uos requiro: ut mente uos tota expeto,

Alia perosus omnia.
Vt laetus ad uos tendit, & gazis libens
Vos anteponit Persicis,
Quicumq. puro pectus Olmeo lauit,
Frondemq. mordet Delphicam.
Quid tu, Gerardi, cui profanis inuios
Adire fontes contigit,
Partes ne easdem sequeris, an siti mala
Opum, aut perustus gloriae,
Amoenitati ruris & dulci otio
Vitam anteponis aulicam?
O per Lycei cognitos paucis specus,
Quos saepe lustrasti puer,
Ne sperne amicus consili quod dat senex,
Quodq. sibi, sed sero capit.
A litterato te otio auocantibus
Occludito aures, & fuge:
Canora monstra ut auribus cera oblitis
Laertis effugit puer.
Beata uita non metallo aut Indici
Spolijs paratur aequoris.
Animo appetenti pauca, quod sat est, sat est:
Auido, atque inexpleto, nihil.
Cum tibi sit, unde liber, & plane tuus
Vitam quiete transigas:
Quis, heu, furor te, quis, rogo, impellit furor,
Vincla ultro ut induas tibi,
Et more pulchrum uiuere alieno putes,

Nutus

Nutus timentem diuitis?
Age, rumpe nexus, & iugum collo excute,
Vindexq. & adsertor tui;
Aude esse felix, & procul cuncta amouens,
Quae mentem humo adfixam tenent,
Per liquida puri spatia decurre aetheris,
Aeterna tantum cogitans:
Et ista sortis lubricae ludibria
Miranda uulgo desere.
Vtinam mihi olim, flore cum primo rudes
Iuuenta opacaret genas,
Amicus aliquis ista monstrasset senex,
Quae nunc tibi ipse cantito.
Non ego perisse lustra tot in aula mihi
Vanis dolerem questibus.

Dedicatio hortorum Tiburnorum.

NEC *labor Alcidem fregit, nec blanda uoluptas*
Vmquam animum casti mollijt Hippolyti.
Ambarum hos hortos uirtutum accensus amore,
Herculi, & Hippolyto dedicat Hippolytus.

Idem.

AVREA *sopito rapuit quae mala dracone*
Alcides, eadem nunc tenet Hippolytus.
Qui memor accepti, quos hic conseuerat hortos,
Auctori uoluit muneris esse sacros.

Bacchus

Bacchus fonti impositus.

NONDVM *natus erã, cũ me prope perdidit ignis.*
Ex illo fontes tempore Bacchus amo.

Idem ex aduerso respiciens fontem Nympharum.

QVI *colitis Bacchũ, comites simul addite Nym (phas.*
Nam sine ope illarum munera nostra nocent.

PROLOGVS
IN. PHORMIONEM
TERENTII
cum eam aliquot nobiles adolescentuli
HIPPOLYTI. CARDINALIS
FERRARIENSIS
iussu acturi essent.

ETSI *scio esse hic neminem, qui nesciat*
Quid apparatus noster hic uelit sibi,
Tamen mearum partium esse existimo,
Interea dum se mei sodales comparant,
Bona cum uenia uestra pauca dicere,
Quae scire uos, & uestra, & ipsorum interest.
Comoe-

Comoediam Terentij acturi ſumus,
Cui Phormioni nomen ipſius indidit,
Quod paraſitus in ea Phormio primas agit.
Neque hoc uideri debet aut mirum, aut nouum:
Quandoquidem in omni uita, nedum in fabulis,
Paraſiti, ſcurrae, ſycophantae, omne id genus,
Bonis repulſis, ipſi iam primas agunt.
Quod ſi quis eſt, parum decorum qui putet,
Iuuenes ingenuos perſonatos conſpici, in
Scenam prodire, & quaſi facere hiſtrioniam:
Is ſibi reſponſum hoc habeat: nulla re magis
Dijudicari omnia, quae mortales agunt,
Quam fine, quem is, qui quid agit, proponit ſibi,
Qui ſcenicam artem uictus cauſſa factitant,
Et, ut coquis ac lanijs riſum excitent,
Diſtorquent ora, inſulſa dicta dictitant,
Contundunt pugnis ſe inuicẽ, atque horũ omniũ
A plebe uiles exigunt mercedulas,
Merito hiſtrionum nomen & famam ferunt.
Nil ſimile noſtrũ eſt. Nos, ut noſtrã induſtriam
Vobis probemus omnibus, ut communi hero
Hilaremus animum, cui debemus omnia,
Vnum id petentes, hunc laborem cepimus.
Quamquã o ſupremi caelites, quẽ iam omniũ
Pudere debet perſonatum conſpici,
Cum id omnis aetas, omnis ordo factitet?
Sed nolo nunc ulcera cuiuſquam tangere,
Ne quis ſatyram hanc eſſe dicat, nõ comoediam.

Nunc

Nũc unũ a uobis, priusquã hinc abeã, postulo:
Si uos, quod uestri honoris caussa sit, iuuat,
Fauete, & uigilate animis, uigilate auribus,
Dormite linguis. qui tacere non queunt,
Bene fecerint, si cesserint ijs, qui queunt,
Ne et turbent alios, & morbum prodant suum.
Facite, ad conanda in posterum nos talia
Bonitas ut uestra, atque aequanimitas excitet.

Ad Antonium Montecatinum.

TANDEM *querellis pone modum tuis,*
Et fata maestis inuida uocibus
Clamare, crudelesq. diuos
Cum gemitu lacrumisq. parce.
Nam, quid Lycei iuuerit auios
Lustrasse saltus, fontibus ac sitim
Ex uulgo inaccessis leuasse,
Ingenioq. adijsse diuos,
Si mentis istud praesidium tuae
Perrumpit, & sese intus agit dolor,
Imisq. feruens in medullis,
Te quasi perdomito triumphat?
Magnam doloris fata quidem tibi
Caussam obtulerunt, quae tibi cognitum,
Longoq. rarum usu sodalem
Hannibalem ante diem abstulerunt.
Qui quamquam auitis sat titulis domi

Forisq.

Forisq. clarus, non tamen id sibi
Satis fore ornando putauit,
Ni proprios etiam ipse honores
Labore magno quaereret impiger,
Comamq. lauro duplice necteret,
Et qua ferox Gradiuus, & qua
Pulcher Apollo suos coronat.
Heu quis deorum mentibus addidit
Famae illam honestis immodicam sitim?
Quam saepe multis ille tristem
Funeris accelerauit horam.
Sed, quorsum inanes iam querimoniae?
Ille ipse, quem urges questibus, Hannibal,
Felix, & insertus deorum
Concilio, mala nostra ridet.

In D. Barbaram.

BARBARA, *qui laudes speret se aequare canẽdo*
Posse tuas, idem pulsantes litora fluctus,
Et Libycas numero comprendere tentet arenas.
Te pater insanus turri concluserat alta:
Sed ueram Danaen uerus te Iuppiter illic
Despondit sibi Christus, & arto foedere iunxit.
Illo & tu triplices fieri inspirante fenestras
Mandasti, & niueo sculpsisti in marmore signũ,
Quo reparata salus, & deficiente ministro
Ipsa tuos mersisti undis lustralibus artus.

Quid

Quid memorẽ, ut tibi mons fugiẽti cesserit, aut
Ceperit indicij uaesanus praemia pastor, (quae
Qui dum miratur pecudes in marmora uersas,
Ipse suum pariter sensit lapidescere corpus.
Non tu carnifices, non tu tormenta timebas,
Non gladios, animosa, & Christo plena uirago,
Qui te ad caelestem meritis pro talibus aulam
Euexit, regniq. libens in parte locauit.
At tu Diua graues hominũ miserata labores,
Pacem illis, ueniamq. ora, & nocitura repelle,
Praecipue antiquo prognatum ex sanguine regũ
Gonzagam, felix quo se duce Mantua iactat,
Qui uirides Minci ad ripas tibi Diua sacrauit
Templũ augustũ ingens, cura quod et ipse tuetur
Peruigili, & flammam late spargentibus aris
Saepe manu propria meritos imponit honores,
Hunc tu Diua tuo protectum numine sancto
Conserua, populumq. simul, qui sacra, secutus
Principis exemplum, puro tua corde frequentat.

GVSTANDA *uita, non fruenda, homini datur.*
Nam, cum fruendi tempus est, tum deserit.
Felicius maritus, an caelebs agat,
Priuata uita sit ne regno dulcior,
An uita regia solium attingat Iouis:
Peregre mori suauius sit, an domi:
Qui, quamq. multi, et quo parandi more sint,
Quo habẽdi, amici: nullus haec curat puer:

Rarus

Rarus adolescens : nec senex omnis uidet.
Et haec tamen uitam prope omnem continent.
Quae si quis acri cura & usu peruigil
Longo notarit, iamq. secum statuerit,
Quid fugere, quid contemnere, & quid persequi
Expediat homini, uix eam ingresso uiam,
Quam maxime unam ex omnibus probauerit,
Obstat senectus inuida, & cursum impedit :
Mox auida tristes Lachesis iniicit manus.
Sic uiuere meditantibus uita euolat.

QVAMVIS *quae medio me fixa in pectore torquet,*
Vibrata est oculis certa sagitta tuis:
Ne tamen, o ne, uita, auctores uulneris istos,
Altoresq. alio uertere perge mei.
Sed fige usque in me, ut tanto impensius urar.
Nam mi e tam dulci est uulnere dulce mori.

FORMOSA *es, fateor, formosa, & digna rogari,*
Sed nemo tamen hic te Telesilla rogat.
Cur tu igitur nobis longo sermone pudorem
Tam crebro iactas, duritiamq. tuam?
Et te uelle prius dicis tormenta subire
Omnia, quam quisquam te potiatur amans?
Vis tibi uera loquar? modus est hic ipse rogādi.
Ipsa rogat, nullo si qua rogante negat.

Si *exſpectas, Pamphile, ipſa dum negotia*
Te accerſant ultro, & dormientem exſuſcitent,
Vehementer erras. taciti diſcedunt dies:
Nec obliuioſos officij admonent ſui.
Superba res eſt rei gerendae occaſio.
Semel contempta, numquam poſtidea redit.
Vigiles oportet, & tua accures memor.
Nam, ſi ipſe rem curare negligas tuam,
Fugit illa, & facile, qui ſe curet, inuenit.
Tu rem quam cures poſtea haud facile inuenis.

Memini *magiſtrum puero mi olim hoc dicere,*
Summum Iouẽ facere item, ut caupones ſolent:
Qui uina ut uendunt, turbant, miſcent, diluunt:
Nec cuiquam uini ſimplicis danunt cadum.
Itidem illum aiebat in uita mortalium
Numquam fortunam ſimplicem quoiquam dare:
Sed temperare fata laetis triſtia.

E Graeco Callimachi.

Namq. *& ego nitido capiti, flauisq. capillis*
Serta olim Aſſyrio ſparſa liquore dedi,
Et bona in ingratum congeſſi plurima uentrem:
Cuncta ſed in uentos illa abiere leues.
Seruarunt ſolae commiſſa fideliter aures,
Corporis hac una eſt parte reperta fides.

RA-

RAPHAELIS . VRBINATIS PICTORIS . EXIMII TVMVLVS

Ipse loquitur.

SIC *mea naturam manus est imitata, uideri*
Posset ut ipsa meas esse imitata manus.
Saepe meis tabulis ipsa est delusa, suumq.
Credidit esse, meae quod fuit artis opus.
Miraris, dubitasque? audito nomine credes.
Sum Raphael. hei mi, quid loquor? immo fui.
Et tamẽ, his dictis, quid opus fuit addere nomẽ?
Alterutrum poterat cuilibet esse satis.
Nã mea & audito est notissima nomine uirtus;
Et praestare uicem nominis ipsa potest.

QVIDQVID *agã, Claudi, seu quo me uertere tẽ(tem,*
Seu nihil, ut soleo desidiosus, agam:
Ante oculos tua mi adsidue obuersatur imago:
Vnaq. tristitiam gignit, & una leuat.
Angor enim infelix, quod te, quo sospite solum
Esse uelim sospes, quo moriente mori,
Nũc, ubi sis, quid agas, ueterẽ tibi cura medẽtũ,
An nondum, morbum pectore depulerit,
Nec scio, nec iam scire ulla ratione potis sum:
Quae me res angore unica paene necat.

At rursus nihil est, quo me ipse hoc tẽpore soler,
Quodq. oculos tristi tergeat imbre graues,
Te nisi cum uana sibi mens sub imagine fingit:
Seu uigilem, dulci siue sopore premar.
Hoc mihi Nepenthes curas dissoluere prõptũ est:
Luctibus haec una est apta medela meis.
Tecũ ego nunc uideor teneros percurrere uersus,
Siue Catulle tuos, siue Tibulle tuos:
Nunc etiam rerum caussas tentare latentes
Discere & unde fluant, omnia quoq. fluant:
Tunc herba in uiridi, latae porrectus ad umbrã
Arboris, & riuum molle strepentis aquae,
Aurasq. & dulces auium captare susurros,
Perq. uices tecum multa iocosa loqui.
Gratia dis, qui mẽtẽ homini celeremq. dederũt,
Et quaeuis habilẽ fingere spectra sibi.
Illa & plumipedem superarit Persea cursu,
Et celerem inuicti Bellerophontis equum.
Nec mihi, se cuius rerum natura ceatrix
Expressam in tabulis cernit, ut in speculo,
Tam bene te docto Titianus pollice pingat,
Quam mẽs te adsidue pingere prõpta mea est.
Atque utinam tibi sit de nobis mutua cura.
Nec, quin sit, dubito: sed tamen esse precor.
Non ego uulgari te, Claudi, amplector amore.
Hac face rara deus tangere corda solet.
Me me ipse odissem, nisi tu me gratus amares:
Nec nisi me, quoniam sum tibi carus, amo.

Deniq.

Deniq. cum fuero nulli credenda locutus,
Pars tamen illa mei paruula amoris erit.
Di faciant, longos producere detur in annos
A pueris coeptae foedus amicitiae.

Francisco Duareno Iurisconsulto.

QVI *te Romani, Duarene, aenigmata iuris*
Soluentem uidit, nec tamen obstupuit,
Illum ego crediderim sensuq. animoq. carere:
Qualis in Aegaeo stat metuenda mari
Edita flaminibus Caurorum obnoxia rupes,
Quam neque bacchantis concita uis pelagi,
Nec uis uentorum propria de sede reuellat.
Nam siue eloquij flumina suspicimus,
Ipse tibi Adrastus, tibi se summittat Vlixes,
Summittat Pylij lingua beata senis.
Seu magis ingenij praestans miramur acumen,
Haec quoq. laus uni danda dicanda tibi est.
Quis ueterem historiam cura maiore reuoluit?
Quis, ueteres quidquid perdocuere sophi?
Atque utinam nobis una, Duarene, liceret
Hoc quidquid uitae est quod datur exigere.
Quam me saepe tuo pendentem ex ore uideres
Sermones auida combibere aure tuos.
Fors etiam tua me uestigia pone sequentem
Proueheret sensim perficeretq. labos.
Mi siquidem non ingenij uis uiuida desit,

Quominus esse aliquid, te praeeunte, queam:
Verum me una Venus, Venus heu me cõfuit una,
Vna hominum & diuorũ omniũ acerba lues.
Vna Venus misero sensus exsorbuit omnes:
Vna Venus misero mentem animi eripuit.
Me me illa innumeros adigit pallere colores,
Me me illa inuito molliter ore queri.
Illa die noctem, lucemq. requirere noctu,
Et dare non sani mille notas animi.
Nec mihi uel caelum prodest implere querellis,
Vel facere ad magicos impia sacra focos.
Saepe ego me puro lustraui sulfure, saepe
Mussaui ignoto barbara uerba sono.
Saepe caput uiuo ieiunus flumine mersi
Ipsa sub indicti primula tela die.
Et mihi tentata est quaecumq. expellere amorem
Lecta in sepositis creditur herba iugis. (bae,
Sed neq. me sulfur, nec uerba, nec unda, nec her-
Ah miserum, ex ulla parte iuuare queunt.
Quod mihi nascenti sidus praeluxit, ut in me
Irrita sint, quae alijs auxilio esse solent?
At quondã obscenas Zethes, Zethaeq. gemellus
Aphinei mensis depulit acer aues:
Illa etiam Alcidae perijt confixa sagittis
Iapetionidae tundere sueta iecur.
Et tamen ille deum uulgauerat ore susurro
Arcana obscuris inuoluenda notis:
Hic Iouis e solio subreptum uenerat ignem,
Fallaciq.

Fallaciq. ipſum luſerat arte Iouem.
Verum ego ſi ſtudui uerbo temerarius ullo
Siue hominum quemquam laedere, ſiue deũ,
Iſta meo numquam decedat pectore peſtis:
Sed populet ſenſus irrequieta meos. (ror,
An miſerorũ hominũ cuiq. eſt ſuus additus er-
Ne ſe caelicolis autumet eſſe parem?
Hunc igitur nummi, ſitis illum exurit honorum:
At me aetas florens, & bona forma rapit.
His ego ſi iubear penetrare Acherunta duobus,
Ipſum Acherunta leuis ſit penetrare labos.
Poſſum ego per gladios, poſsũ trãſire per ignes,
Et bibere Aeaea trita aconita manu:
Inſanum Veneris nequeo cohibere furorem:
Sit licet immerito ſemper acerba mihi.

O *lingua lingua: ut magna eges cuſtodia:*
Quae & alijs ſaepe, & ſaepius domino noces.
Multum aſſecutuſt, qui bene didicit loqui;
Qui bene tacere, non minus aſſecutus eſt.

NIVIBVS *hiems exuberat, uer floribus,*
Aeſtas ariſtis affluit, lacrumis amor.

CVM *omnia in amore miſera ſunt, tũ id omniũ*
Miſerrimum eſt, potiri amica cum uelis.
Repulſa amor conditur, ut cibus ſale:
Sine ſpe metuq. inſipidus atque inſulſus eſt.

SI *mihi lacerti, quales olim, nunc forent:*
Nō lingua potius tibi opē ferrem, quā manu.
Nunc tarda membra, & sanguis adstrictus gelu
Conserere in acie cum hostibus manum uetant:
Prodesse patriae uoce & consilio sinunt.
Corpus abit annis: consilio animus uiget:
Viresq. senibus defluunt, uerba affluunt.

QVAE *te caussa mihi potuit mutare, Neaera,*
Vt mea iam non sis quae modo dicta mea es?
Quo nam amor ille abijt, quo te iactare solebas,
Cum tibi magna satis gloria amator eram?
Certe etenim et memini ipse, et te meminisse neces
Quā saepe exciderint talia uerba tibi. (se est,
Dona iuuent alias. dum me Muretus amabit,
Cetera mi ut desint omnia, diues ero.
Aurū aliae gēmasq. ego nil, nisi carmina, poscā:
Plus mihi diuitijs omnibus illa placent.
Nec minus ipse tibi parili coniunctus amore,
Talia reddebam dicta, sed ex animo.
Vre Cupido alios. ignis mihi sola Neaera est.
Odi alias omnes. quin etiam obtulerit
Si mihi se Venus ipsa, Venus feret ipsa repulsam.
Solus ego illius, sola ut & ipsa mea est.
Hei mihi uix menses absum a te quattuor: & te
Alterius factam nuncia fama refert.
Quid si Taprobanae petijssē aut litora Thyles?
Tam longe distat Tibris ab Eridano?

At

At cum me flentem flens ipsa amplexa teneres,
Inq. tuo stratus limine staret equus,
Complexuq. tuo uix me subducere possem:
Iam discedenti qualia dicta dabas.
Dum uiuam, res nulla tuo me auellet amore.
Quod si post uitae tēpora durat amor, (bo.
Tūcquoque te, Murete, etiā umbra et puluis ama
Haec mihi tum multis non sine lacrimulis
Te memini dixisse, o nuper cara Neaera.
Et, quamquā odisti, nunc quoque cara tamē,
Cara, fatebor enim, quāquā te absentia mutat:
Factura est leuitas nec me aliena leuem.
Iuppiter, ut certi nihil est in amore puellae,
Saepe uno decies odit amatq. die.
Quam melius foret a uanis auertere mentem,
Et solida ac numquam deperitura sequi.
O si me meliorq. Venus, meliorq. Cupido
Vindicet, iniecta corripiatq. manu.
Tunc flebis, cū me ereptum nouus ignis habebit:
Et te culpabis, duritiamq. tuam.
Ast ego, subducta uinclis ceruice molestis,
Ridebo, inq. uicem, perfida, durus ero.
Vt seruus dominae imperium perpessus iniquae,
Quem praetor iuris iussit abire sui.

Cvm ueteris Comici Graeci Philemonis nobilem ſententiam a Plutarcho & a Stobaeo acceptam animi cauſſa exprimere tentaſſem & dicendi genere & numero ueterum Latinorum tragicorum ſimillimo: placuit etiam experiri, numquid eandem comice explicare poſſem. Viſum eſt utrumque non infeliciter ſucceſſiſſe. Per iocum igitur prioribus uerſibus Attij, poſterioribus Trabeae nomen adſcripſi, ut experirer aliorum iudicia, & uiderem num quis in eis ineſſet uetuſtatis ſapor. Nemo repertus eſt, qui non ea pro ueteribus acceperit. Vnus etiam & eruditione minime uulgari & iudicio acerrimo praeditus repertus eſt, qui ea a me accepta pro ueteribus publicaret. Ne quis igitur amplius fallatur, & rem totam detegendam, & carmina ipſa hic ſubijcienda duxi.

Afficta Attio.

Nam *ſi lamentis alleuaretur dolor,*
Longoq. fletu minueretur miſeria,
Tum turpe lacrumis indulgere non foret,

Fractaq.

Fractaq. uoce diuum obtestari fidem,
Tabifica donec pectore excesset lues.
Nunc haec neque hilum de dolore detrahunt,
Potiusq. cumulum miseris adijciunt mali,
Et indecoram mentis mollitiam arguunt.

Afficta Trabeae.

HERE, *si querellis, eiulatu, fletibus*
Medicina fieret miserijs mortalium,
Auro parandae lacrumae contra forent:
Nunc haec ad minuenda mala nō magis ualent,
Quam naenia praeficae ad excitandos mortuos.
Res turbidae consilium, non fletum, expetunt.

VT *imbre tellus, sic riganda mens mero:*
Vt illa fruges, haec bona consilia efferat.

